

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓

จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศสยาม

หมอ กิ บี บรัคเคิล แต่ง

นายขุ่น อินทวงศ์ เปรียญ แปลเป็นภาษาไทย

พิมพ์ในารศพระยาสาธิตินสวามิภักดิ์ (เทียนฮี้ สารสิน)

บ ช, ร จ ม, ร ป ฮ,

เดือนตุลาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

หมอบรัดเล ได้พิมพ์หนังสือไว้เรื่องหนึ่งเรียกว่า ขางอกคาแลนคา เป็นทำนองประวัติพื้นพิภพขลุ่ยเล่ม เริ่มแต่คฤศตศักราช ๑๘๕๕ ในรัชกาลที่ ๔ มาจนคฤศตศักราช ๑๘๗๓ ในรัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๐๒-๒๔๑๖) ในหนังสือนี้มีเรื่องต่าง ๆ ในทางโบราณคดีที่น่ารู้หลายเรื่อง จะยกเป็นตัวอย่างดังเช่นจดหมายเหตุเรื่องทัพพวกมิชชันนารีอเมริกันแรกเข้ามาถึงสยามประเทศนี้ เมื่อในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งหมอบรัดเลแต่งเองบ้าง มีชชันนารีคนอื่นแต่งบ้าง ข้าพเจ้าคิดใคร่จะแปลออกพิมพ์เป็นภาษาไทยมานานแล้ว แต่ยั้งขัดข้องอยู่ด้วยติดการอื่นจะแปลเองไม่ได้ และหาตัวผู้อื่นที่จะแปลยังไม่ได้ก็ตอกรอมา บัดนี้มีโอกาสและเครื่องเตือนใจเกิดขึ้น ด้วยคุณหญิงสารสินสวามิภักดิ์มาแจ้งความยังหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ว่าปราถนาจะพิมพ์หนังสือแจกเนื่องในทักษิณานุปทานงานฝังศพพระยาสินสวามิภักดิ์ (เทียบสิสารสิน) ขอให้กรรมการหอพระสมุด ฯ ช่วยเลือกเรื่องหนังสือและจัดการพิมพ์ให้สักเรื่อง ๓ ข้าพเจ้าระลึกถึงความหลังแต่ครั้งข้าพเจ้าแรกเข้ารับราชการเป็นตำแหน่งนักเรียนนายร้อย ในกรมทหารมหาดเล็ก เมื่ออายุได้ ๑๕ ปี เวลานั้นพระยาสารสิน ฯ เป็นตำแหน่งผู้ช่วยนายแพทย์ อยู่ในกรมทหารมหาดเล็ก ได้เริ่มรู้จักกับข้าพเจ้าแล้วได้เป็นมิตรกันแต่นั้นมา และภายหลังได้มารับราชการร่วมกันเมื่อพระยาสารสิน ฯ เป็นที่พระมนตรีพจนกิจ ครั้งข้าพเจ้าบัญชาการกระทรวงมหาดไทย ได้ชอบพอกันสนิทสนม กอบทั้งพระยาสารสิน ฯ เคยมีคุณูปการโดยได้เป็นเพื่อนเที่ยวทางไกลและได้รักษาเวลาเจ็บป่วย แม่จนเมื่อตัวพระยาสารสิน ฯ เองป่วยอาการโรคเรื้อรังจนต้องออกจากราชการ และจะไป

(๒)

ไหนได้ช่วยลำบากแล้ว ทราบว่าข้าพเจ้าช่วยอาการมากยิ่งอุส่าห์ตามชน
ไปช่วยรักษาถึงบ้านแยงท่าอำเภอปางป๋ออันครั่งหนึ่ง ด้วยความรักใคร่
ไมตรีซึ่งนับได้ว่าได้มีต่อกันมาตั้งแต่ครั้งก่อน จนตลอดอายุของพระยา
สารสิน ฯ ด้วยประการฉะนี้ ในการที่เจ้าภาพมาขอให้ช่วยจัดการพิมพ์
หนังสือแจกในวาระศพพระยาสารสิน ฯ ข้าพเจ้าจึงรู้สึกว่าได้โอกาสแก่
ข้าพเจ้า พอจะได้ลงแรงคิดอ่านทำการสนองคุณพระยาสารสิน ฯ บ้าง
แม้อ่อนแอ

ในการเลือกเรื่องหนังสือซึ่งจะพิมพ์แจกในวาระศพพระยาสารสิน ฯ
ข้าพเจ้าระลึกชนลงหนังสือที่หมายเหตุเรื่อง พวกมิชชันนารีอเมริกันเข้า
มากรุงสยาม ซึ่งได้กล่าวมาข้างต้น เห็นว่าถ้าแปลจดหมายเหตุนั้น
ออกพิมพ์แจกในวาระศพพระยาสารสิน ฯ จะเหมาะที่หนักหนา ด้วย
พระยาสารสิน ฯ เป็นผู้ทรงวิชาคุณโดยได้เป็นศิษย์พวกมิชชันนารีอเมริกัน
ปรากฏว่าเป็นชาวสยามคนแรกที่ได้อ่านวิชาแพทยฝรั่ง (จากหมอ เฮาส์
มิชชันนารีอเมริกัน แล้วออกไปเรียนวิชาต่อในประเทศอเมริกา) จนได้
ประกาศนียบัตรของมหาวิทยาลัยต่างประเทศ สมควรนับว่าเป็นผู้ทรง
คุณวิเศษยิ่งกว่านักเรียนรุ่นเดียวกันอีกประการหนึ่ง บัดนี้มีผู้พอจะแปล
หนังสือภาษาอังกฤษได้ในหอพระสมุด ฯ เอง จึงได้ให้นายย้วน อินทวงศ์
เปรียญ แปลจดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามากรุงสยาม
พิมพ์เป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ เพื่อแจกในวาระศพพระยาสารสิน ฯ
หวังใจว่าท่านทั้งหลายที่ใคร่หนังสือเรื่องนี้ไปคงจะพอใจอ่านทั่วกัน

นายพันตรี พระยาสารสินสวามิภักดิ์

TUDC

พ.ศ. ๒๓๕๑-๒๕๖๓

ประวัติพระยาสารสินสวามิภักดิ์ (เทียนฮี้ สารสิน)

นายพันตรี พระยาสารสินสวามิภักดิ์ (เทียนฮี้ สารสิน) บ.ช.
 ร.จ.ม., ร.ป.ช, เกิดในตอนปลายรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ
 วันอังคาร เดือน ๙ แรมค่ำ ๑ บวออกสัมฤทธิ์ศก จุลศักราช ๑๒๑๐
 (พ.ศ. ๒๓๘๑) ตระกูลเป็นพลเรือน บิดาเป็นเชอจีนชื่อนายบนจูลว มารดา
 เป็นไทยชื่อหนู พระยาสารสิน ฯ จึงได้ชื่อว่าเทียนฮี้ ตามทางตระกูล
 ฝ่ายบิดา ตระกูลถือพระพุทธศาสนา เมื่อพระยาสารสิน ฯ ยังเป็นเด็ก
 ผู้ปกครองได้นำไปฝากให้เล่าเรียนอักษรสมัยในสำนัก พระอาจารย์ทอง
 วัดทองนพคุณ เรียนอยู่ ๗ ปี พระยาสารสิน ฯ เป็นผู้มีความขยันชอบ
 เล่าเรียนมาแต่เนิ่นๆ เมื่อเรียนร้ออักษรสมัยของตนแล้ว ผู้ปกครอง
 ประสงค์จะให้เล่าเรียนวิชาชั้นสูงต่อไป ในสมัยนั้นประจวบเวลาพวก
 มิชชันนารีอเมริกันแรกตั้งโรงเรียนรับสอนภาษา และวิชาต่างประเทศขึ้น
 ที่ตำบลสามเหล่ ไม่ห่างไกลกับที่อยู่ของตระกูลของพระยาสารสิน ฯ นัก
 ผู้ปกครองจึงนำไปฝากให้เล่าเรียนในโรงเรียนของพวกมิชชันนารี ก็
 ลักษณะการที่พวกมิชชันนารีเข้ามาตั้งฝึกสอนนั้น ประสงค์จะชวนคนให้
 เข้ารับศาสนาคริสต์เดียนเป็นสำคัญ การที่ฝึกสอนวิชาอย่างใด ๆ
 ให้เป็นแต่ทางที่จะมุ่งไปให้เขารับเป็นทาส เด็กที่เขาเป็นนักเรียน ถึง
 แม้จะเข้าไปโดยประสงค์จะเล่าเรียนเพียงวิชาการ ก็ต้องศึกษาคติทาง
 ศาสนาคริสต์เดียน และรับประพฤติตามนิยมของครูบาอาจารย์ซึ่งใช้เป็น
 หลักสูตรของโรงเรียนนั้นด้วย เมื่อพระยาสารสิน ฯ เข้าไปเป็นนักเรียน
 ในโรงเรียนของพวกมิชชันนารีอายุยังเยาว์ แต่เป็นผู้มีความขยันรัก

เล่าเรียน ไม่ช้าก็โตเป็นนักเรียนอย่างยอดของโรงเรียน ทั้งที่มีความสามารถและขอมสัสมัคเขารตถธศาสนาคริสต์เคียนตามประสงค์ของอาจารย์อาศรัยเหตุทั้งสองประการที่กล่าวมา พวกมิชชันนารีอเมริกันจึงส่งพระยาสารสิน ฯ ไปยังประเทศสหปาลรัฐอเมริกา ให้ไปเรียนวิชาแพทยตามใจรัก ไปเล่าเรียนตลอดหลักสูตรจนได้รยประกาศนียบัตรแพทยชั้นเอมคี่ ในมหาวิทยาลัยนิวยอร์ก เมื่อคฤศศก ๑๘๗๑ (พ.ศ. ๒๔๑๔) แล้วจึงกลับคนมายังบ้านเมือง

เมื่อพระยาสารสิน ฯ สำเร็จการเล่าเรียนได้ประกาศนียบัตรเป็นแพทยกลับมามาถึงกรุงเทพ ฯ ประจวบโอกาส ด้วยครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กำลังทรงจัดตั้งกรมมหารมหาดเล็ก อันล้วนแต่เป็นผู้ คมขบตาดีกตสำหรับรักษาพระองค์ หมอเฮาส์ มิชชันนารีอเมริกัน ซึ่งเคยเป็นครูและเป็นผู้จัดส่งพระยาสารสิน ฯ ไปอเมริกา จึงนำพระยาสารสิน ฯ ไปหาพระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง ชูโต) ซึ่งเป็นนายพันโทผู้บังคับการกรมมหารมหาดเล็กคนแรก แจงว่าพระยาสารสิน ฯ ได้เรียนวิชาแพทยอย่างฝรั่ง รู้จนถึงการคัตผ่า ซึ่งยังไม่มีหมอไทยได้เล่าเรียนในเวลานั้น บางทีจะเป็นประโยชน์แก่ราชการกรมมหารมหาดเล็กที่ต้งใหม่ พระยาสุรศักดิ์มนตรีเห็นชอบด้วย จึงรยนำพระยาสารสิน ฯ เข้าถวายตัวทำราชการ ก็ในเวลานั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ เป็นตำแหน่งนายแพทย์ในกรมมหารมหาดเล็ก จึงทรงพระกรุณาโปรด ฯ ตั้งหมอเทียนฮี่ คือพระยาสารสิน ฯ ให้เป็นตำแหน่งผู้ช่วยนายแพทย์ รัยราชการในกรมมหารมหาดเล็กแต่ พ.ศ. ๒๔๑๕ เป็นต้นมา

(๕)

ถึง พ.ศ. ๒๔๒๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยา
สุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เมื่อยังเป็นท้าวหมื่นไวยวรรณาด จักการ
กรมทหารหน้า เจ้าพระยาสุรศักดิ์ฯ ได้กราบบังคมทูลขออนุญาตทหาร
มหาดเล็ก ซึ่งได้เคยรับราชการด้วยกันมาแต่ก่อน ออกไปช่วยราชการ
ในกรมทหารหน้าหลายนาย พระยาสารสินฯ อยู่ในผู้ซึ่งเจ้าพระยา
สุรศักดิ์ฯ ได้กราบบังคมทูลขอไปคน ๓ ได้ไปรับราชการในตำแหน่ง
นายแพทย์ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๒๘ เมื่อเจ้าพระยาสุรศักดิ์ฯ ยังเป็น
เจ้าหมื่นไวยวรรณาด เป็นแม่ทัพคุมทหารหน้าขึ้นไปปราบฮ่อ ซึ่งมา
เบียดเบียนเขตแดนเมืองหลวงพระบาง พระยาสารสินฯ ได้เป็นตำแหน่ง
นายแพทย์ไปรับราชการสงครามครั้งนั้นคราวหนึ่ง ต่อมาเมื่อเจ้าพระยา
สุรศักดิ์มนตรี เป็นพระยาสุรศักดิ์มนตรีคุมกองทัพขึ้นไปปราบฮ่อซึ่งมาตี
เมืองหลวงพระบาง พระยาสารสินฯ ได้กลับไปช่วยอีกครั้งหนึ่ง ใน
ระยะนี้ได้พระราชทานยศเป็นนายร้อยเอกแล้ว รับราชการทนความลำบาก
ตรากตรำอยู่ช้านาน ได้ช่วยรักษาพยาบาลพลทหาร ทั้งข้าราชการ
และพลเมืองมีความชอบ ได้เลื่อนยศเป็นนายพันตรี และได้รับพระ
ราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้น ๕ กษัตริย์เหรียญปราบฮ่อ
เป็นบำเหน็จ

ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๓๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยา
สุรศักดิ์ฯ ไปเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เจ้าพระยาสุรศักดิ์ฯ
ขอพระยาสารสินฯ ไปเป็นล่ามประจำกระทรวง ได้พระราชทานสัญญาบัตร
เป็นหลวงค้ำรองแพทยาคณ ในชั้นพระยาสารสินฯ รับราชการอยู่ใน
กระทรวงเกษตราธิการ ๒ ปีเศษ

(๖)

ถึง พ.ศ. ๒๔๓๗ ระหว่างเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เป็นเสนาบดี
กระทรวงธรรมการ บังคับการกรมพยาบาลด้วย เจ้าพระยาภาสกรวงศ์
ได้คุ้นเคยและทราบคุณวุฒิของพระยาสารสิน ๆ มาแต่ครั้งรัชการ
ทหารมหาดเล็ก กราบขังคุมทูล ๆ ขอพระยาสารสิน ๆ ย้ายไปจาก
กระทรวงเกษตราธิการ ไปเป็นตำแหน่งผู้ตรวจการโรงพยาบาล และเป็นผู้
ฝึกสอนนักเรียนในโรงเรียนแพทยศิษย์ พระยาสารสิน ๆ รัชการ
อยู่ในกระทรวงธรรมการต่อมาจน พ.ศ. ๒๔๔๓ ข้าพเจ้าผู้แต่งเรื่อง
ประวัตินี้ ได้เป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บรรณารักษ์จัดการ
บำรุงรักษาความเรียบร้อยของราษฎรตามหัวเมือง จึงกราบบังคมทูล ๆ ขอย้าย
พระยาสารสิน ๆ เมื่อยังเป็นหลวงดำรงแพทยาศาสตร์จากกระทรวง
ธรรมการมารับราชการในกระทรวงมหาดไทย ได้รับพระราชทาน
สัญญาบัตรเลื่อนชั้นตาศึกษาคณบดีเป็นพระมนตรีพจนกิจ ตำแหน่งเจ้ากรม
ฝ่ายเหนือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ ในระยะนี้ได้ไปตรวจราชการตามหัวเมือง
กับข้าพเจ้า และไปโดยตำแหน่งของตนเองก็หลายคราว แต่พระยา
สารสิน ๆ รัชการอยู่ในกระทรวงมหาดไทยไม่ได้นานเพราะเกิดเป็น
โรคเคาต์ อันเป็นโรคไม่มีเวลาหายขาด และเป็นชันเมื่อใดเกิดทุก
เขตนานกล้าถึงไม่สามารถจะทำกิจการอันใดได้ พระยาสารสิน ๆ บรรณารักษ์
แก่ข้าพเจ้าว่าได้รับราชการมาแต่หนุ่ม ถึงราชการจะหนักเบาอย่างไรก็
ไม่มีความรังเกียจ ถ้ายังมีกำลังสามารถที่จะรับราชการสนองพระเดช
พระคุณให้สมกับที่ทรงพระกรุณา ๆ สุขสบายใด ก็จะพยายามสนอง
พระเดชพระคุณไปจนตลอดชีวิต ได้ตั้งใจมาตั้งนี้เป็นนิตย์ แต่โรคที่
มาเกิดเป็นชันจะตายก็ไม่ตาย จะรักษาให้หายขาดก็ไม่ได้ กลายเป็น

(๗)

สามวันก็ ส่วนไซ้ ไม่รู้ว่าจะเจ็บเมื่อใดจะหายเมื่อใด จะอยู่ในตำแหน่ง
ราชการก็ไม่เห็นจะทำประโยชน์อันใดได้ คัมภีร์ทรงพระกรุณา ฯ
ชยเสียง คิดว่าอายุก็มากแล้ว ขอให้ข้าพเจ้านำความขึ้นกราบบังคมทูล ฯ
เพื่อขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตกราบถวายบังคมลาออกจากราช
การประจำ ข้าพเจ้ามีวิริยะอุตสาหะได้ช่วยถวายอักษรสัตย์พระยาสารสิน ฯ
อยู่ว่า เป็นคนมั่นคงในวัตรปฏิบัติซึ่งตนคิดเห็นว่าชอบธรรม มิได้เห็น
แก่ประโยชน์ตนเป็นสำคัญกว่าความรู้ สักว่ายิ่งกว่าเป็นหน้าที่ของตน จึง
ต้องนำความขึ้นกราบบังคมทูล ฯ ก็ได้รับพระราชทานพระบรมราชา
นุญาต ให้ออกจากตำแหน่งประจำราชการตามประสงค์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔
ตั้งแต่พระยาสารสิน ฯ ออกจากตำแหน่งราชการแล้ว ไปประกอบ
การค้าขายพอมีความผาสุกบ้าง และเวลามีโอกาสที่จะช่วยราชการอย่าง
ใดได้ ก็ได้ช่วยราชการตามกำลังที่ควรจะมา อาศรัยเหตุนพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบัน จึงได้พระราชทานยศเป็นอำมาตย์โท
เมื่อพ.ศ. ๒๔๕๔ แลพระราชทานสัญญาบัตร เลื่อนชั้นตาศึกศึกษินเป็น
พระยาสารสินสวามิภักดิ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐

พระยาสารสิน ฯ เป็นผู้มีความซื่อตรงและอ่อนโยน เมื่อได้
คุ้นเคยสมาคมกับผู้ใดไม่ว่าจะเป็นชั้นชั้นตาศึกศึกษินหรือต่ำ หรือเป็นคน
ชาติใดภาษาใด ย่อมชอบพอไม่มีใครซึ่ง ถ้าจะกล่าวว่าเป็นผู้
ซึ่งมีมิตรสหายกว้างขวางมากอย่าง ยิ่งคนหนึ่งก็เห็นจะไม่ผิดห่างไกล
ในตอนเมื่อพระยาสารสิน ฯ ชราโรคเคาต์ก็ยังเป็นอยู่เป็นครั้งเป็นคราว
และเป็นโรคหืดเพิ่มเติมด้วยอีกอย่างหนึ่ง จึงนับว่าเป็นผู้ทพลาพวย
มาช้านาน จนถึงแก่กรรมเมื่อวันทศมาส ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๘ คำนวณอายุ
ได้ ๗๘ ปี

(๘)

พระยาสารสิน ๑ ถือนโยบายคริสเตียนมาตั้งแต่หนุ่ม ทั้งกล่าวมาแล้ว ได้ช่วยทุนบำรุงการต่าง ๆ ของพวกมิชชันนารีอเมริกันมาเนืองนิจ แต่ส่วนครอบครัวนั้นพระยาสารสิน ๑ ยอมให้ถือนโยบายตามสมัครใจไม่บังคับน้ำใจ เพราะฉนั้นภรรยาและบุตรธิดาของพระยาสารสิน ๑ จึงถือ

พระพุทธรูปศาสนาทั้งนั้น บุตรธิดาที่มีตัวอยู่ในเวลานี้ คือ

๓ ธิดาชื่อองุ่น เป็นภรรยาหลวงอัยการโกศล

๔ ธิดาชื่อฉัตร เป็นหม่อมห้าม หม่อมเจ้าคนัศวรราช ใน

สมเด็จพระเจ้าฟ้า ๑ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตติยจุลจอมเกล้าฝ่ายใน

๕ ธิดาชื่อแสง เป็นภรรยาพระเทพประชา

๖ บุตรชื่อพจน์

๗ บุตรชื่อกิจ

๘ ธิดาชื่ออรุณ

๙ ธิดาชื่อคนึง

สิ้นประวัติพระยาสารสินสวามีภักดีเพียงเท่านั้น

กรรมการหอพระสมุด ๑ ขออนุโมทนาทุกศัลยญวาคีฉนวนนิทานกิจซึ่งเจ้าภาพได้บำเพ็ญเป็นอนวัชกรรม ด้วยความกตัญญูกตเวที และที่ได้พิมพ์หนังสือเรื่องนี้ให้แพร่หลาย

ตั้ง ๒๖ พฤษภาคม สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๒๓ กันยายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๘

สารบัญ

เรื่องมิชชันนารี อเมริกัน มาประเทศไทย	หน้า	๗
ขอพวกมิชชันนารี ที่เข้ามาเมืองไทย	”	๗
เทศน์มิชชันนารีเข้ามาเมืองไทย	”	๗
มิชชันนารีคณะที่ ๑	”	๒
มิชชันนารี คณะที่ ๑ มาถึงกรุงเทพ ฯ	”	๒
มิสเตอร์ เม็คเคิสต์ เข้ามาถึงเมืองสงขลา	”	๒
พวกมิชชันนารี ได้รับความเชื่อจากกงสุล ยอตุเกด	”	๓
พวกโรมันคาทอลิก วิชาพวกมิชชันนารี	”	๓
พวกมิชชันนารี ขนคาร้องต่อเจ้าพระยาพระคลัง	”	๔
พวกมิชชันนารี แจกหนังสือสอนศาสนาแลยารักษาโรค	”	๕
พวกมิชชันนารี เรียบหนังสือไทย	”	๕
พวกมิชชันนารี แปลคัมภีร์ไบเบิลเป็นภาษาไทย	”	๕
ม. กัตส์ลาฟ ไปเมืองสิงคโปร์	”	๕
พวกมิชชันนารี เขียนภาษาไทยด้วยตัวอักษรโรมัน	”	๖
พวกมิชชันนารี แปลพระคัมภีร์ออกเป็นภาษาไทย		
ภาษาลาว แลภาษาเขมร	”	๖
พวกมิชชันนารี แต่งอธิธานอังกฤษเป็นไทย กับไวยากรณ		
ภาษาไทยแลภาษาเขมร	”	๖
พวกมิชชันนารี พิมพ์หนังสือไทยด้วยตัวอักษรโรมัน	”	๖

พวงมณีซันนารี ส่งหนังสือภาษาไทย ภาษาลาว ภาษาญวน ไปให้สมาคมการศาสนาในอเมริกา	หน้า ๖-๗
ม. ทอมลิน ไปสิงคโปร์	” ๗
ม. ทอมลิน แต่งวาร	” ๗
ม. กัทส์ลาฟ กลับมาเมืองไทย	” ๗
นางกัทส์ลาฟ ถึงแก่กรรม	” ๗
ม. กัทส์ลาฟ ไปประเทศจีน	” ๘
จดหมายเหตุของ ม. กัทส์ลาฟ	” ๘-๙
หมอบรัดเล สรรเสริญ ม. กัทส์ลาฟ	” ๙
ม. กัทส์ลาฟ ขอมือซันนารีจากประเทศพม่า	” ๓๐
ม. กัทส์ลาฟ เขียนจดหมายถึงคณะอเมริกา ขอด ออฟ คอมมิชชันเนอร์ พอร์ ฟอเรนมิชชันส์ ในประเทศ อเมริกา	” ๓๐-๓๓
เรเวอเรนค์ เฮย์ล ได้รับคำสั่งให้มาเมืองไทย	” ๓๓
ม. ทอมลิน กลับมาเมืองไทย	” ๓๓
เรเวอเรนค์ เฮย์ล มาถึงเมืองไทย	” ๓๓
ม. ทอมลิน แจกหนังสือสอนศาสนาแลยารักษาโรค	” ๓๒
ม. ทอมลิน ตั้งโรงสวด	” ๓๒
เรเวอเรนค์ เฮย์ล เขียนหนังสือถึงคณะ เอ.บี. ซี. เอฟ. เอ็ม.	” ๓๒-๓๓
เรเวอเรนค์ เฮย์ล กับทอมลิน ไปสิงคโปร์	” ๓๓

(๓๓)

เรเวอเรนต์ เฮย์ล กลับมาเมืองไทย	หน้า	๓๔
เรเวอเรนต์ เฮย์ล แจกหนังสือแลยารักษาโรค	”	๓๔
จดหมายเทศของ เรเวอเรนต์ เฮย์ล	”	๓๔
พวกมิชชันนารี ได้จับญัตติเป็นกำลังในการศาสนา	”	๓๕
เรเวอเรนต์ เฮย์ล ไปสิงคโปร์	”	๓๖
เรเวอเรนต์ โรเบ็คเป็น ถึงแก่กรรม	”	๓๗
เรเวอเรนต์ เฮย์ล รัยตำแหน่งหัวหน้าสอนศาสนาที่สิงคโปร์	”	๓๗
เรเวอเรนต์ เฮย์ล ออกจากสิงคโปร์ไปประเทศอเมริกา	”	๓๗
คณะกรรมการ ประกาศว่าจะส่ง มิชชันนารี เข้ามาเมืองไทย	”	๓๘
เรเวอเรนต์ ยอน เทเลอร์ โยนส์ เกิดทางจากพม่ามาสิงคโปร์	”	๓๘
เรเวอเรนต์ เฮย์ล พบกับ เรเวอเรนต์ โยนส์ ที่สิงคโปร์	”	๓๘
มิชชันนารี ชุดที่ ๒ แลที่ ๓	”	๓๘
มิชชันนารี ชุดที่ ๒ แลที่ ๓ มาถึงเมืองไทย	”	๓๘
มิชชันนารี เข้าที่กินท่าที่พัก	”	๓๘
กิจการของพวกมิชชันนารี	”	๓๙
ประวัติ เรเวอเรนต์ ยอน เทเลอร์ โยนส์	”	๓๙
ประวัติ หมอ คี. บี. บร็คเล	”	๓๙
ม. ฮันเตอร์ รัยบัญชาจากพระยาศรีพิพัฒน์ให้มาเชิญ หมอบร็คเล ไปหา	”	๓๙
พระนายพาทหมอบร็คเล ไปตรวจคุกคนไข้	”	๓๙

หมอบรัดเล ตั้งร้านขายยา	หน้า	๒๓
หมอบรัดเล รักษาคนป่วยที่ร้านขายยา	”	๒๓
เจ้าฟ้าน้อย (พระยันทองคำ) เสด็จเยี่ยมพวกมิชชันนารี	”	๒๔
หมอบรัดเล ไปเฝ้าเจ้าฟ้าน้อย	”	๒๔
หมอบรัดเล กับรอนบินสัน ไปเฝ้าพระองค์ น.	”	๒๔
เจ้าพนักงานมาตรวจร้านขายยา	”	๒๕
นายกกลินเริ่มเดือนเรื่องที่อยู่	”	๒๕
พวกมิชชันนารี ไปดูเรือยี่ราวมัส	”	๒๕
ม. ฮันเตอร์ พาพวกมิชชันนารี ไปหาผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลัง	”	๒๖
ม. ฮันเตอร์ นำเรื่องที่อยู่ไปเจรจากับพระยาโชฎ๊ก มาแจ้งแก่พวกมิชชันนารี	”	๒๗
กัปตัน เวลเลอร์ เกิดวิวาทกับพระวัดเกาะ	”	๒๗
หมอบรัดเล ไปเยี่ยมกัปตัน เวลเลอร์	”	๒๘
ม. ฮันเตอร์ เดือนให้ชำระเรื่องพระวัดกัปตัน เวลเลอร์	”	๒๘
นายกกลิน เร่งให้พวกมิชชันนารี ย้ายไปจากที่อยู่	”	๒๘
พระสงฆ์วัดเกาะที่ติดกัปตันเวลเลอร์ ถูกลงทัณฑ์กรรม	”	๒๘
ม. ฮันเตอร์ เลียงโต๊ะ	”	๓๐
ผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลัง เชิญพวกมิชชันนารีไปฟังคำ		
แก้ขาดเรื่องที่อยู่	”	๓๐
พวกมิชชันนารีย้ายที่อยู่	”	๓๑

ลูกสาว ยอนสัน คาย	หน้า	๓๓
พวกมิชชันนารี ย้ายไปอยู่หน้าวัดพระยวงค์	”	๓๓
พวกมิชชันนารี ไปดูในหลวงเสด็จพระราชดำเนิน ทางชลมารค	”	๓๓
หลวงนายสิทธิ มาหาพวกมิชชันนารี	”	๓๓
พวกมิชชันนารี ไปบ้านหลวงนายสิทธิ	”	๓๓
พวกมิชชันนารี ไปดูเรืออาเรียล ซึ่งหลวงนายสิทธิ ซื้อมาจากเมืองจันทบุรี	”	๓๔
ท่านผู้หญิงกลั่น	”	๓๔
เรื่องลูกของพวกมิชชันนารี	”	๓๔
เข้ครัวขายยาใหม่	”	๓๕
หลวงนายสิทธิ ชวน ยอนสัน กับภรรยาไปเมืองจันทบุรี	”	๓๕
หมอบรัดเล กับยอนสัน ลงเรือไปเมืองจันทบุรี	”	๓๖
มารดาแลภรรยาของหลวงนายสิทธิ	”	๓๖
มารดาของหลวงนายสิทธิกลับเพียงสั้นคอน	”	๓๗
ศรีมหาราชา	”	๓๗
แหลมสิงห์	”	๓๗
ท่าเรือเมืองจันทบุรี	”	๓๗
อู่ต่อเรือไทยที่เมืองจันทบุรี	”	๓๗
หมอบรัดเล ไปตั้งข้างกระจะ	”	๓๗

(๓๕)

พวกมิชชันนารี ไปตั้งบ้านหลวงนายสิทธิทตเมืองจันทบุรี	หน้า	๓๘
หมอบรัดเล ลงเรือเคียวทางกลับมากรุงเทพฯ	”	๔๐
หมอบรัดเล กลับถึงกรุงเทพฯ	”	๔๐
พระยาภัยไฉนฤทธิ	”	๔๐
หมอบรัดเล รักษาพระยาภัยไฉนฤทธิ	”	๔๐
กงสุล ปอตเกต เลียงไค้	”	๔๓
เจ้าฟ้าน้อย เชิญหมอบรัดเล ไปที่วัง	”	๔๓
ธรรมเนียมมอญไฟของหญิงไทย	”	๔๓
หม่อมเจ้าหญิงใหญ่ สิ้นชีพ	”	๔๒
หมอบรัดเล เฝ้าสมเด็จพระราชินีศรีสุริเยนทร	”	๔๓
พวกมิชชันนารี จะไปอยุธยา	”	๔๖
พวกมิชชันนารี ไปหาพระยาพิพัฒน์โกษา ขอหนังสือ เคียวทางไปอยุธยา	”	๔๗
หมอบรัดเล รักษาพระยาพิพัฒน์โกษา	”	๔๘
ฤๅญ ลำเภาเข้าออกเมืองไทย	”	๔๘
พวกชาววังมาหาพวกมิชชันนารี	”	๔๘
ระเบียบรักษาพระสงฆ์ของพวกมิชชันนารี	”	๕๐
แต่พระศพ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ	”	๕๐
จีน เป็นครุการพนัน	”	๕๓
นายทหารเรืออเมริกัน มาหาหมอบรัดเล	”	๕๓

(๓๕)

เจ้าฟ้าใหญ่ (พระจอมเกล้า ฯ) ตรัสสั่งให้หมอบรัดเล ไปเฝ้าที่วัดราชาธิวาส	หน้า	๕๒
รอมันสัน เลียงน้ำชา	”	๕๓
อรรคราชทูต อเมริกัน เข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน	”	๕๓
หมอบรัดเล รักษาเจ้าฟ้าใหญ่	”	๕๔
หมอบรัดเล กับ ม. ชันเตอร์ ไปหาเจ้าพระยานคร	”	๕๕
หมอบรัดเล ตรวจโรคเจ้าพระยานครกับลูกชายแลลูกสาว	”	๕๖
เวเวอเรนต์ ยอนสัน กับภรรยา กลับจากเมืองจันทบุรี	”	๕๗
พวกคนไข้ของหมอบรัดเล	”	๕๗
เจ้าฟ้าใหญ่ มีลายพระหัตถ์ ถึงหมอบรัดเล	”	๕๗
หมอบรัดเล แจกหนังสือสอนศาสนาแก่เจ้าพระยานคร	”	๕๘
ลูกชายของรอมันสันตาย	”	๕๘
พิมพ์หนังสือไทย ฉบับแรก	”	๕๘
เจ้าพระยาพระคลัง กลับจากเมืองจันทบุรี	”	๕๘
เจ้าฟ้าน้อย ทรงสัพยอก หมอบรัดเล	”	๖๐
ธรรมเนียมประชุมในวันพุธ ของพวกมิชชันนารี	”	๖๐
พระยาพิพัฒน์แลพระยาโชฎ๊กต้องโทษ	”	๖๐
ม. วิต กับ เคเวนพอร์ต กลับมาจากสิงคโปร์	”	๖๓
เจ้าพระยาพระคลัง ให้หมอบรัดเลแสดงเครื่องมือนักต๋่า	”	๖๒
หมอบรัดเล ขอเช่าที่ดินของเจ้าพระยาพระคลัง	”	๖๒

(๑๖)

ม. วิก กัย ม. เคเวนพอร์ต ไปหาเจ้าพระยาพระคลัง เรื่องที่อยู่แลที่สร้างโรงพิมพ์	หน้า	๖๒
วันเกิด ของหมอยรักเล	”	๖๓
นางเคเวนพอร์ต มาถึงกรุงเทพ ฯ	”	๖๓
พญาข้างเผือกเจีย	”	๖๓
เจ้าพระยาพระคลังเป็นกังวลเรื่องพญาข้างเผือก	”	๖๔
สมเด็จพระราชินีศรีสุริเยนทร์สวรรคต	”	๖๔
หญิงชาวอยุธยา	”	๖๕
พวกมิชชันนารี พิมพ์หนังสือไทย	”	๖๕
เรือรบไทยน้ำหนัก ๗๐๐-๘๐๐ ตัน	”	๖๕
หมอยรักเล เริ่มปลูกฝ	”	๖๖
เจ้าพระยาพระคลัง อนุญาตให้หมอยรักเลเรียกเอาค่า ปลูกฝคน	”	๖๖
จดหมายเหตุทั่วไปของพวกมิชชันนารี พ.ศ. ๒๓๗๘	”	๖๖

จดหมายเหตุ
เรื่องมิชชันนารีอเมริกันมาประเทศสยาม

ศาสนาของพระเยซูคริสต์ ซึ่งฝรั่งมาสั่งสอนในสยามประเทศนั้นเป็น
๒ ลทธิ ลทธิหนึ่งเรียกว่าโรมันคาทอลิก พวกบาทหลวงฝรั่งเค้านำมาสอน
แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ตั้งศตวรรษต่อมาจนบัดนี้ อีกลทธิหนึ่งเรียก
ชื่อว่าโปรเตสแตนต์ เมื่อกรุงศรีอยุธยายังเป็นราชธานี หาปรากฏว่ามีฝรั่ง
ชาติใดนำมาสั่งสอนไม่ จนเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๓ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พวกมิชชันนารีอเมริกันจึงนำเข้ามาตั้งเป็นครั้งแรก
แต่พวกมิชชันนารีที่เข้ามาในเมืองไทยครั้งนั้น มาต่างกันเป็น ๓ คราว
คราวแรก คือ ม. ทอมลิน กับ ม. กัตส์ลาฟ แลเวเวอเรนตเฮยล
ซึ่งเป็นพวกมิชชันนารี คณะลอนดอน มิชชันนารี โซไซเอตี มาก่อน คราว
ที่ ๒ คือเวเวอเรนต ยอนเตเลอร์ โยนส์กับภรรยา และ เวเวอเรนตวิล
เลียมตัน ซึ่งเป็นมิชชันนารี คณะอเมริกัน แบปติสต์ ยอค เข้า
มา คราวที่ ๓ คือเวเวอเรนต รอนสันกับภรรยา เวเวอเรนต เฮส
ยอนสันกับภรรยา และหมอ ค. บ. ยรคเล็กกับภรรยา ซึ่งเป็นมิชชันนารี
คณะอเมริกันยอค ออฟ คอมมิชชันเนอร์ ฟอร์ โฟเรนมิชชันส์ เข้ามา
มิชชันนารีที่มากคราวที่ ๓ นั้น มาโดยลำพัง ด้วมาสอนศาสนา
อยู่ในเมืองจีน มาทราบว่ามิชชันนารีอยู่ในประเทศสยามมากจึงตามมา
ไม่ได้รับคำสั่งจากสมาคมการศาสนาในประเทศอเมริกา แต่เมื่อมาถึง
เมืองไทยได้เห็นว่าเมืองนี้สมควรจะเป็นที่แผ่ศาสนาคริสต์ตั้ง จึงได้มี

จดหมายแจ้งความคำวิหีของตนไปยังสมาคมการศาสนา แลออกความ
เห็นให้สังฆนิชชนนาริเขามาตั้งสอนศาสนาในเมืองไทย ส่วนชุกมาคราว
ที่ ๒ กยที่ ๓ นั้น มาไทยได้รับคำสั่งโดยตรงจากสมาคมการศาสนา
ในประเทศอเมริกา แลเมื่อมาถึงเมืองไทยแล้วชุกที่ ๒ กยชุกที่ ๓ น
ได้ร่วมกันเข้าเป็นคณะเดียวกัน ให้ชื่อใหม่ว่า อเมริกัน แบบติสต์ ยอช
แอนต์ อเมริกัน ยอช ออฟ คอมมิชชันเนอร์ ฟอ์ โฟเรน มิชชันส์
มิชชันนารีทั้ง ๓ ชุกนี้ได้มาดำเนินการ คือเผยแพร่ศาสนาอย่างเดียวกัน
เรื่องราวของมิชชันนารีทั้ง ๓ คณะนี้ มีค่าความคงจะไต่ได้โดยย่อต่อไปนี้

มิชชันนารีคณะที่ ๑

ม. กัตส์ลาฟ กัย ม. ทอมลิน เมื่อก่อนจะมาสู่ประเทศสยาม
ได้มาพักอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ จนวันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๑ โดย
สำเนาเรือสำเภาจีนลำหนึ่งแล่นโยมา ๑๘ วัน มาถึงกรุงเทพฯ เมื่อ
วันที่ ๒๓ สิงหาคม

นอกจากมิชชันนารีทั้ง ๒ ที่กล่าวแล้ว ยังมีมิชชันนารีอีกคนหนึ่ง
ชื่อ ม. เม็คเชิสต์ อยู่ที่เมืองปัตตาเวียในเกาะชวา ตั้งใจจะมาเมืองไทย
เมื่อปลาย พ.ศ. ๒๓๗๐ แต่ในขณะนั้นเหตุขัดข้องเสียมาไม่ได้ ครั้นมา
ถึง พ.ศ. ๒๓๗๑ ได้ทราบว่า ม. กัตส์ลาฟ กัย ม. ทอมลิน กำลัง
เตรียมเครื่องทางจะมาเมืองไทย เห็นเป็นโอกาสเหมาะที่จะสมทบมาด้วย
ได้ จึงโดยสำเนาเรือโยออกจากเมืองปัตตาเวียเคียวตามมายังเมืองสิงคโปร์
แต่มาไม่ทัน ม. กัตส์ลาฟ กัย ม. ทอมลิน ได้ออกเรือจากสิงคโปร์มา

เสียได้ ๒ วันก่อน จึงเป็นอันคลาศกัน เมื่อการเป็นเช่นนั้น ม. เม็ค
เฮิสต์ จึงโดยสานเรือลำหนึ่งมายังเมืองป๋หัง เมืองตรังถาน เมือง
คามาัน เมืองขัตตานี แลต่อมาจนถึงเมืองสงขลา เพื่อจะหาเรือใหญ่
อาศรัยมายังกรุงเทพ ฯ หรือไปเมืองญวน แต่ก็ไม่สำเร็จอีก ม. เม็ค
เฮิสต์ ก็กลับไปยังเมืองสิงคโปร์

ฝ่าย ม. กัตส์ลาฟ กับ ม. ทอมลิน ครั้นมาถึงกรุงเทพ ฯ มาพบ
ม. คาลอส เดอซิลเวียรา ซึ่งเป็นกงสุลปอตเกตอยู่ในครั้งนั้น ได้
ช่วยเหลือพวกมิชชันนารีทั้ง ๒ เป็นอันมาก คือให้ที่อยู่แลเมื่อถูก
ภัยจากนั้นก็ช่วยยืมของกิน บ้านทมิชชันนารีทั้ง ๒ นอนนั้น จึงอยู่ใกล้
กับกงสุลปอตเกต

พอ ม. กัตส์ลาฟ กับ ม. ทอมลิน มาอยู่ในเมืองไทยได้ ๒
สัปดาห์ ขออนุญาตจากรัฐบาลไทยแล้วก็เริ่มชักชวนพวกจีนไห้เข้าถ้อ
ศาสนาคริสต์ แลแจกจ่ายหนังสือสอนศาสนาซึ่งพิมพ์มาแต่เมืองจีน
การที่ไทยแจกหนังสือสอนนี้ พวกถ้อศาสนาโรมันคาทอลิกไทยพดท้าว
พวกอเมริกันจะมาปลุกให้พวกจีนก่อการกำเริบ จนทราบถึงพระเจ้า
แผ่นดินก็ทรงสัจงพระทัย จึงตรัสสั่งให้เอามาแปลออก แต่ครั้นทรง
ทราบว่ามิได้มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นปฏิปักษ์แก่รัฐบาล ก็โปรด ฯ ขออนุญาต
ให้พวกมิชชันนารีส่งสอนอยู่ได้อีกต่อไป ถึงเช่นนั้นก็ตักยงมีข่าวว่า
ได้มีประกาศออกห้ามมิให้ไทยผู้ใดผู้หนึ่งรับแจกหนังสือ ถ้าเจ้าพนักงาน

๑ มาแต่รัชกาลที่ ๒ ทรงตั้งเป็นที่หลวงอภัยวาณิช

พยหนังสือแนมอชที่ผู้ใด ผู้นั้นจะต้องถูกจับแลรับหนังสือแนมอชทันที
 เหตุเช่นนี้โตเกิดขึ้นแก่มิชชันนารีทั้ง ๒ อยู่เนื่อง ๆ (มิชชันนารีทั้ง ๒
 ก็ยังพยายามที่จะสอนศาสนาแก่ไทยด้วย) จน ม. คาลอส เคอซิลเวียวา
 ต้องพลอยถูกดำเนินคดีโทษในการทรมานพวกมิชชันนารีทั้ง ๒ นี้ไว้ แลใน
 ที่สุดก็เลยคำสั่งให้ไล่เขาทั้ง ๒ ไปตามเรื่อง แต่ ม. คาลอส ก็วิ่ง
 เต้นช่วยเหล้อย่างแข็งแรง แลคงเป็นมิตรอันดีอยู่จนถึงที่สุด ครั้น
 นั้นเจ้าพระยาพระคลัง ดึงบอกให้ ม. ฮันเตอร์พ้อคำสั่งกฤษณคนแรก ซึ่ง
 ในเวลานั้นอยู่ในกรุงเทพ ฯ จักการเอาคนทั้ง ๒ นั้นลงเรือไปส่งเสียยัง
 เมืองสิงคโปร์

เมื่อพวกมิชชันนารีทั้ง ๒ รู้เรื่องราวที่จะต้องถูกไล่ดังนั้น จึงยื่นคำร้อง
 ต่อเจ้าพระยาพระคลัง เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ อยากทราบถึง
 คดีที่เขาถูกกล่าวหา แลอยากทราบว่าเหตุใดเขาจึงจะต้องถูกไล่
 ออกจากเมืองไทย โดยมิได้มีความผิดอย่างหนึ่งอย่างใด เขาอ้างว่าเขา
 ควรจะได้รับความยุติธรรมเท่ากับพวกบาทหลวง โรมันคาทอลิกเหมือนกัน
 แลว่าถ้าเขาจะต้องถูกไล่จริง ๆ แลเขาก็ขอให้รัฐบาล ออกหนังสือให้เขา
 ฉบบหนึ่ง แลแจ้งความผิดของเขาที่สมควรจะถูกไล่ ออกจากประเทศ
 จะใดเอาไปแสดงแก่องกฤษที่เมืองสิงคโปร์ การคัดค้านอันแข็งแรง
 ของเขาทั้ง ๒ นั้นผลคือ กล่าวคือเจ้าพระยาพระคลังตกลงอนุญาตให้เขา
 อยู่ต่อไปอีก แต่ขอให้เขาระมัดระวังในเรื่องแจกหนังสือให้มาก

• ถึงรัชกาลที่ ๔ เป็นสมเด็จพระบาทบรมมหาจักรพรรดิ

เมื่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นสงบกันไปแล้ว เขาทิ้ง ๒ ไคกลบตั้งตน
 ดำเนินการตามเดิมอีก คือแจกหนังสือแต่แจกอย่างระมัดระวัง (แจก
 เฉพาะจีน) แลแจกยารักษาโรคต่าง ๆ (ให้ทั้งไทยแลจีน) ด้วย
 ต่อมาไม่ช้านักคนทั้งหลายก็มีความชอบพอเชื่อถือเขา พวกนั้นมารับ
 หนังสือแจกแลขอยาเป็นจำนวนมาก ประมาณเดือนเศษเท่านั้นเขาก็ได้
 มีโอกาสสมาคมติดต่อกับประชาชนมีจำนวนมาก แลในจำนวนหนังสือ
 จีน ๒๕ หีบซึ่งเขาเอามา ก็เหลืออยู่แต่เพียง ๒ หีบเท่านั้น

ในระหว่างนี้เขารู้สึกว่าหนังสือสอนศาสนาที่แจกอยู่นั้น ถ้ามีเป็น
 ภาษาไทยแจกแก่พวกไทยบ้างแล้ว จะมีประโยชน์มาก เขาจึงเริ่ม
 เรียบภาษาไทยแลจัดการจ้างจีนแลพม่าให้แปลพระคัมภีร์ (ไบเบิล)
 จากภาษาจีนเป็นไทย คือให้จีนคนหนึ่งชื่อ คิง ซึ่งเป็นผู้รู้ภาษาไทยแปล
 ภาษาจีนออกเป็นภาษาไทยโดยวิธีว่าปากเปล่า ให้พม่าคนหนึ่งชื่อฮัน
 เป็นผู้จดเรียบเรียงตามคำที่จีนคิงแปลออกจากภาษาจีนนั้นเป็นภาษาไทย
 แต่เมื่อได้แจกหนังสือ (ภาษาจีน) แลยาที่มอฮัมหมัดแก้ว ม. ทอมลิน
 เกิดไม่ใคร่สบายแลคิดที่จะกลับไปรักษาตัวยังเมืองสิงคโปร์ ทั้งจะได้
 ไปเอาหนังสือแลยามาไว้อีก วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๒
 ม. ทอมลินลงเรือออกจากเมืองไทยไปยังเมืองสิงคโปร์ ทั้งให้
 ม. กัตส์ลาฟดำเนินการต่อไปในเมืองไทยโดยลำพัง

ในระหว่าง ๖ เดือนตั้งแต่ ม. ทอมลิน กับ ม. กัตส์ลาฟ มา
 อยู่ในเมืองไทยนั้น ได้จัดการแปลพระคัมภีร์ใหม่อันพรรณานางถึงเกียรติ

คุณของพระเยซูคริสต์ทั้ง ๔ คัมภีร์ (คือ คัมภีร์ แมทธิว มาร์ค ลูกา และ
 จอน) ออกเป็นภาษาไทย เขียนด้วยอักษรโรมันขบบริบูรณ์ แลทั้ง
 ได้แต่งอภิธานภาษาอังกฤษกับภาษาไทยขึ้นอีกเล่ม ๑ สำเร็จตั้งแต่
 อักษร เอ ไปจนถึงอักษร ฮาร์ ก็ยังได้ช่วยกันแปลพระคัมภีร์ออก
 เป็นภาษาลาว เขมร แลแต่งอภิธานกับไวยากรณ์เป็นภาษาไทยแล
 ภาษาเขมรไว้ อีกด้วย แต่หนังสือที่ ม. กัตส์ลาฟ แล ม. ทอมลิน
 แต่งไว้ ในครั้งนั้น ไม่ใคร่จะถูกต้องเรียบร้อยนัก เพราะฉะนั้นจึงได้
 พิมพ์ออกเพียง ๒ คัมภีร์เท่านั้น คือคัมภีร์ลูก กยคัมภีร์จอน (พระ
 คัมภีร์ทั้ง ๒ ทว่าได้พิมพ์ขนานนี้ พิมพ์ด้วยตัวอักษรโรมัน เพราะใน
 เวลานั้นตัวพิมพ์อักษรไทยยังหาไม่ในประเทศนี้) หนังสือที่แปลออก
 จากพระคัมภีร์เหล่านี้ ภายหลัง ม. กัตส์ลาฟส่งไปให้เรเวอเรนต์
 รอนันสัน มอญไว้เป็นสมบัติของสมาคม อเมริกัน แบบคิสต์ บอช แอนต์
 อเมริกัน บอช ออฟ คอสมิซชันเนอร์ ฟอร์ โฟเรน มิชชันส์ พร้อม
 ด้วยหนังสือต่าง ๆ ที่เป็นภาษาไทย ภาษาลาว แลภาษาญวนอีกเป็น
 จำนวนมาก หนังสือไทยต่าง ๆ ที่ ม. กัตส์ลาฟให้แก่สมาคมนี้ ยังคง
 อยู่ในสมาคมต่อมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๐๘ ส่วนต้นฉบับที่เขียนด้วยกระดาษ
 ไทยนั้น ภายหลังได้เอาไปทำใบปลิวหนังสือเสียหมด

ก่อนที่ ม. ทอมลิน จะออกไปจากประเทศสยาม เขาได้รวบรวม
 เรื่องราวต่าง ๆ ที่มิชชันนารีได้ทำไปในระหว่างเวลา ๖ เดือน มอญ

- พวกราชบัณฑิตหลวงโรมันคาทอลิกก็ใช้เขียนภาษาไทยด้วยอักษรโรมันเหมือนกัน

สำเนาให้กับคอปพีน ชาวอเมริกัน^๑ ขอให้ส่งไปยังสมาคมการศาสนา
ในอเมริกา

เมื่อ ม. ทอมลิน ไปเมืองสิงคโปร์แล้ว ม. กัตส์ลาฟ ได้ทำการ
อยู่ในเมืองไทยอีกหลายเดือน ได้แต่งหนังสืออธิบายเรื่องศาสนาคริสต์
เป็นภาษาไทย แลได้แปลพระคัมภีร์ใหม่บางตอนออกเป็นภาษาไทย
ครั้นทำการของตนได้ตามที่ใดกระไว้แล้ว จึงได้ออกจากเมืองไทยไปยัง
สิงคโปร์ชั่วคราว เพื่อจะจัดการพิมพ์หนังสือเหล่านั้น ในการที่ไป
คราวนี้เขาได้แต่งงานกับนางสาวมาเรียนเนเวล ซึ่งแต่ก่อนนี้ได้เคย
อยู่ในตระกูลของหมอแอนดริววัตเมืองลอนดอน ครั้นเดือนกุมภาพันธ์
พ.ศ. ๒๓๗๒ ม. กัตส์ลาฟกลับมาเมืองไทยอีก อาศัยมากับเรืออเมริกัน
ลำ ๑ ซึ่งเกวิสสันเป็นกัปตัน ม. เกวิสสันผู้นี้ได้เคยเป็นคนถือจดหมาย
ฉวยหนึ่งไปให้สมาคมการศาสนาที่ในอเมริกา ขอให้สมาคมจัดการ
ส่งมิชชันนารีมายังเมืองไทย ม. กัตส์ลาฟก็บรรณาการช่วยกันพยายาม
ทำการที่จะให้การศาสนาเจริญยิ่งขึ้น มิได้เขินหน่าย ได้แปลหนังสือ
เรื่องศาสนาออกหลายเล่ม ใช้เวลามาก แต่ว่าจะไม่มีเวลาพักผ่อน
หลับนอนเลย แลทั้งได้จ้างคนคัดสำเนาไว้อีกเป็นจำนวนมาก

ม. กัตส์ลาฟก็บรรณาการได้ดำเนินการอันยากลำบากของเขาอีกต่อมา
จนถึงวันที่ ๑๖ เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๓ นางกัตส์ลาฟ คลอดบุตร
แฝดแล้วตกโลหิตถึงแก่กรรมในสองสามชั่วโมงนั่นเอง ส่วนบุตร

๑ กัปตันคอปพีนคนนี้ ที่มาพาเด็กแฝดสองคนติดกัน ซื่ออินกับซื่อจันไปอเมริกา

แผ่นดิน คนหนึ่งตายตั้งแต่คลอด อีกคนหนึ่งอยู่มาโตเกือบถึงกลาง
เดือนมิถุนายนขนนกตาย ม.กตส์ลาฟเมื่อต้องพวากภรรยาทรก และ
ตั้งอยู่แต่ตัวคนเดียวเช่นนั้น ก็เกิดความรำคาญใจจึงคิดที่จะไปยัง
ประเทศจีน

ครั้นวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๗๔ ม.กตส์ลาฟ โดยสถานเรือ
สำเภาก่อออกไปประเทศจีน ก่อนที่ ม.กตส์ลาฟจะออกเที่ยวทางไป ไต่ທ
บุตรน้อยไว้แก่แม่นมไทยคนหนึ่ง แลสั่งแม่นมคนนั้นไว้ว่าถ้าได้พบ
กับนางทอมสัน ซึ่งยังอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ในเวลานั้น มากรุงเทพฯ เมื่อใด
ก็ขอให้มอบลูกของตนให้แก่นางทอมสันนั้นไป แต่ว่าพอไปถึงสันคอน
ในวันที่ ๕ ไต่ທรายข่าวว่าบุตรนั้นตายเสียอีก เรือสำเภาก็ ม.กตส์ลาฟ
โดยสถานนั้นออกจากสันคอนไปในวันที่ ๑๘ มิถุนายน ก่อนหน้าที ม.ทอมสัน
แลเรือเรนต์เฮยบลมาถึงสองสามวันเท่านั้น ม.ทอมสันหวังว่าจะมาให้ถึง
กรุงเทพฯ ก่อน ม.กตส์ลาฟออกจากเมืองไทย แลจะชวนให้อยู่ใน
เมืองไทยอีกครั้งหรือขหนึ่ง เพื่อช่วยกันแก้ไขพระคัมภีร์ไทแปลออก
เป็นภาษาไทยไว้แล้วนั้นให้คยง ๆ ขน แต่ไม่ทันกัน เพราะ ม. กตส์ลาฟ
ไปเสียก่อนแล้ว

ตามจดหมายเหตุของ ม.กตส์ลาฟ เขียนไว้มีใจความว่า ก่อน
ที่เขาลงเรือไปเมืองจีนสองสามวัน ไต่ທพบกับพ่อค้าจีนชาวเมือง
กวางตุ้งตอนตัวนั้นออกคนหนึ่งชื่อลินจี้ ไต่ທเคยเป็นมิตรกันมาแต่ก่อน
จีนคนนั้นชวนให้เขาไปเรือใบของตน แต่ ม.กตส์ลาฟไม่ไปด้วย เพราะไม่

ชอบกิริยาของจีนคนนั้น ม. กัตส์ลาฟได้ลงเรือใบของจีนอีกคนหนึ่งชื่อ
ซินซันตรงไปเมืองเทียนสิน เรือที่ไปบรรทุกไม้ฝาง น้ำตาล พริกไทย
ขนนกแลผ้าคอก มีลูกเรือประมาณ ๕๐ คน ม.ฮันเตอร์ กัปตันคอตัน
แล ม.แมคโคแนล ได้ตามไปส่งจนถึงเรือ

เรือลงลงไป ๖ วัน พอรุ่งเช้า ถึงสิ้นคอน เมืองคนวันที่ ๘

ม. กัตส์ลาฟป่วย อากาศหนักมากแทบจะไม่รอด แต่พอเช้าวันที่ ๘
ก็พะเอินค่อยยังชั่ว วันที่ ๑๔ เมื่อเรือยังทอดอยู่ที่สิ้นคอนมีไทย (ชาวบ้าน)
คนหนึ่งไปหา ม. กัตส์ลาฟ ขอตรวจเข้าของ เมื่อตรวจไม่พบสิ่งของที่
ต้องห้ามแล้วก็กลับไป เรือทอดอยู่ที่สิ้นคอนจนถึงวันที่ ๑๗ ครั้นวันที่ ๑๘
จึงออกเคียวทางต่อไป วันที่ ๑๘ ถึงเกาะคราม วันที่ ๒๒ ถึงบ้าน ถึงปาก
น้ำไฟโฮเมืองเทียนสิน (ความที่กล่าวมาตอนนั้นคัดจากหนังสือจีนิส
เรไปซิทอริ เล่ม ๑ หน้า ๘๑, ๘๔, ๘๗, ก. ก. ๑๘๓๒)

ตามเรื่องของ ม. กัตส์ลาฟ ซึ่งได้กล่าวมาข้างบนนี้ หมอบรัดเล
สรรเสริญ ม. กัตส์ลาฟว่าเป็นผู้มีความพากเพียรอุสาหะยิ่งนัก เพราะ
เมื่อมาถึงเมืองไทยใหม่ ๆ มีผู้ชิงร้ายชามาก แต่ก็ได้อุตทนมพยายาม
ประกอบกิจที่ตั้งใจไว้มิได้เอาใจใส่ต่อสิ่งเหล่านั้น จนในที่สุดได้ผ่าน
พ้นอุปสรรคทั้งหลายนั้น ๆ เสียได้ กลับเป็นผู้มีหน้ามีตา ในระหว่าง
เวลาอยู่ในเมืองไทยได้แจกหนังสือว่าด้วยเรื่องศาสนาแลแจกยารักษาโรค
ต่าง ๆ ซึ่งเป็นอุบายในการที่จะดำเนินกิจการในศาสนาให้สวัสดียิ่ง ๆ ขึ้น เพราะ

การแจกยาแลรักษาโรค ซึ่ง บรรดา มิชชันนารี ทั้งหลาย กระทำกัน ใน
 สมัยนั้น คนไทยจึงเรียกบรรดาพวกมิชชันนารีว่า “หมอ” นี่เป็นกิจ
 การส่วนหนึ่งซึ่ง ม. กัตส์ลาฟ ได้กระทำไป ในเวลาที่ตนอยู่ในเมืองไทย ยัง
 มีกิจอย่างอื่นอีกซึ่งนับว่า ม. กัตส์ลาฟ ได้ทำ ในเวลาที่ตนออกจากเมืองไทย
 ไปแล้ว คือ ในเวลาที่ตนยังอยู่ในเมืองไทย ได้ตรวจคอบนีสัยใจคอของ
 ไทยแลใคร่ครองถึงความเป็นไปต่าง ๆ ในเมืองนี้ เมื่อเห็นว่าเมืองนี้
 สมควรจะเป็นที่แม่สาสนาคริสต์จึงให้มาประติษฐานอยู่ไต่แล้ว จึงมี
 จกหมายไปถึงคณะผู้อำนวยการสาสนาซึ่งตั้งสาขาคณะในกรุงลอนดอนออก
 ความเห็นให้คณะผู้จัดการส่งมิชชันนารีเข้ามายังเมืองไทย แลได้
 เขียนจดหมายถึง เรเวอเรนค์เจ.เจตสัน ที่ประเทศพม่าอีกฉบับหนึ่ง
 เปนใจความว่าอยากได้หนังสือสอนสาสนาเป็นภาษาพม่าบ้าง และต้อง
 การมิชชันนารีซึ่งเคยทำการอยู่ในประเทศพม่าสักคนหนึ่ง เพื่อประโยชน์
 จะสั่งสอนพวกพม่าและญวนซึ่งอยู่ในเมืองไทยนี้ หนังสือที่ ม. กัตส์ลาฟ
 เขียนไปนั้น ม. ทอมลิน เพื่อนร่วมคึกคักได้ช่วยเหลือแข็งแรงเหตุผลสนับสนุน
 ความเห็นเพิ่มเติมลงไป ในหนังสือนอกคอกว่ แต่ในเวลานั้นมิชชันนารี
 ในประเทศพม่าก็มีจำกัด ไม่มีตัวมิชชันนารีที่จะส่งให้เข้ามาช่วยเหลือ
 ในเมืองไทยได้

ครั้นต่อมา ม. กัตส์ลาฟ กับ ม. ทอมลิน ได้พยายามเขียนจดหมายขอ
 มิชชันนารีเข้ามาทำงานในเมืองไทยอีก คราวนั้นเขียนถึง คณะอเมริกัน บอช
 ออฟ คอมมิชชันเนอร์ ฟอร์ โฟเรน มิชชันนารี ซึ่งอยู่ในประเทศอเมริกา

ฝากกัปตันคอฟฟินไป เมื่อดูคณะกรรมการได้รัยหนังสือของ ม. กัตส์ลาฟ ก็เห็นชอบด้วย แต่เวลานั้นยังไม่มีตัวมิชชันนารีที่จะส่งตรงมายังเมืองไทย แต่ยังมีเหตุประจวบกับเวลาที่เรเวอเรนต์ เควิต เอเบิล มิชชันนารีประจำตัวนั้นออกของคณะนั้น กำลังจะเฑียรทางไปเมืองกวางตุ้ง คณะกรรมการจึงสั่งให้ เรเวอเรนต์ เอเบิล แวะมาเมืองไทยด้วย เรเวอเรนต์ เอเบิลได้มาที่ ม. ทอมลิน ที่สิงคโปร์ แลเลยสมทบกันเฑียรทางต่อมาถึงเมืองไทย

พฤติเหตุของ ม. กัตส์ลาฟ หมกเพียงเท่านั้น จะไปเล่าถึงพฤติเหตุของ เรเวอเรนต์ เอเบิล กับ ม. ทอมลิน อีกต่อไป

ฝ่าย เรเวอเรนต์ เอเบิล เมื่อได้ทำการที่เมืองกวางตุ้ง แลโดยสถานเรือไปยังเกาะชวา แลเกาะอื่น ๆ เพื่อตรวจหลักฐานของซอลันดา ตามคำสั่งโดยตรงของผู้อำนวยการคณะแล้ว จึงออกเฑียรทางไปเมืองสิงคโปร์ เพื่อหาเรือต่อมาเมืองไทย ยังเหตุประจวบกับ ม. ทอมลิน ซึ่งออกไปเปลี่ยนอากาศที่นั่น กำลังจะเฑียรทางกลับมากลางเทพฯ เขาทั้ง ๒ จึงได้เฑียรทางมาด้วยกัน

วันที่ ๓๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๗๔ จึงโดยสถานเรือซอไซเพีย (เป็นเรืออาหารบรรทุกหนึ่ง) ซึ่งชาวอังกฤษเป็นกัปตัน ออกจากสิงคโปร์มาเมืองไทย ได้มาถึงกรุงเทพฯ ในวันที่ ๒ กรกฎาคม พอมาถึง ม. คาลอส เกอ ซิลเวียรา กงสัลปอตเกศ ได้มีความเอาใจเพื่อรับรองคนทั้ง ๒ เป็นอย่างดี มีสิ่งที่ทำให้ ม. ทอมลิน เสียใจอยู่อย่างหนึ่ง คือมาไม่ทัน ม. กัตส์ลาฟ เขาทั้ง ๒ ได้พักอยู่ที่เรือนชงเคยอยู่กับ ม. กัตส์ลาฟครั้งอยู่ก่อนนั้น

ม. ทอมลิน กลับมาประเทศสยามเที่ยวนี้ ได้นำยามาเป็นจำนวน
 มาก หนังสือจีน ๖ หีบ แลหนังสือภาษาไทยพิมพ์ด้วยตัวอักษรโรมัน
 ๓๐๐ ผยบ ม. กัตส์ลาฟ ได้เหลือหนังสือไว้ให้เขาอีก ๗ หีบ ครั้น
 จัดแจงทออยู่ที่พักเรียบร้อยแล้ว ม. ทอมลินก็เริ่มแจกหนังสือ แจก
 ยาก มีผู้มาขอเอาแลหนังสือเป็นจำนวนมาก ในไม่ช้าหนังสือภาษาไทย
 ที่นำมากหมด ม. ทอมลิน รู้สึกปลื้มใจในการงานที่ได้ทำไปแล้ว
 นั้นมาก แลพูดถึงคนสำคัญ ๆ ซึ่งได้เคยไปหาเขาแลขอหนังสือ
 จากเขา เช่นพระองค์หนึ่งซึ่งเป็นสมภารอยู่ในวัดของเจ้าพระยาพระคลัง
 ก็ได้เคยมาขอลอกพระคัมภีร์ใหม่ไปหลายภาค ม. ทอมลินได้ตั้ง
 โรงสวดสำหรับบูชาพระเจ้าชนแห่งหนึ่ง ในเรือนของเขา มีการสวดมนต์
 กันทุก ๆ วันเสาร์ คำสวดนั้นเป็นภาษาจีน มีพวกจีนไปทำสักการบูชา
 กันมาก ในพวกจีนเหล่านั้น ม. ทอมลินเคยพูดถึงแก่คนใช้ ๒ คน
 ว่าไม่มีสิ่งใดที่จะทำให้เขายินดีเท่าที่ใดเห็นเด็ก ๒ คนของเขากลับใจได้
 เห็นปรากฏอยู่ดังนี้เลย

เมื่อ เรเวอเรนต์ เฮบิล เห็นชัดว่า เมืองไทยจริงเป็นสถาน
 ที่ ๆ จะประดิษฐานศาสนาคริสต์อันสำคัญยิ่งแห่งหนึ่งเช่นนั้นแล้ว จึงได้
 มีหนังสือไปยังคณะกรรมการ ลงวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๔ ว่า
 “มีสิ่งหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าควรจะเตือนคณะกรรมการให้ทราบ คือเมืองไทย

• คิดไม่เห็นว่ หนังสือนั้นจะมีประโยชน์ในการสอนศาสนาได้อย่างไร เพราะ
 ไทยในสมัยนั้นเห็นจะอ่านอักษรโรมันได้น้อยเต็มที

ในเวลานั้นผู้ที่ต้องการจะรับโอวาทคำสั่งสอนมากมาย เกินกำลังที่พวก
 มีชนชั้นนารีที่มีอยู่จะเทศนาสั่งสอนให้ทั่วถึงกันได้ แลกรุงเทพฯ เป็น
 สถานที่ใหม่อันสำคัญที่พวกเราต้องการยกไว้เป็นที่ประภิชฐานศาสนา
 สัมควรแล้วที่จะต้องมีผู้มาช่วยเหลือ เหตุนี้ขอให้ส่งมิชชันนารีมาอีก
 สองหรือสามคนโดยเร็วที่สุด” แลกล่าวต่อไปในหนังสือฉบับเดียวกัน
 นั้นว่า “อันข้อซึ่งจะพุดจากนั้นด้วยเรื่องจะตั้งที่เมืองไทยเป็นแหล่งแห่ง
 ศาสนานั้น จะต้องจัดการเสียในเวลาเร็วที่สุด อนึ่ง ม. ทอมลิน เพื่อนผู้
 เอาการเอางารของข้าพเจ้า ก็ดูเหมือนว่าจะไม่อยู่ในเมืองไทยอีกนาน
 เท่าไรนัก เขาได้มาจากสิงคโปร์โดยมิได้เอาพวกจีนลูกน้องมาด้วย
 แลครอบครัวของเขาที่ยังอยู่ที่เมืองสิงคโปร์”

เรเวอเรนต์ เอบิล ชอบเมืองไทยมาก แลตั้งใจว่าจะไม่โยกย้าย
 ไปที่อื่นอีก แต่ภายหลังมาประสบเกิดไข้ ไข้เซ้า เรเวอเรนต์ เอบิล
 จึงคิดที่จะไปเปลี่ยนอากาศที่เมืองอินชัวคราว ด้วยในครั้งหนึ่ง (เมื่อ
 ปีเถาะ จุลศักราช ๓๑๘๓) นำชนนมาก ท่วมถนนหนทางทั่วทุกแห่งอยู่
 ประมาณสองเดือนเศษ จนหาที่เหมาะๆ จะออกกำลังกายไม่ได้ จึงทำ
 ให้เกิดเป็นไข้ขึ้นนั่นเองเป็นเหตุทำให้เขาคิดจะไปรักษาตัวที่เมือง
 สิงคโปร์พร้อมกับ ม. ทอมลิน ซึ่งจำเป็นต้องไปเยี่ยมภรรยาผู้ช่วยอยู่ที่
 สิงคโปร์นั้นด้วย

ครนถึงวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๓๗๔ เรเวอเรนต์ เอบิล กับ
 ม. ทอมลิน จึงออกเดินทางจากเมืองไทยไปสิงคโปร์ วันที่ ๓๓ ถึง

เรเวอเรนต์ เฮบิล ได้ไปเที่ยวทสึงคโปร์แลมสะกาเช่นนั้น การช่วยใช้
ก็กลับหายเป็นปกติ ครั้นวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๕ เรเวอเรนต์
เฮบิล ได้โดยสานเรือสำเภากลับมาเมืองไทยอีก แต่มาโดยลำพัง
ม. ทอมลินหาได้กลับมากช่วยไม่ เทียบวัน เรเวอเรนต์ เฮบิล ตั้งใจจะมา
ให้ถึงกรุงเทพฯ ก่อนที่จะมีเรือสำเภาลำใดลำหนึ่งไปยังเมืองจีน โดย
ประสงค์จะแจกการฝากหนังสือเรื่องศาสนาคริสต์ไปยังเมืองจีน ครั้น
วันที่ ๑๘ พฤษภาคม เขาได้มาถึงกรุงเทพฯ ม. เคอซิลเวียรา ได้
รับรองเป็นอันดี แต่ในเทยวันเขารู้สึกว่าที่กรุงเทพฯ มีการกวักขันมาก
ไม่เหมือนเมื่อก่อน ภายหลังที่เขามาถึงแล้วไม่สู้ชานัก มีหมาย
ประกาศออกครั้งที่ ๒ ห้ามไม่ให้ราษฎรรับแจกหนังสือต่าง ๆ แต่เขา
ก็ยังได้รับอนุญาตให้ฝากหนังสือไปยังเมืองจีนได้ถึงความปรวณา

เรเวอเรนต์ เฮบิล ได้แจกจ่ายยารักษาโรคต่าง ๆ ให้แก่คนเจ็บ
ช่วยมีจำนวนมาก ซึ่งมีมาหาทุก ๆ วัน แลรู้สึกมีความปลมใจที่ได้
เห็นว่าผู้มาทำสักการบูชาพระเป็นเจ้าในวันเสาร์ชน มากหน้าหลายตา
การที่มาร่วมกันไหว้พระเป็นเจ้าเช่นนี้ แม้ในเวลาที เรเวอเรนต์ เฮบิล
ไปอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ ก็ได้กระทำกันอยู่เนือง ๆ เรเวอเรนต์ เฮบิล
รู้สึกยินดีมาก ได้จดหมายเหตุไว้ว่า “แต่ก่อนนี้ในวันเสาร์มีพวกจีน
มาไหว้พระสวคมนตรีเพียงครั้งละ ๑๒ ถึง ๒๐ คนเท่านั้น แต่เทยวันมี
ครั้งละมาก ๆ ในบายชีปรากฏว่ามีผู้มาเขาขอถอสำนามากจนเป็น
ลำดับ ข้าพเจ้าเชื่อว่าต่อไปจะเป็นสภาคมหรือสโมสรอันใหญ่ได้แห่ง

หนึ่ง ในระหว่างเวลาแจกจ่ายพระเจ้าเคยอธิบายแก่ผู้มาขอว่าควรจะไป
 ในการพิธีใน โรงสวดของข้าพเจ้าบ้าง ได้กำหนดวันแลชั่วโมงแก่
 เขาเหล่านั้นให้ไปรับยาณที่นั้น โดยวิธีนี้ได้มีคนไปยังโรงสวดเป็น
 อันมาก ต่างมีความยินดีแลพอใจจนดูเหมือนว่าไม่มีความเกียจคร้าน
 ในเรื่องนเสียเลย นอกจากนยังมีอีกประมาณ ๖ คน ได้มีความร่าเริง
 ในผลของการสวดมนต์ไหว้พระ แลรับคำสั่งสอนทุก ๆ วัน ผลที่
 ปรากฏแล้วคือว่ามีคนหนุ่มมากเห็นแล้ว ว่าคำสั่งสอนของศาสนาคริสต์
 เป็นคำสั่งสอนอันดีแลแท้จริง แลบางคนถ่อมมันฝังหัวใจเสียจนไม่มีเวลา
 ที่จะลืมได้ อื่นเลย แลเขาทั้งหลายคงจะละการนับถือลทธิอื่น ๆ แล
 มาเชื่อถือในพระเป็นเจ้าอันแท้จริงของเราพระองค์เดียวได้อย่างแน่นอน
 แต่ข้าพเจ้าไม่กล้าพอที่จะทำพิธีหรือตั้งชื่อให้แก่ใคร ๆ ที่จะเข้า
 ศาสนาด้วยตัวข้าพเจ้าเองได้ เพราะฉะนั้นความหวังที่จะให้เขาทั้งหลาย
 อยู่ในคำสั่งสอนไปทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นของยากมาก หรืออยู่ใกล้ที่สุด
 เพราะหัวใจของเขาพึงจะหลุดพ้นจากความมืดมนที่ได้ใหม่ ๆ เท่านั้น”

มีผู้หนึ่งซึ่ง ม. กิตส์ลาฟ ได้ทำพิธีรับเข้าศาสนาไว้ ต่อมา
 ปรากฏว่าเป็นผู้เชื่อมั่นในคำสั่งสอนของพระเป็นเจ้าเสียจริง ๆ จนผู้
 คือ อนุญาตที่กลับมาจากเมืองจีนและญวน ได้ช่วยเหลือ เรเวอเรนต
 เอเบิลมาก คือเป็นผู้ชักชวนคนที่ไปสวดมนต์ให้รู้ระเบียบ ก่อนที่
 เรเวอเรนต เอเบิล จะออกไปจากเมืองไทย เขาได้ตั้งใจให้ อนุญาต
 เป็นผู้แนะนำแก่ผู้ที่จะมาทำพิธีทั้งหมด แลได้ตกลงกับ ม. ซิล

เวียรา ขออนุญาตให้ผู้ที่จะมาทำพิธีพืชมงคลด้วยกันในเรือนหลังเดิม
ที่เคยทำกันมานั้นได้

ในการที่จะปลูกสร้างสิ่งใด ๆ ขึ้น เพาะได้ ให้เป็นการสะดวก
แก่มิชชันนารีนั้น เรเวอเรนต์ เอเบิล ออกความเห็นว่าจะสร้าง
ถนนอิฐ ในระหว่างที่พักของมิชชันนารี แลห่มบ้านจีน แลคว
ทำสัญญาแก่เจ้าฟ้า (คือพระบรมเกล้า) ว่าควยที่อยู่ให้เป็นหลักฐาน แล
เหมาะโอกาสก็จะได้โดยแนะนำพระองค์ ให้เขาถือศาสนาคริสต์ตั้งเสีย
ควยทีเดียว

เรเวอเรนต์ เอเบิล ได้รู้จักคุ้นเคยกับเจ้าฟ้าพระองค์คนมาตั้งแต่แรก
เข้ามาถึงเมืองไทยใหม่ ๆ พระองค์มีพระเมตตาแก่เขาเช่นเดียวกับ
ที่ได้มีพระเมตตาแก่ ม. กัตส์ลาฟ แล ม. ทอมลิน แล เรเวอเรนต์
เอเบิล ได้กล่าวถึงคุณ (หลวงนาย) สิทธิ (ซึ่งภายหลังได้เลื่อนชั้น
เป็นพระนายเวย) ซึ่งเป็นผู้ที่พวกมิชชันนารีหวังจะได้อาศัยเป็นอันมาก
อีกคนหนึ่ง

แต่เพราะเหตุเหตุมีความไม่ผาสักขึ้นเนื่อง ๆ ในระหว่างเวลาที่
เรเวอเรนต์ เอเบิล อยู่ในเมืองไทย จึงคิดที่จะเที่ยวจากเมืองไทย
ไปยังเมืองฮอน

วันที่ ๕ พฤศจิกายน เรเวอเรนต์ เอเบิล โดยยานเรือใบของ
ม. ฮันเตอร์ พ่อค้าอังกฤษออกจากกรุงเทพฯ ไปยังสิงคโปร์ ม. ฮันเตอร์

เป็นผู้ที่ ม. กัตส์ลาฟ ชมว่าเป็นผู้หนึ่งที่มีความเอื้อเฟื้อแก่มิชชันนารี
 เป็นอย่างดี โดยความเอื้อเฟื้อของกัปตัน นอร์ริส เรเวอเรนต์ เฮบิล
 จึงได้ โดยสถานเรือไปสิงคโปร์โดยมิได้เสียค่าใส่ห้อยอย่างใดเลย พอเขา
 ถึงสิงคโปร์ไม่สู้ช้านัก เรเวอเรนต์ โรเบ็ค เป็น ซึ่งเป็นคนสอนศาสนา
 ประจำที่สิงคโปร์ก็ถึงแก่ภรรยา เรเวอเรนต์ เฮบิล ไปทันยังได้
 พยายามเขาอยู่จนหมดลมหายใจ

เรเวอเรนต์ เฮบิล รู้สึกว่าตนมีความสขมากจน เมื่อได้รบเชิญ
 ให้เป็นหัวหน้าสอนศาสนา จึงตกลงยอมรับหน้าที่ ความหวังเดิมที่คิด
 ว่าจะกลับไปประเทศอเมริกา เช่นอังกเล็กไว้ก่อน เรเวอเรนต์ เฮบิล
 ได้พยายามเรียนภาษารักษาใช้เรียกคนในพื้นเมือง แลพยายามแจก
 หนังสือศาสนาคริสต์ให้แก่พวกจีนทุก ๆ บ้าน โดยเหตุที่ตนครากคร่า
 ท่องารมากเช่นนั้น โรคเด็มาก็กลับกำเริบขึ้นอีก เลยจำเป็นต้องออก
 จากเมืองสิงคโปร์ไปยังประเทศอเมริกา ตามคำเชื่อเชิญของคณะ
 กรรมการ ซึ่งต้องการจะให้เขากลับไปประจำอยู่ที่นั่นตั้งแต่เขายังอยู่ใน
 กรุงเทพฯ ๆ แล้ว

วันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๖ เขาโดยสถานเรืออังกฤษออก
 จากสิงคโปร์ไปประเทศอังกฤษ เมื่อได้ท่องเที่ยวไปในประเทศอังกฤษ
 ซอตันคา เบรมัน ฝรั่งเศส แลสวิสเซอร์แลนด์แล้ว ก็กลับไปยัง
 ประเทศอเมริกา

ความจริง เรเวอเรนต์ เอเบิล ผู้^๕นี้ เมื่ออยู่เมืองไทยได้ตั้งใจว่า จะเอาประเทศนี้เป็นที่ประดิษฐานศาสนา ถ้าหากว่าเขามีความฉลาด สบายดีแล้ว เขาคงจะไม่ไปไหนอีก จะเป็นมิชชันนารีอยู่ในเมืองไทย จนถึงที่สุด เหตุนี้คณะกรรมการจึงถือว่าเขาเป็นมิชชันนารีประจำการ แพนกประเทศสยามผู้หนึ่ง

ในต้นปี พ.ศ. ๒๓๗๕ คณะกรรมการได้มีประกาศอย่างเปิดเผยว่าจะส่งมิชชันนารีเข้ามายังเมืองไทย

ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๓๖๕ ม. สเตเฟน และ เรเวอเรนต์ ซาร์ลส์รอปินสัน ได้ถูกคณะกรรมการเลือกให้มาทำเนิรการสอนศาสนาในเมืองไทย เรเวอเรนต์ อีรา เทรซี่ ก็หวังว่าจะได้มาเป็นผู้ช่วยด้วยผู้หนึ่ง แต่ภายหลังให้ไปเสียบยังประเทศจีน

วันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๕ ขณะที่ เรเวอเรนต์ เอเบิล ยังอยู่ในประเทศสยาม เรเวอเรนต์ ยอน เทเลอร์ โยนส์ ได้ถูกพวกมิชชันนารีที่เมืองพม่า เลือกให้เข้ามาเป็นมิชชันนารีในเมืองไทยแล้ว ได้ออกเดินทางจากมอลเมนมาสิงคโปร์

ในเวลาที เรเวอเรนต์ โยนส์ ยังอยู่ที่สิงคโปร์ เรเวอเรนต์ เอเบิล ได้ออกไปจากประเทศสยาม พบกันที่นั่น ก่อนที่เอเบิลจะออกเดินทางไปอเมริกา ได้เล่าให้ ม. โยนส์ฟังถึงเรื่องสมาคมน้อย ๆ ของตนในกรุงเทพฯ ๑ แลขอให้ ม. โยนส์ช่วยเออเพื่อสมาคมนั้นให้ได้มาประชุมกันเหมือนแต่ก่อน จนกว่าพวกมิชชันนารีจะมาถึง

เรื่องราวของมิชชันนารีชุดที่ ๑ ซึ่งเข้ามาทำกิจการในเมืองไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๒ ถึง พ.ศ. ๒๓๗๕ หมดความเพียงเท่านี้

มิชชันนารีชุดที่ ๒ แลที่ ๓

มิชชันนารีชุดที่ ๒ คือ เรเวอเรนต์ ยอน เทเลอร์ โยนส์ กษัตริย์
ภรรยา แล เรเวอเรนต์ วิลเลียม คินกซ์ ภรรยา มิชชันนารีชุดที่ ๓ คือ
เรเวอเรนต์ โรบินสัน กษัตริย์ภรรยา เรเวอเรนต์ เอส. ยอนสัน กษัตริย์ภรรยา แล
หมอ คี. บี. บรคเล็ก กษัตริย์ภรรยา

มิชชันนารีชุดที่ ๒ เป็นคณะ อเมริกัน แบปติสต์ ยศ มาถึง
เมืองไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๖ ชุดที่ ๓ เป็นคณะ อเมริกัน ยศ คอสมิซ
ชันเนอร์ ฟอร์ ฟอเรน มิชชันนารี มาถึงเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘
ภายหลัง ๒ คณะนี้รวมเป็นคณะเดียวกัน แลเรียกชื่อย่อว่าคณะ เอ. บี.
ซี. เอฟ. เอ็ม. (แทนคำว่า อเมริกัน ยศ คอสมิซชันเนอร์ ฟอเรน
มิชชันนารี) ดังได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

มิชชันนารีชุดที่ ๒ มาจากประเทศพม่า ชุดที่ ๓ มาจากประเทศ
อเมริกา แต่ก่อนจะมาถึงเมืองไทย ต้องเดินทางมายังเมืองสิงคโปร์
เสียก่อนแล้วจึงได้เดินทางต่อมายังประเทศสยามอีกต่อหนึ่ง

เมื่อพวกมิชชันนารีชุดที่ ๒ มาถึงเมืองไทยใหม่ๆ ได้พักอยู่ที่
บ้านกงสุลปัตตะเกศ ต่อมาไม่สู้ชานัก จึงได้เช่าที่ของนายกลัน คลา
การคนหนึ่ง ซึ่งเป็นน้องชายของ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ จี)
พระราชอาคันตุกะผู้ใหญ่ฝ่ายพระสงฆ์ไทยองค์หนึ่ง เห็นอวดเกาะชนมา
เล็กน้อย แลได้สร้างเรือนทำคหบดีไม้สักชน ๒ หลังเป็นที่พักอาศัย
ครั้นเมื่อมิชชันนารีชุดที่ ๓ เข้าถึงเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ จึงได้ตรงมาอยู่ที่

เรือน ๒ หลังทศเคียว ที่ ๆ พวกมิชชันนารีเช่าจากนายกลั่นอยู่นั้น
 เป็นที่สถปรก มีเรือนเตี้ย ๆ หลังคามุงจากอยู่รอบทางเข้าบ้านก่เขยอก
 และเสมือ ข้างหน้าบ้านเป็นคตองไซเรือ หรือมีฉนวนกตองเคียบน
 ไม่กระดานแผ่นเคียวชงทอคยาวยดเป็นสพานเคียวทำไป ขอนเพราะวัด
 เกาะอยู่ไกลแม่น้ำที่เป็นชายเลนลุ่มน้ำจนถึงอยู่เสมือ ในที่ไกลเคียง
 กยท ๆ มิชชันนารีอยู่นั้นมีตลาด (สำเพ็ง) ตลาดตนเอง พวกมิชชัน
 นารีได้พบคนเจ็บป่วยย่อย ๆ เพราะอยู่ในที่ ๆ สถปรกอันเป็นยอเกิด
 แห่งโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ที่เรือน ๒ หลังนี้ นอกจากเป็นที่พักของพวก
 มิชชันนารีแล้ว ยังใช้เป็นสถานที่จำหน่ายยาแลรักษาโรคต่าง ๆ ด้วย
 กิจการของพวกมิชชันนารีทั้ง ๒ ชุดนี้ ก็อย่างเคียวกับชุดที่ ๓
 กล่าวคือตั้งหน้าทำการแจกหนังสือสอน สำนาศริสตั้ง แลแจกยาสำหรับ
 รักษาโรคต่าง ๆ อันเป็นอุบายจะให้คนรักใคร่นับถือแล้วจะได้ชักชวนเข้า
 ถือสำนาศริสได้ง่าย ๆ เพราะฉนั้น จะได้กล่าวถึงกิจการของพวกมิชชันนารี
 เหล่านี้แต่เฉพาะบางคน ซึ่งเป็นคนสำคัญแลเป็นคนที่อยู่ในเมืองไทย
 นานที่สุด เท่านั้น

เรเวอเรนต์ ยอน เทเลอร์ โยนส์

มิชชันนารีผู้นอยู่ในคณระอเมริกัน แยกติสต์ บอค มาถึงเมือง
 ไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๖ พอมาถึงแล้วก็เริ่มสยถามถึงพวกทเลอมใส่ใน
 สำนาศริสตั้ง ซึ่ง เรเวอเรนต์ เอบิล ได้สั่งไว้เมื่อพบกันที่สังคไยร์ให้
 ช่วยทนุบำรุงให้จงได้ฉนั้น เขาสามารถรวบรวมคนพวกนั้นเข้าเป็นคณะ

๑. ในหนังสือแสดงกิจจานุกิจ เรียกว่า หมอชยอน

น้อยๆ ใ้ อีก แลให้มาประชุมกันใ้ ในวันทำพิธีไหว้พระเป็นเจ้า คือ
 ประชุมกันสวดมนต์แลอ่านพระคัมภีร์ แลให้ โอวาทสั่งสอนใ้ทุกคน
 ในบ้นเองมีจีน ๓ คน ไ้สมัครขอใ้ทำพิธีรับคนเข้าในศาสนา เรเวอเรนค์
 ยอน เทเลอร์ โยนส์ ไ้ทำพิธีรับจีนทั้ง ๓ คนนั้น ในวันทศเคือน ธันวาคม
 คือ จีนเปง ๑ จีนโร ๑ แลจีนไลเสง ๑ แต่ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๗๗ เขา
 ทั้ง ๓ ไ้ถึงแก่กรรมเสียทั้งหมด หาไม่คงจะเป็นกำลังใ้การช่วยเผย
 แล่ศาสนาใ้แพร่หลายใ้ยิ่งเป็นแน่ คณะน้อยช้ง เรเวอเรนค์ เฮบิล
 ไ้รวบรวมตั้งช้นไว้ช้นนี้ช้นแต่ ยอน เทเลอร์ โยนส์ ไ้มาเป็นผู้อยู่ใ้ให้
 โอวาทสั่งสอน ก็เชื่อถอพระเป็นเจ้าแลอยู่ใ้โอวาทคำสั่งสอนของโยนส์เป็น
 อันดี เพราะฉนั้นโยนส์นัยว่าเป็นคนสำคัญผู้หนึ่งช้ง ไ้มาคุมคณะน้อยๆ
 นั้นช้นไว้ ไ้ช้นเป็นบ้งจยใ้ผู้อยู่เขาในศาสนาใ้สืบๆ มา เรื่องราว
 ของ เรเวอเรนค์ โยนส์ นอกจากที่ไ้เล่ามาแล้วนี้ ก็ไม่เห็นมีอะไร
 ควรจะเล่าไว้ ในที่นี้อีก จะขอเล่าถึงผู้อยู่อีกต่อไป

หมอ คี. บี. บรคเล

หมอบรคเล เป็นคนสำคัญที่สุดใ้คณะอเมริกัน บอค คอสมิซ
 ชันเนอร์ ฟอร์ ฟอเรน มิชชันส์ ช้งมาถ้เมืองไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗
 ฉนั้นจะไ้เล่าเรื่องราวของหมอผู้นี้มาแล้วใ้ผู้อ่านใ้ฟัง ตามจดหมายเหตุ
 รายวัน ช้งตัวหมอบรคเล ไ้จักไว้เอง ดังต่อไปนี้

วันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๗๗

วันนี้ ม. ฮันเตอร์ ช้งเป็นพ่อค้าชาวยโรปคนเดียวที่อย้อยู่เมืองไทยใ้
 สมัยนั้น มาหาหมอบรคเลแต่เช้า บอกว่าพระยาครุฑพคมน (พระยา

๑. ความตรงนี้เป็นสำนวนคนอื่นแทรก

ศักรพิพัฒน์ผู้ซึ่งภายหลังได้เป็นสมเด็จพระยาองค์น้อย) ให้มาเชิญตัว
 เขาไปในพระนามของพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อให้ไปรักษาคนไข้แลพวกเสลย
 ซึ่งป่วยเป็นไข้ทรพิษแลโรคอหิวาต์ เขายอมไปรักษาโดยเต็มใจ แต่เขา
 ม. ฮันเตอร์ไปด้วย ชั้นแรกเขาไปที่บ้านของพระยาศักรพิพัฒน์ก่อน
 แล้วภายหลังจึงได้ไปหาพระนายซึ่งเป็นน้องภรรยาของพระยาศักรพิพัฒน์
 (เห็นจะเป็นพระนายศรีเอี่ยม ซึ่งเป็นเจ้าพระยาพลเทพ ในรัชกาลที่ ๔)
 พระนายได้นำเขาไปยังที่ ๆ คนเจ็บอยู่ เมื่อไปถึงที่คนเจ็บอยู่ พระนายได้
 ชี้แจงกับเขาว่าในหลวงมีใต้อาพระทัยใส่ในบุคคลเหล่านั้นคอก ถ้าเขา
 รักษาบุคคลเหล่านั้นหายได้ก็เรียกร้อยแล้ว ในหลวงจึงจะให้เขาเข้าไป
 ทำการรักษาคนชั้นสูงในวังต่อไป ครั้นเป็นการทดลองความสามารถ
 ของเขาถูกต้อง เขาเห็นจริงด้วยตามคำบอกเล่าของพระนายว่าในหลวง
 มีใต้อาพระทัยใส่ในบุคคลเหล่านั้น เพราะคนป่วยเหล่านั้นล้วนแต่เป็น
 เสลยแลทาสทั้งนั้น คนไข้เหล่านั้นอยู่ในที่สกปรกชื้นแฉะ หลังคาเรือน
 ก็ทำด้วยกระแฉะ อย่างหลังคาเรือนซึ่งใช้ในการสงครามอันจอดอยู่
 ทกลางข้างหลวง อาหารการกินก็ไม่สะอาด คนรักษาพยาบาลก็ไม่ม
 คนไข้เหล่านั้นล้วนแต่มีอาการเพี้ยบ ๆ ไปตามกัน สถานที่อยู่ก็สกปรก
 อาหารการกินก็ไม่สะอาดพอเช่นนั้น เขาก็หมกหนทางที่จะช่วยเหลือได้
 เขาได้อธิบายถึงเรื่องความไม่สะอาดของ อาหารการกินแลความสกปรก
 ของที่อยู่ให้พระนายฟัง แลดูเหมือนว่าพระนายก็เห็นจริงด้วย เขาได้
 ปลอบโยนเอาใจคนไข้ต่าง ๆ แลพวกคนไข้ก็ได้แสดงอาการขอความช่วยเหลือ
 เหลือจากเขา แต่ไม่ไหว หมดความสามารถของเขาเสียแล้ว

๑. คำซึ่งบอกนั้น สันนิษฐานว่าเห็นจะบอกว่า “ไม่ใช่ข้าราชการ”

เมื่อพระนายสังเกตเห็นเขารักษาโรคไข้ทรพิษแลอหิวาต์ไม่ไหว
 เช่นนั้น จึงถามเขาว่า คนที่เป็นโรคอหิวาต์ก็ ไข้ทรพิษก็ ถ้าเพียง
 แต่เห็นเท่านั้น อาจบอกได้หรือไม่ว่า จะตายหรือจะรอด เขาตอบว่า
 บอกไม่ได้ เมื่อได้ฟังคำปฏิเสธเช่นนั้น พระนายก็แสดงท่าว่าเขาเห็น
 จะไม่ใช่หมอตี๋เก่งจริงดังที่เคยกันเสียแล้ว ในเมืองไทยนี้ ในครั้งนั้น
 เห็นจะมีหมอชั้นเลว ๆ เทียวววดคุดต่าง ๆ ว่าเพียงแต่ได้เห็นคนไข้
 ก็รู้ได้ทีเดียวว่าจะตายหรือรอด เป็นจำนวนมาก เทียวหลอกลวงคน
 ไร่ ๆ ให้เชื่อถอความสามารถของตัว แลพรรณาคุณยาเสียอย่าง
 เลิศลอย จึงถอกันจนชินว่าถ้าหมอตี๋เก่งแล้วพอแลเห็นคนไข้ก็รู้ที่
 เดียวว่าจะเป้นหรือตาย เพราะฉะนั้นเมื่อพระนายได้ฟังคำปฏิเสธของ
 หมอขรวิเลจึงได้แสดงว่าหมอขรวิเลไม่เก่งจริงดังว่า ครั้นสนทนากัน
 พระนายพอสมควรแก่เวลาแล้ว เขาก็กลับมายังบ้าน

วันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

เขาได้จัดบ้านแลร้านขายยาให้เป็นระเบียบเรียบร้อย คอยโอกาสที่
 เขาจะได้ทำการรักษาคนเจ็บป่วย

วันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

เขาได้รักษาคนป่วยหลายคน อนุญาตให้มาขอความช่วยเหลือ
 เขาได้ตลอดทั้งวัน แต่ความจริง การรักษามีต้องทำเพียงวันละ ๑
 หรือ ๒ ชั่วโมงเท่านั้นก็พอ

วันที่ ๓๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ เขาได้รักษาคนไข้หลายคน แต่โดยมากเป็นจีน ในเย็นวันนี้
เจ้าฟ้าน้อย (พระขันทกษัตริย์) เสด็จมาเยี่ยมพวกมิชชันนารี

วันที่ ๓๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ เขาได้สัญญาไว้ว่าจะไปเฝ้าเจ้าฟ้าน้อย แลได้ไปตาม
สัญญานั้น

วันที่ ๓๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

เขาพร้อมด้วย ม. รอยินสัน ได้ไปเฝ้าพระองค์ น. พระเจ้าลูกเธอ
พระองค์หนึ่ง ซึ่งประทับอยู่ในวัง พระองค์ น. นี้โปรดภาษาอังกฤษมาก
เขาได้เขียนอักษรอังกฤษทั้งสระแลพยัญชนะ แลตัวกล่าพร้อมเสร็จ
ถวายพระองค์ไว้ในวันนี้เอง เขาพร้อมด้วยเรเวอเรนต์ รอยินสัน ได้รับ
เกียรติยศให้รับประทานอาหารร่วมโต๊ะกับพระองค์ น. แลเมื่อเสร็จการ
รับประทานอาหารแล้ว พระองค์ น. ยังได้พาไปดูเครื่องพิณพาทย์อีกด้วย
ในเครื่องพิณพาทย์เหล่านั้น เขาทั้ง ๒ ชอบมองวงมากกว่าอย่างอื่น

วันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

มีคนช่วยมาหาพวกมิชชันนารีเป็นอันมาก ถึงกับทอຍแน่นอนไปหมด
ตั้งแต่เช้าจนเย็น พวกคนช่วยที่มาเหล่านั้น ล้วนแต่เป็นคนที่มีโรคอย่าง
อาการมากจึงมาทงนน

๑. พระองค์ น. นี้สันนิษฐานว่า จะเป็นพระองค์เจ้าเคนจร (กรมหมื่นอมเรนทร
บดินทร) เวลานั้นพระชันษาได้ ๒๐ ปี

วันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

มีข้าราชการไทยคนหนึ่ง มาที่ร้านยาของพวกมิชชันนารีก็เหมือน
เพื่อจะสืบสวน พอไปถึงร้านก็เที่ยวดูตามขวดยาต่าง ๆ แลลองจิบน้ำใน
แก้วบนโต๊ะว่าจะจะเป็นเหล้าหรือน้ำตาลเมา

วันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

นายกิลันซึ่งเป็นเจ้าของที่ๆ พวกมิชชันนารีเช่าอยู่นั้น มาบอกแก่
พวกมิชชันนารีว่า การที่พวกมิชชันนารีอยู่ในที่นั้น พวกข้าราชการ
ไม่มีใครพอใจ ส่งสัการะประกอบอาชีพของพวกมิชชันนารี นายกิลัน
ออกความเห็นว่ พวกมิชชันนารีควรจะไปขออนุญาตจากเจ้าพระยา
พระคลังเสียก่อนจะดีกว่า มิฉะนั้นอาจถูกไล่ให้ออกจากที่นั้นได้ มิวันใด
ก็วันหนึ่ง

วันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

ตอนเช้าวันนั้น มีคนช่วยมาหาหมอบริคเคิล กว่า ๓๐๐ คน เพื่อขอ
คำแนะนำในทางยาแลขอยาสำหรับรักษาโรค เขาได้ให้คนช่วยเหล่านั้น
สวดมนต์แลอ่านพระคัมภีร์ก่อนที่เขาจะให้ยารักษาโรค เพื่อเป็นการชักจูง
คนช่วยให้เห็นฤทธิเดชของพระเจ้าว่าศักดิ์สิทธิ์ เมื่อสวดมนต์แลวก็กินยา
จะไ้หายก็ แลต่อไปจะไ้มีความเชื่อถ้อในพระเจ้ามาก ๆ

แลในวันเดียวกันนั้นเอง หมอบริคเคิลพร้อมด้วยพวกมิชชันนารี
ไ้ไปหา ม. ฮันเตอร์ แลไ้ไปคุยเรื่องอังกฤษลำหนึ่ง ชื่อ บิรามัส ซึ่ง

กษัตริย์ เวลเลอร์ นำเข้ามา กษัตริย์เวลเลอร์ผู้หนึ่ง ทำการอยู่กับ ม. ฮันเตอร์
ทั้งได้ ไปตเรืออีกลำหนึ่ง ซึ่งพวงมาถงกรุงเทพ ฯ เมื่อ ๒-๓ วันก่อน
เรือลำนี้ต่ออย่างแยกอังกฤษ แต่เป็นของพ่อค้าชาวเมืองสทรีท (อยู่ใน
อินเดีย) คนหนึ่ง แลคนเรือทั้งหมัดก็เป็นชาวเมืองสทรีท

วันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

ม. ฮันเตอร์ พาพวกมิชชันนารีไปหาผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลัง
เจรจาด้วยเรื่องท ๗ พวกมิชชันนารีอยู่ แต่ผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลัง
ไม่มีอำนาจในเรื่องนี้ แต่ได้แนะนำให้ ม. ฮันเตอร์พาพวกมิชชันนารี
ไปหาพระยาโชฎึก (ทองจีน) ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดในที่ดินแปลง
นั้น พวกมิชชันนารีรู้สึกว่ายากมาก ถ้าพระยาโชฎึกเป็นผู้มีอำนาจ
เด็ดขาดในที่ดินแปลงนั้นแล้ว ทราบอยู่ว่าแก่เป็นคนที่ไม่ชอบพวก
คริสตัง เมื่อ ม. ฮันเตอร์จะกลับ ผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลังได้แนะนำอีกว่า
ควรไปหาพระยาโชฎึก แลได้ชี้แจงว่าการที่พวกมิชชันนารีจะต้องย้าย
ไปอยู่ที่อื่นนั้น เป็นเพราะพวกมิชชันนารีแจกหนังสือมากเกินไปจนเป็น
ที่น่าสงสัย แลเป็นการผิดธรรมเนียมการทำบุญของคนไทย ที่จริง
การทำบุญแจกหนังสือนั้น รัฐบาลก็ยินยอมให้ทำเหมือนกัน แต่ต้อง
เป็นอย่างครึ่งบางคราว หรือแจกแก่พระเจ้าพระสงฆ์ ไม่แจกแก่บุคคล
ทั่วไป เมื่อผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลังอ้างข้อขัดข้องให้ฟังดังนี้แล้ว
จึงได้กล่าวต่อไปอีกว่า ถ้าหากว่าไม่เป็นการขัดข้องแก่ธรรมเนียมไทย
ทั้งอยู่แล้ว ตัวท่านก็ไม่อยากจะขัดขวางในเรื่องการบุญกุศลของพวก
มิชชันนารีเลย แลว่าตัวท่านก็ชอบการบุญกุศลอยู่เหมือนกัน

ผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลังפקคเหมือนเล่นที่จริง แต่เป็น
ข้อความสำคัญมาก ผู้ช่วยนี้เป็นน้องชายของสมเด็จพระเอกทัศใหญ่ (ซึ่งได้
ถึงพิราลัยไปเสียภายหลังเมื่อใดเช่นสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่าง
อังกฤษกับไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๘ ได้ ๒-๓ วัน เท่านั้น)

ในเวลาที่ หมอขรัวเด เข้ามาถึงกรุงเทพฯ ตัวเจ้าพระยา
พระคลังไม่อยู่ ไปเมืองจันทบุรี เพื่อสร้างข้อมยอกันพวกญวน แล
ได้ต่อเรือใบไทยลำใหญ่ขึ้นเป็นครั้งแรก ท่านมีบุตรชายคนหนึ่ง ชื่อ
คุณสิทธิ์ (คือสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อยังเป็น
ตำแหน่งหลวงสิทธิ์นายเวรมหาเล็ก) เป็นมือขวาในการช่วยต่อเรือ
แลเป็นคนสำคัญของเมืองไทย

วันที่ ๖ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

ม. ฮันเตอร์ มาหาพวกมิชชันนารี บอกว่าได้ไปหาพระยาโชฎ๊ก
มาแล้ว พระยาโชฎ๊กบอกว่า พวกมิชชันนารีจะต้องย้ายไปอยู่ที่อื่น
ซึ่งมีอีก ๓ แห่ง แต่ที่คืนทั้ง ๓ แห่งที่พระยาโชฎ๊กบอกให้ นั้น ล้วน
แต่เป็นที่พวกบาทหลวงโรมันคาทอลิกอยู่ทั้งนั้น พระยาโชฎ๊กไม่ชอบให้
พวกมิชชันนารีสวคมนตรีเป็นภาษาจีนแลแจกหนังสือแก่จีน เพราะเมื่อพวก
มิชชันนารีใดพวกมาก ๆ แล้ว เกรงว่าจะคิดการกำเริบขึ้นในภายหลัง

วันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

กัปตันเวลเลอร์ เกิดวิวาทขึ้นกับพระวัดเกาะ ถูกพระวัดเกาะตี
ปางกาย เรือตเกิดขึ้นเป็นตงนี้ คือในเย็นวันนั้น กัปตันเวลเลอร์

กษ ม. ฮันเตอร์ ถอยขึ้นมาเที่ยวเล่นที่บ้านพวกมิชชันนารี นักดนตรีจะไป
 ยิงนกพิราบนั่น ม. ฮันเตอร์คุยอยู่กับพวกมิชชันนารี ก็ปัดนิ้วเลเซอร์
 ถอยขึ้นเคาะเข้าไปในวัด พอไปถึงก็ยิงนกพิราบนาย ๒ ตัว ขณะนั้นเป็น
 เวลาที่พระกำลังสวดมนต์เข้าน้อย เมื่อได้ยินเสียงฆนพระจึงไต่กรงกัน
 ออกมา เข็มก็เพียงแต่จะว่ากล่าวกันก่อน แต่ทำไมจึงไต่เกิดตกกันจน
 ก็ไม่ทราบ ก็ปัดนิ้วเลเซอร์ถูกตทท้ายทอย แผลสาหัสถึงกับสลบไป
 ขนิกหาย พอ ม. ฮันเตอร์ทราบเรื่องช่วยขึ้นไต่ก็วิ่งไปช่วยก็ปัดนิ้ว
 เวลาเลเซอร์ คิดเคืองพระเป็นอันมาก ไปถึงที่ว่าพระเสียต่าง ๆ นา ๆ
 แต่ ม. ฮันเตอร์เป็นผู้ที่มีคนยำเกรงมาก หาไม่ก็คงจะโดนพระตี
 เข่าอีก พอปัดนิ้วเลเซอร์ไต่สติ ม. ฮันเตอร์ก็ช่วยพยุงให้เคาะมาที่บ้าน
 พวกมิชชันนารี ทั้งยังเปราะเขมือเลือกอยู่ ในระหว่างที่ หมอบรัดเล
 จัดการพันแผลอยู่นั้น ก็ปัดนิ้วเลเซอร์ยังเป็นลมสลบไปอีกหลายครั้ง
 ม. ฮันเตอร์ได้รีบไปหา ปอร์ดกัปตัน (หมายความว่าเจ้าท่า) แล
 คาคคิน่าให้นำเรือขึ้นขึ้นชำระให้จึงไต่ ปอร์ดกัปตันตกใจ จึงรีบนำคค
 ไปเสนอต่อผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลัง

วันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ หมอบรัดเล ไปเยี่ยมกัปตันเวลาเลเซอร์ พยกำลังนอน แต่
 อาการคคยังช้ำมากแล้ว ในเรื่องนเจ้าหน้าทกำลังไต่สวนกันอย่าง
 เขาจริงเขาจัง ม. ฮันเตอร์ คาคคิน่าจะเอาเรื่องให้ ไต่

วันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

ม. อินเตอร์เคอนขอให้รบชำระเรื่องพระคกปัตนเวลเลอรอก
มีข่าวว่าในหลวงได้ครัสสั่งให้พระราชาคณะประชุมหารือคคสันอิกกรณ
นั้นโดยเร็ว

วันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

นายกสน (เจ้าของท) มาขยไ้พวกมิชชันนารีอก ว่าถ้า
ในหลวงเสด็จผ่านมาเห็นเข้า ตัวเขาจะต้องถูกลงพระราชอาญาอย่างหนัก
แลอิกราว ๒๐ วัน ในหลวงจะเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคมายัง
วัดเกาะ คุณนขอใ้พวกมิชชันนารีรบขย้ายไปเสียก่อนกำหนดเสด็จ
พระราชดำเนินให้ไ้

วันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

สมเด็จพรเสด็จมราช ลงที่มทกรมพระสงมทคกปัตน
เวลเลอร โดยให้นั่งกลางแดดครึ่งวัน แลที่มทกรมอย่างอนอก แล
ไ้มีประกาศของสมเด็จพรเสด็จมราช ออกห้ามมิใ้พวกพระสงมเกะกะ
รูนวากยพวกฝรั่งอกค่อไป

วันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

พวกมิชชันนารีไปหาผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลัง ร้องทุกข์
เรื่องพวกจนทำเสียงอกทกต่าง ๆ อันเป็นเครของหนวกท ผู้ช่วยเจ้าพระยา
พระคลัง (พระยาพิพัฒน์) รับรองเป็นอนคิ แลว่าจะต้องประชุม

เจ้าหน้าต๋ายป่กครองขอใ้เจ้การเรองนี้ใ้ พวกมิชชันนารีรู้สึกใ้ใจ
แลขอใ้ใ้ช่วยเจ้าพระยาพระคลังในเรองนี้มาก วันท่พวกมิชชันนารีไป
หาใ้ช่วยเจ้าพระยาพระคลังนั ว่ามีเทศน์ควย (เห็นจะเป้นวันพระ)

วันที่ ๒๐ วันนัเป้นวันเกิดของ ม. ฮันเตอร์ ๓ มีการเลี้ยงโต๊ะที่
บ้าน ไ้เชิญพระยาศรีพพมณั แลบุตรชายหวัย ของท่านมากินเลี้ยงควย
บุตรชายหวัยของพระยาศรีพพมณัผู้นั พวกมิชชันนารีว่าเป้นข้าราชการ
ใ้ใหญ่ผ่ายทหาร

วันที่ ๒๖ กันยายน วันนัมีคนช่วยมาก

วันที่ ๓๐ กันยายน วันนัใ้ช่วยเจ้าพระยาพระคลัง เชิญเรเวอเรนต์
รอนสัน กยยอนสัน ไปที่บ้านเพื่อพงค้ำเตคชาตเรองพวกมิชชันนารีจะ
ตองย้ายที่อยู่ใ้ในภายใ้ในกำหนด ๕ วัน พวกมิชชันนารีจึงตองไปเข้าบ้าน
เล็ก ๆ ของเรเวอเรนต์โยนส์อยู่หลังหนึ่ง กยบ้านของ ม. ฮันเตอร์
อีก ๒ หลัง

วันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๖๘

เมื่อพวกมิชชันนารีจะตองย้ายจากที่อยู่เดิมเช่นนั จึงตองไปอาศัย
บ้านเรเวอเรนต์โยนส์อยู่ข้าง ม. ฮันเตอร์อยู่ข้างไปพลางก่อน จนกว่าจะ
หาที่อยู่ใ้ได้เป้นปรกติ เรเวอเรนต์รอนสัน ไปพักอยู่กับพวกป่อกเขต
เรเวอเรนต์ยอนสันไปอยู่ที่แพซึ่งพวกมิชชันนารีขอใ้ว่าจะทำร้านขายยา
หมอยโรคเล็กกับครอบครัวไปอยู่ในบ้าน สันต ครุส (กุฎจีน) พอรู้ข่าวว่า

• คือ พระสุริยภักดี (สนธิ)

พวกมิชชันนารีจะต้องย้ายไปเช่นนั้น พวกคนบ่วยพากันเสียชีวิตเป็นอันมาก พวกมิชชันนารีจะย้ายไปในวันนี้แล้ว แต่บุตรของเราเวเวเรนตียอนสัน(มารี) บ่วยมาก จึงต้องผุดไปอีก เรื่องที่ถูกย้ายสถานนั้น เพราะรัฐบาล ริงเกียท่วยพวกมิชชันนารีอยู่ในระหว่างบ้านของพวกจีนแลเป็นทนายถือ ของพวกจีนมากท่วย เกรงว่า เมื่อพวกมิชชันนารีมีพวกมาก ๆ แล้ว จะชักชวนพวกจีนก่อการกำเริบขึ้น

วันที่ ๕ ตุลาคม พวกมิชชันนารีต้องย้ายไปวันนี้ เพราะหมก กำหนดที่ผุดไว้ ถึงแม้ว่าลูกสาวของเราเวเวเรนตียอนสันเจ็บจนจะตาย เวเวเรนตียอนสันได้ย้ายไปอยู่กับพวกปอดตุเกด ใกล้กับโรงสวด ตั้ง แต่เมื่อวันที่ ๒ แล้ว

วันที่ ๖ ตุลาคม วันนลูกของเราเวเวเรนตียอนสันตาย

วันที่ ๗ ตุลาคม วันนได้จัดการฝังศพผู้ที่ตายใกล้กับที่ ๆ ฝังศพ ของเมีย ม. กัตส์ลาฟ แลศพของคนอื่น ๆ ซึ่งได้ฝังไว้ ในกาลก่อน

เวเวเรนตียอนสันกับภรรยา มาอยู่กับพวกมิชชันนารีได้ ๕ วัน แล้ว ก็กลับไปพักยังแพที่ไปอยู่นอก (แพหลังนจอคอยู่หน้าภูจัน)

ต่อมาพวกมิชชันนารีย้ายไปอยู่ทางฝั่งคลองอีกฟากหนึ่งใกล้กับพวก ปอดตุเกด มีห้างอังกฤษอยู่ในระหว่างกลาง (ที่ ๆ ว่างอยู่ริมหน้าวัด ประยรวงค์) พวกมิชชันนารีได้ทำสัญญาเช่ากับเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าพระยาพระคลังปลุกเรือให้พวกมิชชันนารีอยู่ ๒ หลัง เป็นเรือน ขนาดใหญ่ คิดเอาค่าเช่าเดือนละ ๖๕ บาท พวกมิชชันนารีไม่เห็น

ว่าแพงนก เมื่อคิดเทียบกบเรือกบรอนที่พวกกลอนคอนมิชชันนารีเข้าอยู่ที่
สิงคโปร์แลขงก็เห็นว่าดีกว่า กบเรือกบรอน ๒ หลงนเป็นเรือกบไม่ มุงด้วย
กระเบื้องอย่างวัดมิมะเขียงรอบ ทำแข็งแรงดี

วันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๘

วันนี้พวกมิชชันนารีไปอยู่ในเรือยี่รามีส เพื่อคอยดูในหลวงเสด็จ
พระราชดำเนินทางชลมารคไปพระราชทานกุญแจตามอารามต่าง ๆ ซึ่ง
อยู่ริมน้ำ พระองค์เสด็จไปโดยเรือกัญยาปัตทอง ยาวประมาณ ๓๐๐ ฟุต
กว้างประมาณ ๖ หรือ ๘ ฟุต หัวท้ายปัตทอง ตรงกลางมีพระแท่นที่
ประทับ ในหลวงประทับบนพระแท่น มีม่านยี่ตรอบพระแท่น มีศพาย
ประมาณ ๖๐ คน นั่งเป็นคี่ ๆ พายพร้อม ๆ กัน และมีคนตีฉิ่งคอยให้
จังหวะพายด้วย มีเรืออกลำหนึ่งร้องเพลง (เห่) ตามเสด็จมาข้างหลัง
เรือทรง (คือเรือไทรพระกฐินควรจะไปข้างหน้า) นอกจากเรือทรงนี้แล้ว
ยังมีเรือขนาดใหญ่อีก ประมาณ ๖๐ ลำ อยู่หน้าเรือพระที่นั่งข้าง ตาม
มาข้างหลังบ้าง เป็นกระบวนใหญ่

ตามธรรมเนียมไทยแต่โบราณ ถือกันว่าเป็นการไม่สมควรยิ่งนัก
ที่คอยจ้องมองดูในหลวงซึ่งเสด็จผ่านมา ฉะนั้นเมื่อเสด็จไปถึงไหน
พวกทแอมบตต้องหลบไปหมด ประตูหน้าต่างก็ต้องปิด เรือแพनावาระ
ผ่านไปมาไม่ได้ ผู้ที่ตองการจะดูจริง ๆ ต้องคอยระวัง คือเมื่อเสด็จผ่าน
มาตรงตัว ต้องหมอบก้มหน้าลงทำความเคารพ แต่พวกฝรั่งได้ช่วย
ความอ่อนน้อมให้ย่นๆได้ แต่ต้องเข้คหมวกถวายคำนับ พวกฝรั่งได้

รขผอนผนพิเคษเช่นนี้ หมอบรคเลเลเยถอโองาคคฺุในหลวงเสียบพอใจ
ทางชองกรรชกเรือบรามสิ ชอค กยคัน เกรงวาวเรเวอเรนตยอนสนกย
กรรยาชงอยทแพ จะปลอชยใหคนใชแลพวกเท็ก ๆ ไปยืนคฺุในหลวง
จิงไปวางยามไวคอยห้าม แลสั่งอย่าใหอง

วันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ มีขุนนางไทยหนุ่มคนหนึ่ง มาหาพวกมิชชันนารี ขุนนาง
หนุ่มผู้นี้ พวกมิชชันนารีกล่าวว่า ทำทางคมช้า เลียบแหลม พดจา
ไพเราะ เมื่อแรกมาถึง ได้สนทนากับพวกมิชชันนารีอยู่สักพักหนึ่ง
ครั้นจวนจะกลับ จึงได้สนทนากับ ยอนแบยคิสต์ ผู้ช่วยในร้านขายยา ตอน
ที่คุยกับยอนแบยคิสต์ตนเอง ขุนนางหนุ่มคนนั้นได้บอกว่า ตัวท่านคือ
หลวงนายสิทธิ (คือสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) บุตรหวย
ของเจ้าพระยาพระคลัง เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ฟังกลับ
มาจากจันทบุรี โดยเรือที่ไปต่อมาจากที่นั้น ซึ่งได้ให้ชื่อว่า "อาเรียส"
ส่วนบิดาของท่านยังคงอยู่ที่จันทบุรี เมื่อพวกมิชชันนารีรู้เขาเช่นนี้ จึง
เสนอเชิญให้ท่านอยู่สนทนาอีกก่อน ท่านก็ยอมอยู่สนทนาด้วยอีกคร
ึ่งหนึ่ง ขณะเมื่อจะลาไปได้เชิญให้พวกมิชชันนารีไปเที่ยวที่บ้านของ
ท่านบ้าง

วันที่ ๒๔ ตุลาคม วันนี้พวกมิชชันนารี ได้ไปหาหลวงนายสิทธิ
ยังบ้านของท่าน บ้านของหลวงนายสิทธิ หมอบรคเลกล่าวว่าใหญ่โต

งตงามมาก ทที่หน้าบ้านเขียนป้ายติดไว้ว่า “นายนหลวงนายสิทธิ ชอบ
 เชิญท่านสหายทั้งหลาย” ทนายหลวงนายสิทธิทนน พวกมิชชันนารีได้รู้
 จักคนคี่ ๆ อีกหลายคน ขอนพวกมิชชันนารีรู้สึกชอบพอแลรักใคร่
 ท่านมาก

วันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

พวกมิชชันนารีไปชมเรือใบ อาเวียล ซึ่งต่อมาจากเมืองจันทบุรี
 มาถึงได้ ๒-๓ วันเท่านั้น จะนำมาถวายให้ในหลวงทอดพระเนตร พวก
 มิชชันนารีกล่าวว่า เรือ อาเวียลนี้ เป็นเรือลำแรกที่ทำเทียมเรือฝรั่ง
 หลวงนายสิทธิไม่มีแบบคี่ แต่ทำเทียมเรือฝรั่งลำโน้นคี่
 ลำนี้หน่อย แล้วมาทำขึ้น ถึงเช่นนั้น นัยว่าทำพอใช้ก็เทียว หลวง
 นายสิทธิเป็นคนฉลาดไหวพริบนัก คนไทยออกจะฉลาดเทียมฝรั่งแล้ว
 นอกจากเรือ อาเวียล ทนำมาถวายทอดพระเนตร หลวงนายสิทธิ
 ยังได้ต่อเรืออื่น ๆ ที่เมืองจันทบุรีนั้นอีกเป็นจำนวนมาก น้ำหนักตั้งแต่
 ๓๐๐ คัน ถึง ๔๐๐ คัน

ภรรยาของหลวงนายสิทธิ (ชื่อท่านผู้หญิงกลิ่น) นิสัยคล้ายกับ
 สามี ชอบสมาคมกับชาวต่างประเทศ ได้ชอบพอรักใคร่กับนาง
 แขนยติสค์มาก ถึงกับเคยไปนอนค้างที่บ้านนางแขนยติสค์ กินหมากคี่
 เรเวอเรนตโยนส์มีลูก ๓ คน แต่ ๒ คนก่อน พออายุได้ ๓๐
 เดือนเศษก็ตายเสียเช่นเคยวกันทั้ง ๒ คน เวลานี้เหลืออีกคนเดียว
 เป็นคนท ๓ ชื่อ ฮอวาร์ต คนนี้กออกทะเลไม่มีใครจะสมประกอบช่วย ๆ

ใช้ ๆ อยู่เสมอ จึงได้มอบให้หมอบรัดเล เป็นผู้คอยรักษา ลูกของพวกเขา มีชชันนารัมภ์ไม่ค่อยจะรอด ขอนเป็นของธรรมดา แต่ลูกของวอบินสันตายเหมือนกัน เนื่องด้วยลูกเจ็บ ๆ ใช้ ๆ นี้ นางโยนส์ ก็ควรจะเอาลูกไปไว้ในเรือลำหนึ่งซึ่งทอดอยู่นอกสันดอน แลถ้ายังไม่ค่อยยังชั่วก็จะทำให้เสียไปอยู่เสียที่สังคไปรัทเทียว

เรื่องเด็กของพวกมิชชันนารเลียงยากนั้น หมอบรัดเลออกความเห็นไว้ว่า เป็นเพราะแม่ยังรักษาไม่ดี อากาศก็ไม่ดีด้วย บิฑามารดามักไปอยู่เสียที่สังคไปรัทเทียวทางนี้ข้าง อนึ่งแม่นมไทยก็เต็มที่ไม่ค่อยจะมีวิธีอะไรมากนัก นอกจากจะหาของต่าง ๆ ให้เด็กกินกินเด็กร้องไห้เท่านั้น เมื่อพี่เลียงนางนมไทยไม่มีความรู้ในทางเลี้ยงเด็กเช่นนี้แล้ว บิฑามารดาของเด็กยังไว้ใจเชื่อถือ ก็นับว่าเป็นความผิดของบิฑามารดาเอง

วันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันน เบตหางขายยาใหม่ที่บ้านพวกมิชชันนาร หองหีบจิตสอาด สอาดเรียบร้อยดี มีหองเหลออออกหองหนึ่ง จึงจัดเป็นหองสำหรับผสมยา

วันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

เรเวอเรนต ขอนสนักบวรยามาหาหมอบรัดเลแจ้งว่า หลวงนายสิทธิ เชิญเขาทั้ง ๒ ไปเมืองจันทบุรี แลจะให้พักอยู่ที่นั่นสัก ๖ เดือน ด้วยหลวงนายสิทธิ ภรรยาแลลูก มีความประสงค์จะเรียนภาษาอังกฤษ

ในโอกาสอันนี้ ขอนสันทะไ้แจกหนังสือแลสนสาสนาแก่พวกจีนที่
 หน่บขุว

วันที่ ๗ ขอนสันทะไ้กรรยาตกลงจะไ้กับ หลวง นาย สิทธิ นันนอน
 หมอขุวเลก็จะไ้ขุว แต่ไปเปลี่ยนอากาศขุวคราวเมื่อสขายค้แล
 จะกลับมา เพราะหมอขุวเลไม่ใคร่จะสขายมาตั้งแต่พวกมิชชันนารี
 ถูกไล่ออกจากที่ขุวเคิม หมอเป็นผู้ว้เอนเรื่องทอขุวอินเป็นภาระขุว
 มากมาย

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๗

หมอขุวเล ออกจากบ้านไปลงเรือ อาริเขต ซึ่งจะไ้ยัง
 เมืองหน่บขุว พร้อมกับขุวขอนสันทะไ้กรรยา ไปถึงเรือเวลาเที่ยงตรง
 ไ้พบกับมารดาแลภรรยาของหลวงนายสิทธิไ้ถึงเรือก่อนแล้ มารดาแล
 ภรรยาของหลวงนายสิทธิ เป็นคนอหิยาศิยค้ทั้งค้ คณกลัน (ภรรยา
 หลวงนายสิทธิ) ออกตัวแลขอโทษแก่พวกฝรั่งว่าเรือค้แคบ หลวง
 นายสิทธิจ้ให้พวกฝรั่งพักบนทาดฟ้าขุวบน หมอขุวเลต้องขุวพราก
 จากเมียเป็นครั้งแรกตั้งแต่แต่งารมา เรือแล่นไปสทวค้เกินทคาค
 หมายกัน

วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๗

รุ่งเช้าเรือลงมาถึงปากน้ำ มารดาแลญาติพนของขุวขุว
 ของหลวงนายสิทธิลงเรือมาส่งแลวชนจากเรือทปากน้ำ ตกเวลา
 กลางค้พวกมิชชันนารีร้องเพลงเล่นกันแก้งว้ หลวงนายสิทธิขุวว่า

๓๖)

บนคาบฟ้าคิดว่าข้างล่าง เพราะข้างล่างปะปนกันมากนัก พวกที่อยู่
ข้างล่างก็ชอบเพลงกล่อมช้างเมือกที่ใคร่เมืองจนทบริกน วันหนึ่งร้อง
หลาย ๆ เทียวกลับไปกลับมาจนน่าเบื่อ ม. ยอนสันกับภรรยาอยู่ห้อง
ใกล้ ๆ กับหมอบริกเล พวกมิชชันนารีที่ไปเมืองจนทบริกรานี้ ได้รับ
ความเอาใจใส่จากกัปตันลีส พวกลูกเรือและผู้ที่มาด้วยเป็นอย่างดี

วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

พอน้ำมากข้ามสันดอนได้ ก็ออกเรือ หลวงนายสิทธิแสดงว่ามี
ความเสียหายที่ตองจากมารดาไป แลมารดาก็เหมือนกัน เมื่อจะจากไป
แสดงว่าเสียทายทจะจากบุตรแลหลาน ในจำพวกบุตรของหลวงนายสิทธิ
ชั้นหลังได้เป็นอรรคมหาเสนาบดีแลเสนาบดีกระทรวงกระลาโหม คนหนึ่ง
(คือเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ วอน บุณนาค) เรือแล่นไปโดยสวัสดิภาพ

ศรีมหาราชา

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

ถึงศรีมหาราชา เรือทอดสมอทางทิศใต้ของเขาเขี้ยว วันนั้นเดือน
หงายดี ทำให้รู้สึกโปร่งใจมาก เวลาประมาณ ๕ ก.ท. หลวงนายสิทธิ
เชิญหมอบริกเล พร้อมด้วยโยนส์แลภรรยา ให้ขึ้นไปเที่ยวบนฝั่ง
พวกมิชชันนารีจึงขึ้นไปเที่ยวบนฝั่งกับหลวงนายสิทธิแลคุณกลั่นภรรยา
ของท่าน พอไปถึงที่พัก พวกมิชชันนารี ได้พบคนเป็นจำนวนมาก
ออกมารับเสียใจที่เวลาออกจากกรุงเทพ ฯ ไม่ได้เข้าหนังสือ (ลอน

ศาสนา) ติดตัวมาด้วย หากไม่ก็จะไต่แจกแก้วที่ไต่พยเป็นจำนวนมาก
 เหล่านี้ หลวงนายสิทธิแลพวกมิชชันนารีเที่ยวย่ำตบงนหลายชั่วโมง
 มีความสนุกสนานแลสหายเป็นอันมาก แล้วยู่ประทานอาหารกนตบงน
 มีผู้คนจัดอาหารมาให้มากมาย เวลา ๑๐ ก.ท. จึงย้ายหน้ากลบไป
 ยิงเรือ คุณกลนกับพวกมิชชันนารีมาเรือลำเดียวกัน หลวงนายสิทธิ
 มาอีกลำหนึ่งต่างหาก เวลา ๑๑ ก.ท. เรือถอนสมอเที่ยวทางต่อไปอีก

วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน เรือแล่นมาในกลางทะเล ๓ วัน คลื่นลม
 แรงมาก จนดูเหมือนเรือแล่นไม่ค่อยชโยนทีเดียว

วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน วันนกำหนดกันว่าจะมาถึงปากน้ำจันทบุรี
 ก็มาถึงตามทีคาดหมาย ผ่านแหลม ๆ หนึ่งเรียกว่าแหลมสิงห์แล
 เกาะเล็ก ๆ อีกเกาะหนึ่ง นานมาก จนฝั่งปรี่มนำทำให้แลเห็นภาพ
 ทางเกาะงตงามมากเหลือที่จะพรรณนา

ทำเรือจันทบุรี

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๘ แลเห็นเมืองจันทบุรี พวกมิชชันนารี รู้สึกยินดี
 เป็นอันมากที่เที่ยวทางผ่านพ้นอันตรายมาได้ แลชอบคุณพระเป็นเจ้ามาก
 ที่ปากน้ำเมืองจันทบุรีมีท่าเรือ ทท่าเรือนี้มีภูเขายนออกมาทางทะเล
 โค้งเป็นวงแขน เหมาะที่จะเป็นท่าเรือมากทีเดียว จากทะเลขึ้นไป
 ประมาณ ๑๐ ไมล์แลเห็นเขาสระบาปแลต้นมะพร้าวชนสพรั่งไปหมด

วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน เพราะเหตุที่เมืองจันทบุรี ไม่ได้ไต่ยริมทะเล
 หลวงนายสิทธิแลวงหน้าชนไปเมืองตงแต่เมื่อวานนี้ ส่งเรือมารับพวก

มิชชันนารีล่า ๓ พวกมิชชันนารีคิดใจมากที่จะได้ชนบก แต่เรือที่ส่ง
มาวันนั้นเป็นเรือใบ เผลอญลมน้ำมีต้องไซ้แจว เลยไม่ถึงในตอนเย็น
วันนั้น ต้องค้างคืนในเรือ ๓ คน เวลา ๔ ก.ท. พวกมิชชันนารีตนชน
มากกว่าถึงเมืองแล้ว แต่ยังไม่ถึง ถึงบ้านหลวงหนง ซึ่งหลวงนายสิทธิ
กะไว้ว่าจะมาคอยพวกมิชชันนารีอยู่ที่นั่น แต่พวกมิชชันนารีมาถึง
เข้าไป จึงคลาศกัยหลวงนายสิทธิไปเสีย

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน เรือนที่พวกมิชชันนารีพักอยู่นั้น เป็นเรือน
บ้านนอก อยู่ติดชายล่อต่อเรือสยาม ซึ่งเจ้าพระยาพระคลังกับหลวง
นายสิทธิมาทำการต่ออยู่นั้น ในเวลานั้นก็มีเรือที่กลางต่ออยู่อีก
กว่า ๕๐ ลำ น้ำหนัก ๓๐๐ ถึง ๔๐๐ ตัน เรือของไทยเตรียมต่อเรือไว้มาก
เช่นนั้น เข้าใจว่า เป็นเพราะต้องการจะเตรียมตัวไว้มิให้พวกญวนมา
รบกวนทางเมืองแถบนี้

วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน หมอขวัตรเลิกัย ม. โยนส์ แลภรรยา
เคิรทางไปยังบางกระจะ ในเวลาที่พวกมิชชันนารีผ่านไปนั้น มีคนมา
ดูแลถามว่าจะไปไหนกัน พวกมิชชันนารี บอกว่าจะไปหาหลวงนายสิทธิ
คนเหล่านั้นก็ช่วยบอกหนทางให้ เวลา ๔ ล.ท. พวกมิชชันนารีไปถึง
บ้านหลวงนายสิทธิ แลประรัยทานอาหารเย็นพร้อมกันที่นั่น

วันที่ ๓๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนหลวงนายสิทธิ มีความกรุณาเตรียมเข้าของแลเคิรของเสียบยง
อาหารอันจะใช้เป็นของสำหรับเคิรทางกลับกรุงเทพฯ ๗ ให้แก่หมอขวัตรเลิก
เป็นจำนวนมาก

วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนหมอบรัดเลลงเรือที่ปากน้ำจันทบุรี เจริญทางกลับกรุงเทพฯ
กลับมาพร้อมภรรยาของเขยของหลวงนาเสถียร (พระยาสุรเสนา สวัสดิ์)

วันที่ ๑๘ ถึงปากน้ำเมืองสมุทร วันที่ ๒๐ ลงเรือสำเภามา
กรุงเทพฯ ภรรยาเสด็จจันทบุรี วันที่ ๒๑ ถึงกรุงเทพฯ มีความสุขสบายดี

วันที่ ๒๒ เจ้าพระยาภิรมย์ภักดี ทราบดีว่า หมอบรัดเลกลับมา
จากจันทบุรี ก็ให้เชิญตัวไปหาที่บ้าน เพื่อดูโรคที่ท่านไต่เป็นมาแล้ว

ประมาณ ๒๐ ปี เมื่อหมอบรัดเลไปถึงไม่มีใครจะยอมให้ตรวจเท่าทั้ง
๒ข้าง ให้ตรวจแลของรักษาข้างเดียวก่อน ครั้นหมอบรัดเลตรวจแล

พดจากคอก เป็นที่พอใจ จึงไต่ยอมให้ตรวจแลรักษาทั้ง ๒ ข้าง
เจ้าคุณฝัน หมอบรัดเลว่าเป็นผู้มีอัธยาศัยอ่อนโยนคียงนัก

วันที่ ๒๓ หมอบรัดเลไปเยี่ยมแลตรวจอาการโรคของเจ้าคุณภิรมย์
ภิรมย์อีก คราวนี้ เจ้าคุณภิรมย์ถามเรื่องโรคของท่านให้หมอบรัดเล

ทั้งสนทนากัน ท้าขางหนึ่ง ซึ่งหมอบรัดเล พอกยาไว้ตั้งแต่เมื่อก่อน
คอบยงช้วนมาก แด่อกขางหนึ่งยังมีความปวดคอบยง

วันที่ ๒๔ วันนเจ้าคุณได้ทอนรับหมอบรัดเลอย่างเต็มที ชอบใจมาก
ให้ส้มโอ มะพร้าวแลกล้วยแก่หมอบรัดเลเพื่อเป็นการคอบแทน นการ
ที่ไต่รักษาโรคของท่าน

วันที่ ๒๕ ธันวาคม วันนมีการเลี้ยงอาหารเย็นที่บ้านกงสลดปอดเกด
พวกมิชชันนารีไต่รับเชิญทุกคน แลนอกจากพวกมิชชันนารีแล้ว ยังมี

๑. ก๊อพระยาสุรเสนา สวัสดิ์ คันทนุส สวัสดิ์ชูโตนั่นเอง

ม. ฮันเตอร์ ม. เฮล์ กยัตันลิส ม. มิวแลโยชินทิลลิวา เป็นแขกมา
 ในการรับประทานอาหารวนนอก ก่อนเวลาที่พวกมิชชันนารีจะลุก
 จากโต๊ะมีมหาดเล็กผู้หนึ่งรับฯ ส่งมาจากเจ้าฟ้าน้อย (พระยันทเกล้าฯ)
 กล่าวขอโทษต่อพวกแขกในการที่เจ้าฟ้าน้อยมิได้เสด็จมาเสวยร่วมโต๊ะด้วย
 แลบอกหมอยรักเลว่าหม่อมของเจ้าฟ้าน้อยประสูติพระธิดา พระองค์ชื่อ
 เสนุหมอยรักเล ไปที่พระราชวังให้จงได้ เรื่องนี้ มหาดเล็กได้บอกอย่าง
 ลึบๆ เสียดอีก แต่ถึงเช่นนั้น ในช่วงระยะเวลาเดียวกันทั่วหมก เพราะ
 นางผู้ประสูติพระธิดานี้ มิใช่เป็นคนสามัญ เป็นหม่อมของเจ้าฟ้าน้อย
 ชงนัยเป็นที่ ๒ รองแต่พระเจ้าแผ่นดินของประเทศ

หมอยรักเลกลยถึงยาน ก็มีคนเอาเรือมารับไปวังของเจ้าฟ้าน้อย
 พอไปถึงหน้าท่าก็พบพระองค์ท่านประทับรออยู่แล้ว ครั้นทอดพระเนตร
 เห็นหมอยรักเล ก็รับสั่งที่เคี้ยวว่าหม่อมของพระองค์ประสูติธิดา
 องค์หนึ่ง (คือพระองค์หญิงใหญ่ พิกกรมพระราชวังบวรฯ ในเจ้าคุณ
 จอมมารคาเอม) ก่อนหน้าที่หมอยรักเลกลับมาถึงหน้าห้องหนึ่ง แลรับสั่ง
 ต่อไปว่า ตามธรรมเนียมไทยเมื่อหญิงคลอดบุตรแล้ว ต้องอยู่ไฟนั้น
 หม่อมของพระองค์ก็กำลังอยู่ไฟ แลจะต้องอยู่ไฟครบ ๓๐ วันด้วย
 เพราะพวงจะคลอดเป็นครั้งแรก ถ้าครั้งที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ ก็อยู่ลดลง
 มาเป็นลำดับ คือ ๒๕ วัน ๑๘ วัน ๑๕ วัน แล ๑๓ วัน

วันที่ ๒๘ ธันวาคม วันนั้น เวลาเย็น หมอยรักเลกับภรรยาไปเฝ้า
 เจ้าฟ้าน้อยออก พระองค์ทรงรับรองเป็นอย่างดี หม่อมยังคงอยู่ที่

กระดานไฟ ชั้นแรกดูเหมือนหม่อมมอญข้างจะละลายในการที่นางบริดเล
ผู้ซึ่งเธอไม่เคยรู้จักเข้าไปหาด้วย แต่เพราะเป็นหญิงด้วยกัน ไม่ช้า
ก็ถึงกับความอายเสียได้ นางบริดเลได้แนะนำให้ออกนิยาของหม่อ
มบริดเล แลแนะนำให้ ๆ น้ามนของเธอเองให้ อิกาสวยอย่างมอญให้
แก่นางนมในชั้นแรกนี้

วันที่ ๓๐ ธันวาคม วันนั้นเจ้าคุณภักย์โณฤทธิ ให้คนมาแจ้งแก่
หม่อมบริดเลว่า ท่านได้หายจากโรคที่เป็นแล้วแลขอใจหม่อมบริดเลมาก
แลถ้าข้างหน้ามีการเจ็บป่วยเกิดขึ้นแก่ท่านแล้ว จะต้องขอใช้หม่อมบริดเล
เสมอ

วันที่ ๓๑ ธันวาคม วันนั้น เวลา ๒ ล.ท. เจ้าฟาน้อยใหม่หาคเล็ก
รีบมาตามหม่อมบริดเลไปคหม่อมแลอิกาสวยของพระองค์ พอหม่อมบริดเล
ทราบข่าวก็รีบไปพระราชวังที่เคี้ยว แต่หม่อมบริดเลไปถึงไม่ทันจะช่วยเหลือ
อิกาสวยใด ๆ ได้เสียแล้ว เพราะสิ้นชีพเสียก่อนหน้าทหม่อมบริดเล
มาถึงแล้ว เจ้าฟาน้อยทรงพระโสมนัสมาก ในการที่หม่อมเจ้า
อันเป็นห่วยของพระองค์ได้ สิ้นชีพไปนั้น บรรดาพระญาติแลบริวาร
ก็ร้องไห้อาลัยถึงเธอเป็นอันมาก ดูเหมือนว่า เจ้าฟาน้อยทรงพระดำริห์
จะเลิกใช้หม่อมไทยซึ่งได้ถวายพระโอสถรักษาพยาบาลหม่อมของพระองค์
อยู่นั้น แลจะมอบภาระให้หม่อมบริดเล ถวายพระโอสถแต่ผู้เดียว แต่
ต้องเสียพระทัยด้วยไม่สมด้วยพระดำริห์ เพราะพระราชมารดาแลเหล่า
พระภคินีกับทั้งหม่อมหลวงแลผู้เถ่าผู้แก่ทั้งหลายเป็นจำนวนมาก ไม่เห็น
ชอบด้วยตามพระดำริห์นั้น

วันที่ ๘ มกราคม

วันนี้ เวลาบ่าย เจ้าพ่านอัยทรงส่งเรือมารับหมอบริคเล็กกับภรรยา
 ให้ไปเฝ้าสมเด็จพระราชินีศรีสุริเยนทร พระราชมารดาของพระองค์
 หมอบริคเล็ก พร้อมด้วยภรรยา จึงได้รีบไปเฝ้า ตามพระกระแสรับ
 สั่งนั้น สมเด็จพระราชินีศรีสุริเยนทรน ประทับอยู่ในวังเคียงวกบเจ้าพา
 นอัย แต่ต่างตำหนัก ก่อนหน้าที่จะเฝ้าสมเด็จพระราชินีศรีสุริเยนทร
 เจ้าพ่านอัยทรงพาให้หมอบริคเล็กกับภรรยาชมเครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง
 เป็นเครื่องลาว (แคน) หมอบริคเล็กเคยทราบว่า แคนมีเสียง
 ไพเราะนัก อยากจะได้ฟัง จึงถามว่าใคร ๆ ที่อยู่ในท้นเข้าแคนได้
 บ้าง เจ้าพ่านอัยตรัสตอบว่า ได้ซิ แล้วพระองค์จึงหยิบแคนขนทรงเข้า
 แลตรัสถามหมอบริคเล็กว่า ต้องการจะฟังแฉ่วด้วยหรือ เมื่อหมอบ
 ริคเล็กตอบรับแล้ว พระองค์จึงตรัสเรียกคนใช้เข้ามาคน ๓ คนใช้นั้น
 เข้ามากระทำความเคารพโดยคุกเข่ากราบลง ๓ ครั้ง แล้วก็นั่งลงยังพณ
 คอยฟังแคนอยู่ ครั้นได้จังหวะก็เริ่มแฉ่วอย่างไพเราะจับใจเหมือนจะได้
 คึกขามาเป็นอันดี จากโรงเรียนสอนดนตรีฉนั้น

ประมาณสักครึ่งชั่วโมงกว่า ๆ มีข้าหลวงตัวไปรคคน ๓ ซึ่ง
 เรียกกันว่าคุณ เขามาเฝ้าเจ้าพ่านอัย นั่งพี่ยเพียบลงถวายบังคม
 แล้วทูลว่า เวลานเข้าเฝ้าได้แล้ว ครั้นทราบเช่นนั้น หมอบริคเล็กกับ
 ภรรยาจึงเกรงเกยวแขนกันเข้าไป เจ้าพ่านอัยทรงพระดำเนียรตามไป

ข้างหลัง การที่หมอบรัดเล็กขอรบาย เกรี้ยวแซนกันเข้าไปเช่นนั้น
 ดูเหมือนจะทำให้เห็นเป็นการแปลกมาก หนทางที่เกรี้ยวเข้าไป ผ่านพวก
 ข่าหลวงไปเป็นอันมาก พวกข่าหลวงเหล่านั้นเมื่อเห็นเจ้าฟานอัยเสด็จมา
 ก็หมอบลงถวายบังคมทุกคน หมอบรัดเล็กขอรบายเข้าไปถึงตำหนัก
 ของสมเด็จพระราชินีแล้วเข้าไปในห้องพระโรง เวลานั้นสมเด็จพระราชินี
 ยังไม่ได้เสด็จออกมาประทับบนพระแท่น ซึ่งตั้งอยู่กลางห้องพระโรง
 ทพนข้างหน้าพระแท่นมีหม้อเจ้าหญิงประทับอยู่ ๓๒-๓๓ พระองค์ หมอ
 บรัดเล็กขอรบายนั่งบนเก้าอี้ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงกับพระแท่นที่ประทับนั้น
 ในขณะนั้น เจ้าหญิงองค์หนึ่งซึ่งประทับอยู่ในห้องพระโรงนั้น ตีองพระ
 ประสงค์ให้หมอบรัดเล็กตรวจอาการโรคของพระองค์ ในเวลาที่หมอ
 บรัดเล็กกำลังตรวจอยู่นั้น สมเด็จพระราชินีก็เสด็จออกมาจากพระทวาร
 กลางซึ่งอยู่ตรงกบพระแท่นที่ประทับ นางบริดเลเห็นพระองค์ก่อน
 จึงลุกขึ้นเฝ้าตรงเข้าไปเฝ้า การที่นางบริดเลอาจเกรี้ยวเข้าไปเฝ้าเช่นนั้น
 ดูเหมือนเจ้าหน้าทผู้เฝ้าเห็นอยู่รู้สึกไม่พอใจกันมาก แต่หากไม่กล้า
 ทจะพูดประการใด เมื่อนางบริดเลเข้าไปถึงพระองค์แล้ว ทูลถาม
 ถึงสุขทุกข์ส่วนพระองค์ทันที พระองค์ตรัสตอบว่าไม่มีใครจะทรงสบาย
 แลใครจะไ้หมอมารักษา เมื่อรับสั่งเป็นช่องเช่นนั้น นางบริดเล
 จึงออกมานำหมอบรัดเลเข้าไปเฝ้าใกล้ ๆ หมอบรัดเลลุกขึ้นทำความ
 เคารพอย่างธรรมเนียมอเมริกันแล้วพระองค์ก็ประทานพระหัตถ์ให้จับเป็น
 เกียรติยศ เมื่อเสร็จการทำความเคารพแล้ว หมอบรัดเล็กก็รับลงมือ

ตรวจพระโรคทันที ดูเหมือนพระองค์ทรงแปลกพระทัยมาก ที่หมอบ
 ยรีตเลซึ่งใคร ๆ ก็กล่าวยกย่องสรรเสริญว่าเป็นหมอบที่มีความรู้ดี แต่
 หาสมจริงตามคำที่เล่าลือกันไม่ รู้อาการพระโรคของพระองค์เพียง
 เล็กน้อยเท่านั้น หมอบยรีตเลเลยต้องทูลสารภาพว่าเขาไม่มีความรู้
 อย่างที่เข้าใจกันจนชินในเมืองไทยว่า พอเห็นคนไข้ก็ทราบได้ทันที
 ที่เคยว่าจะเป็นหรือจะตายเช่นนั้น แลการทูลอกันเช่นนั้นเองทำให้
 ความสามารถทางไสยาของเขากลับหล่นมาก หมอบยรีตเลทูลต่อไปว่า
 หมอบอเมริกันที่มชอเสียงไม่เคยขอวัดก็เหมือนหมอบไทยเลย แลว่าการ
 ที่จะรู้ว่าจะเป็นหรือจะตายนั้น ธรรมดามนุษย์ย่อมรู้ไม่ได้ รู้ได้แต่
 พระเจ้าบนสวรรค์พระองค์เดียวเท่านั้น แล้วสมเด็จพระราชินีตรัสถาม
 ถึงเรื่องประเทศอเมริกาว่าไกลเท่าไรจากประเทศสยาม แลเค็รทางมา
 เสียค่าพาหนะเท่าไร พวกมิชชันนารีจะมาอยู่ในเมืองไทยนานเท่าไร
 แลที่สก็ตตรัสถามว่า ประเทศอเมริกามีความสุขสบายอย่างไร
 สยามหรือไม่ว่า หมอบยรีตเลทูลตอบว่ามีความสุขสบายมาก ตรัสว่า
 ถ้าเช่นนั้นแล้ว ทำไมพวกท่านจึงมาประเทศนี้เล่า หมอบยรีตเล
 ทูลตอบว่า การที่มานี้ มิได้มาหาความสุข มาโดยหวังจะนำคำสั่งสอน
 ของพระเยซูคริสต์มาเผยแผ่แก่สัตว์โลกทั่วไป ในระหว่างที่สมเด็จพระ
 พระราชินีตรัสแก่หมอบยรีตเลนั้น เจ้าฟ้าน้อยประทับนั่งมีใตตรัสประการ
 ใดเลย แลดูเหมือนว่า พระองค์ทรงเกรงกลัวพระราชมารามากทีเดียว

เมื่อใดเมื่อสมเด็จพระราชินีอยู่ประมาณชั่วโมงหนึ่งแล้ว หมอบรัดเล
ก็ขอรบายที่ทูลลากลับ คำนี้ข้อย่างธรรมเนียมอเมริกัน เค็รเก็ยวแซน
ก็ออกมา ส่วนสมเด็จพระราชินีพร้อมด้วยราชบริพารทั้งฝ่ายหน้าแล
ฝ่ายในก็พากันแลตามหมอบรัดเลก็ขอรบาย ซึ่งเค็รเก็ยวแซนก็
เช่นนั้น ซึ่งเป็นภาพที่แปลกยังไม่ม็ใครไคเห็นเลย แลแปลกกั
ธรรมเนียมของไทยมาก

วันที่ ๑๓ มกราคม วันนั้นพวกคนใช้มาขอยากันเป็นจำนวนมาก

วันที่ ๒๔ มกราคม วันนี้เป็นวันพระของพวกมิชชันนารี มีการ
ประชุมสวดมนต์ไหว้พระกันตามเคยแลมีการแจกยาแก่ผู้ไปขอที่โรง
สวดด้วย

วันที่ ๒๕ มกราคม วันนั้นพวกมิชชันนารี เตรียมตัวจะไปเที่ยว
อัยยยา ราชธานีเก่าของกรุงสยาม เดิมคิดจะไปกันอย่างเจ็ยบ ๆ แต่
ม. ชันเตอร์มาแนะนำว่าตามหนทางที่ค้แลควรรตองขอหนังสือเค็รทางจาก
เจ้าพระยาพระคลังเสียก่อน หาไม่อาจถูกจับก็ได้ หมอบรัดเลรู้สึกว
คำแนะนำของ ม. ชันเตอร์สมควรก็ เพราะหนังสืออนุญาตจากชาว
ก้านั้น ชาวต่างประเทศใช้เป็นหนังสือเค็รทางไม่ได้ นอกจากหนังสือ
อนุญาตจากเจ้าพระยาพระคลังขยบเค็ยวเท่านั้น

วันที่ ๒๖ มกราคม พวกมิชชันนารีที่จะไปเที่ยวอัยยยานั้น คือ
หมอบรัดเล เรเวอเรนทร์อยินสันแลเรเวอเรนคคิน เมื่อพวกมิชชันนารี
มาพร้อมกันแล้ว ม. ชันเตอร์จึงบอกว ควรรจะไปหาเจ้าพระยาพระคลัง

เสียวหนักเคียว (เจ้าพระยาพระคลังคนที่ ม. ฮันเตอร์บอกให้พวกมิชชันนารีไปหานี้ หาใช้ตัวเจ้าพระยาพระคลังจริงไม่^๑)

ในเวลาเย็น พวกมิชชันนารีแล ม. ฮันเตอร์ไปหาเจ้าพระยาพระคลัง พยกำลังอยู่ในห้อง เป็นโรครุมะติช้า เจ้าคุณพระคลังมีความยินดีที่ได้ทราบว่าพวกมิชชันนารีจะไปเที่ยวอยุธยา แต่เสียใจว่าการออกหนังสือเค็รทางให้มันไม่ใช่หน้าที่ของท่านเป็นหน้าที่ของพระยาพิพัฒน์โกษา (เจ้าพระยาพระคลังที่ ๒) แล้วเจ้าคุณพระคลัง ใ้เคื่อเพื่อส่งล้าม ปลอตุเกศให้มากับพวกมิชชันนารีด้วย

ประมาณครึ่งชั่วโมงกว่า ๆ พวกมิชชันนารี ข้ามแม่น้ำไปหาพระยาพิพัฒน์ พยเจ้าคุณที่ท่านกำลังจะลงเรือ เมื่อได้ทราบข่าวว่าพวกมิชชันนารีจะไปเที่ยวอยุธยา ท่านเจ้าคุณกล่าวว่าไม่เป็นการสมควรที่พวกมิชชันนารีจะไปที่นั่น แล้วจะไ้รับความลำบากทั้งพวกมิชชันนารีแลพวกอินทวอย แล้วจึงไ้ถามว่า พวกมิชชันนารีมีความประสงค์อย่างไรที่จะไปอยุธยา พวกมิชชันนารีตอบว่าต้องการจะไปแจกหนังสือสอนศาสนาคริสต์แก่ประชาชนที่เมืองนั้น และจะไ้ว่าเมืองนั้นสมควรจะเป็นแห่งที่ประดิษฐานศาสนาหรือไม่ คุณท่านไม่พอใจกลับถามว่า ทำไมก็ไ้รับอนุญาตให้ไปตั้งไ้ ในจินตบุรีแล้ว ยังไม่พอใจอีกหรือ

เมื่อไ้สนทนาไ้ตอบกันพกหนึ่งแล้ว ท่านกล่าวว่าคำขาคว่าพวกมิชชันนารีจะไปอยุธยาไม่ไ้ เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว พวกมิชชันนารี

^๑ เจ้าใจว่าสมเด็จพระเจ้าบรมมหาพิไชยญาติ เวลานั้นเป็นพระยาศรีพิพัฒน์
วังราชอารอมท่า

ก็จำเป็นต้องลาท่านกลับไปยังที่พักของตน คิดจะออกไปให้ได้ แต่
ม. ฮันเตอร์ คิดกันว่า ถ้าขึ้นไปเกิดถูกจับชนแล้ว จะเกิดความลำบาก
มาก ทั้งจะทำให้เส้นทางของพวกมิชชันนารีต่อไปในข้างหน้าด้วย
พวกมิชชันนารีเห็นชอบด้วย จึงเป็นอันงดการไปเที่ยวเมืองอยุธยา

วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ วันนั้นพอหมอบรัดเลกินอาหารเย็นแล้ว ภรรยา
ของพระยาพิพัฒน์โกษาส่งเรือมาให้รับหมอบรัดเลไปบ้านของท่าน เมื่อ
ไปถึงบ้านแล้วก็ได้รับเชิญให้เข้าไปในห้องรับแขก บุตรของพระยา
พิพัฒน์โกษาคน ๓ เป็นใช้ทรมิษประมาณ ๓๐ บ่าวลงมาแล้ว ในตา
ข้างซ้ายของเธอเกิดเป็นตอขนเพราะการออกใช้ทรมิษนั้น พระยา
พิพัฒน์โกษาต้องการจะให้หมอบรัดเลรักษาตอขน บุตรอีกคนหนึ่ง
ในตระกูลนั้นจะให้รักษาโรคที่จะหมก (โรคสีดวง) อีกคนหนึ่งจะให้รักษา
ที่ร่างกายส่วนอื่น ถามว่าจะรักษาได้หรือไม่ หมอบรัดเลตอบว่าจะ
รักษาได้หรือไม่นั้น ต้องตรวจดูเสียก่อน แล้วจึงเออมมือไปจะจับศีรษะ
เพื่อตรวจดู เหมือนกับที่เคยทำแก่เด็ก ๆ ในประเทศของตน ในทันใด
นั้น บุตรของพระยาพิพัฒน์โกษา ร้องให้โยแลห้ามไม่ให้หมอบรัดเลจับ
ศีรษะของเธอเป็นอันขาด (ข้อนี้ทำให้หมอบรัดเลแปลกใจมากแลชัก
โกรธ ว่ายังไม่เคยรู้ธรรมเนียมของไทยซึ่งถือกันว่าไม่สมควรจะจับ
ศีรษะกันเล่นง่าย ๆ หมอบรัดเลเลยจำเป็นต้องเรียนของตัว ไม่จับศีรษะ
ของเด็กซึ่งมีสกุลเช่นนั้นเล่นอีก) ส่วนตัวของพระยาพิพัฒน์โกษาเอง
ต้องการให้รักษาโรครูมาติซัซซึ่งได้เป็นมานานแล้ว หมอบรัดเลรักษา
อย่างก็แลพอใจมาก

วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ หมอบรัดเลย์แลกรรยาไปคเรือสำเภาชงพงเข้ามาจากเมืองจีน เป็นครั้งแรกในขีใหม่ของฝรั่ง (ชนคนแต่เดือนมกราคม) หมอบรัดเลย์ เล่าว่า ในครั้งกระนั้นเมื่อมีเรือสำเภาเข้ามา นับว่าเป็นสิ่งที่พอใจของ ประชาชนยิ่งนัก ด้วยเรือสำเภาเหล่านั้น นำของดี ๆ ของที่หายากแล ของแปลก ๆ เข้ามาขายมากมาย เรือลำนี้ คนขายของเป็นจีนมากคน ด้วยกัน ตั้งแต่ ๒๐ ถึง ๖๐ คน ซึ่งอาศัยอยู่ในชั้นคาคฟ้าของเรือ นั้นเอง พอเรือสำเภาเข้ามาถึงก็มีฝูงคนไปประชุมกันซื้อของหนาแน่น ถูกต้มเรือสำเภาเข้ามาเมืองไทยนั้น คือตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ไปจนถึงเดือนเมษายน ตั้งแต่เดือนมิถุนายนไปจนถึงเดือนมกราคมเป็น ถูกสำเภาออก ในขาออกไป สำเภามักจะบรรทุกสินค้าต่าง ๆ ออกไป ขายเมืองจีนอีก สินค้าเหล่านั้น คือ น้ำตาลทราย มะพร้าว กายาน เปลือกไม้สำหรับย้อมสี ผ้าย เขา กระดุก แลงาข้าง เป็นต้น

วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ วันนี้พวกมิชชันนารี รู้สึกว่าเป็นเกียรติ ยศมาก ที่มีพวกชาววังมาขอให้รักษาโรคที่ร้านจำหน่ายยาถึง ๓ คน คนที่มาก่อนยอมให้รักษาตามตำราของพวกมิชชันนารี ไม่มีความเห็น คัดค้านอย่างใดเลย แต่อีก ๒ คนหลัง ออกจะถือตัวอยู่บ้าง หรือออก จะถือธรรมเนียมมจกเกินไป จนไม่ยอมให้ผู้ช่วยของหมอบรัดเลย์ทำการ รักษาอย่างธรรมเนียมฝรั่ง

วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์

ในบรรดาคนไข้ของพวกมิชชันนารี มีพระสงฆ์เป็นจำนวนมาก
เหมือนกัน หมอบริกเล็ทให้เกียรติยศแก่พระมากกว่าพวกฆราวาส
เล็กน้อย คือยอมให้พระเข้านั่งบนม้าในร้านขายยาได้ ส่วนคนสามัญ
ต้องนั่งคอยอยู่ข้างนอก หมอบริกเล็ทเล่าว่าในสมัยนั้น คนชั้นต่ำเมื่อเห็น
พระเป็นแต่แสดงความเคารพเพียงเล็กน้อยเท่านั้น (ยกมือไหว้) ส่วน
คนชั้นสูงนั้น เคารพอย่างจริง ๆ จัง ๆ ที่เคยว ถึงกับต้องคลานเมื่อพบ
พระเข้าในทเช่นนั้น คือเมื่อสองสามวันก่อนเอง มีหญิงชาววังคน
หนึ่งมาที่ร้านขายยาเพื่อต้องการยาบางอย่าง ชั้นแรกนางไม่เต็มใจจะเข้า
ไปข้างในด้วยเห็นมีพระอยู่มาก หมอบริกเล็ทขอเชิญให้เข้าไป แต่หมอ
ปลากใจมากที่ได้เห็นหญิงชาววังผู้นั้น ลงคลานเข้าเข้าไปแล้วไม่ยอม
นั่งบนม้าเลย อ้างว่าการที่จะขึ้นนั่งบนม้าเสมอกับพระสงฆ์เช่นนั้น เป็น
การแสดงความไม่เคารพแลผิดธรรมเนียม แต่คนสามัญไม่ได้คิดที่จะ
คลานเช่นนั้นเลย เป็นแต่แสดงความเคารพยำเกรงนิติน้อยเท่านั้น

วันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๗๗

วันนหมอบริกเล็ทแลกรรยากับพวกมิชชันนารีทั้งหมด รวมทั้ง ม.
อินเตอร์แล ม. เฮล์ทวีย์ ได้ไปในการพระราชพิธีแห่งพระศพของพระ
เจ้าลูกเธอพระองค์หนึ่ง ซึ่งได้สิ้นพระชนม์มาประมาณ ๓๐ เดือนแล้ว
พระเจ้าลูกเธอพระองค์นี้ พวกมิชชันนารีกล่าวไว้ว่า ถ้าท่านมี

๑ คือพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ

พระชนม์ม้อยจะไ้เป็นพระมหาอุปราชในอาณาจักร แล้วว่าเป็นความจริง
 ที่เคยช่วยตั้งแต่ท่านสิ้นพระชนม์แล้ว ก็ไม่มีผู้ใดได้รับตำแหน่งนั้น
 มาจนถึง บ พ.ศ. ๒๓๘๓

วันที่ ๘ มีนาคม วันนพวกมิชชันนารีไ้ไปตการพนัน
 ซงเล่นกนทแพรมบ้านของพวกมิชชันนารี พวกจีนเป็นหัวหน้าตงชน
 พวกจีนออกจะเป็นครูส่ำหรัยการพนันในกรุงเทพฯ ๗ ทุกอย่าง แต่ไม่ไ้
 แต่การพนันเท่านั้น ในเวลาเล่นยังมีกรมหรศอีกด้วย ตามริม
 แม่น้ำไ้เล่นกันหลายแห่ง แลถ้าคิดทั่วทั้งกรุงเทพฯ ๗ ขางที่ระกว่า
 ร้อยแห่งด้วยกัน การเข้โอกาสให้เล่นการพนัน โดยไ้รยอนุญาต
 จากรัฐบาลเช่นนี้ ในยหนึ่งไ้เล่นกนตง ๘ วัน คือในวันชนขใหม่
 ของจีน ๓ วัน ชนขใหม่ของไทยอีก ๓ วัน แลสงกรานตอีก ๓ วัน

วันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๘

วันน ม. วิลตรอน นายทหารเรืออเมริกัน มาหาพวกมิชชันนารี
 ม. วิลตรอนมาจากปากน้ำตงแต่เมอวานน เขาถูกกักอยู่ที่ปากน้ำ
 หลายเวลาเกือบจะหมดหวัง ที่จะไ้หนึ่งสอเคิรทางเข้ามากรุงเทพ ๗
 เขาเป็นนายทหารเรือคนแรกขงเรือสลบขีอกค ผู้ซงเข้ามถึประเทศ
 สยาม ม. โรเบิตส์ อรรควาซทคออเมริกันกว่าจะเข้ามถึในวันสองวันน
 พวกมิชชันนารีมีความคตนคตยอยอย่างเหลือคณ ที่ไ้พบแลสนทนากัย
 ชาวอเมริกันด้วยกันเป็นครั้งแรก ตงแต่เข้ามถึอยู่ในเมืองไทยอนอ้างว่าง
 แลเปล่าเปลยวน

ในอาทิตย์นี้ คนไข้ของหมอบริคเคมจำนวนมาก คิดเฉลี่ยราว
วันละ ๓๕๐ คน แต่ที่ร้านขายยาไม่สู้จะยุ่งอะไรมากนัก เพราะหมอบริคเคม
ได้จัดระเบียบไว้อย่างเรียบร้อย แม้จะมีงานมากก็เรียกว่ามากอย่าง
มีระเบียบ คือจัดให้นางบริคเคมแลหญิงผู้ช่วยเป็นผู้จ่ายยาให้แก่คนไข้
พวกผู้หญิง ให้ ม. ยอนแลเงินผู้ช่วยเป็นตระจ่ายยาให้แก่พวกคนไข้
ผู้ชาย ตัวหมอบริคเคมคอยดูแลกำกับทั่วๆ ไป แลยังมีครูภาษาไทย
ของหมอบริคเคมนั่งโต๊ะตรงกับหมอบริคเคมอีกคนหนึ่ง คอยเขียน
กำกับคนช่วย แลคำถามคำตอบในระหว่างหมอบริคเคมกับคนช่วย
การที่หมอบริคเคมทำการเช่นนั้น โดยประสงค์จะเรียนภาษาไทยในเรื่อง
ไข้เจ็บให้ชำนาญยิ่ง ๆ ขึ้น

วันที่ ๓ เมษายน วันนั้น เรเวอเรนทร์อบินสัน แสดงปาฐกถาที่
แพชของพวกมิชชันนารี มีคนไปฟังกันหนาแน่น จนถึงแพชร่มน้ำ
เพราะผู้ที่อยู่สวดมนต์ไหว้พระเวลาที่เลิกปาฐกถาแล้ว ยังมีจำนวน
ถึง ๑๗๐ คน

วันที่ ๗ เมษายน วันนั้น มีพวกนายทหารเรือในเรือสลอปก็ออกมา
หาพวกมิชชันนารี ๕ คน ๆ หนึ่งเป็นนักประพันธ์ผู้มีนามโด่งดัง ชื่อหมอบริคเคม
สวีเคนเบิร์กแพทย์ทหารเรือ ซึ่งเคยแต่งหนังสือชื่อ ตรี เยช อิน อี แป๊ะพิง
พวกมิชชันนารีมีความยินดีมาก ที่พวกนายทหารเรือเหล่านั้นมาหา
ทั้งได้ค้างอยู่กับพวกมิชชันนารีถึง ๓ คืน

ในวันนั้นเอง เจ้าฟ้าใหญ่ (พระจอมเกล้า) พระราชอนุชาของพระเจ้าแผ่นดิน
แลเป็นประธานของพระสงฆ์ในอาณาจักร มีรับสั่งให้หมอบริคเคม

ยרכתเลไปเสาทวด ซึ่งอยู่เหนือที่พักของพวกมิชชันนารีขึ้นไปราว ๑๒๐
 เส้น หมอบרכתเลรู้สึกหนักใจอย่างในเรื่องพากรรยาไปด้วย เพราะเจ้า
 ฟาใหญ่เป็นพระทิมพระเกียรติยศสูง ก็ไม่สู้จะเหมาะนักในการที่จะนำ
 ผู้หญิงไปเฝ้าพระองค์ แต่ก็คิดว่าเป็นการดีเหมือนกันที่จะให้คนไทยรู้เสีย
 ย่างว่าจะชาวอเมริกันไม่นับผู้หญิงว่าเป็นเพศที่เลวกว่าชายเลย พอไปถึง
 พระองค์ทรงรับรองหมอบרכתเลอย่างดี แลเชิญให้นั่งที่โต๊ะแห่งหนึ่ง
 แล้วพระองค์เองก็ประทับที่เก้าอี้ ตรงข้ามกับเขาทั้ง ๒ ก็เหมือนว่า
 พระองค์มิได้ทรงรังเกียจในการที่หมอบרכתเลพากรรยามาด้วยเลย เจ้าฟา
 ใหญ่พระองค์นี้ หมอบרכתเลกล่าวไว้ว่า พระองค์สมควรจะเป็นรัชทายาท
 โดยตรงทีเดียว แต่ตามขัตติยราชประเพณีราชสมบัติต้องได้แก่พระ
 เศษฐาธิราชก่อน เหตุนี้พระองค์จึงเสด็จออกทรงผนวชเสีย
 วันที่ ๓๐ เมษายน วันนี้เป็นวันพระของพวกมิชชันนารี มีการ
 สวดมนต์ไหว้พระกันที่บ้านของพวกมิชชันนารีตามเคย
 วันที่ ๓๓ เมษายน วันนี้มีการเลี้ยงนำชาติบ้านของ เรเวอเรนต์
 รอบินสัน ม. โรเบิตส์ อรรคราชทูตอเมริกัน เรเวอเรนต์เทเลอร์ แล
 ม. ฮันเตอร์ หมอบרכתเลพร้อมทั้งภรรยา ได้มาประชุมที่บ้านเรเวอเรนต์
 รอบินสัน มีการสนทนาปราศรัยกันเป็นอย่างดี เมื่อเลี้ยงนำชาติเสร็จแล้ว มี
 การสวดมนต์ไหว้พระ เพื่อเป็นการแสดงความเคารพต่อพระเป็นเจ้าด้วย
 วันที่ ๓๖ เมษายน วันนั้น ม. โรเบิตส์ อรรคราชทูตอเมริกัน เข้า
 เฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน

วันที่ ๓๘ เมษายน วันนั้น ม. ยอน ผู้ช่วยในร้านขายยา ลาหยุด
พักไปรับใช้ท่านอรรคราชทูตอเมริกัน แลในเย็นวันนั้นเองเป็นวันที่ท่าน
อรรคราชทูตออกจากกรุงเทพฯ ๑ กลับไปประเทศอเมริกา

วันที่ ๒๓ เมษายน

เวลาเช้าหมอบริคเลได้รับสั่งจาก เจ้าฟานอัย ขอเชิญให้หมอ
บริคเลไปเฝ้าเจ้าฟ้าใหญ่ ไปพร้อมกันกับพระองค์แลส่งเรือเก๋งประทานมา
ให้รับหมอบริคเลไปก่อน ส่วนพระองค์เสด็จโดยเรือพระที่นั่งอีกลำหนึ่ง
ต่างหากตามไปข้างหลัง ทิวทัศน์นั้นมีผู้คนมาทำบุญกันแน่นหนา เมื่อไป
ถึงแล้วคอยอยู่สักครึ่งชั่วโมงจึงได้เข้าเฝ้า เจ้าฟ้าใหญ่เสด็จออกมา
ประทัยบนพระเกาอี้ตรงหน้าหมอบริคเล หมอบริคเลนั่งเฝ้าอยู่บนเกาอี้
ซึ่งสูงกว่ายืนตามผู้ที่หมอบเฝ้าอยู่ทุก ๆ คน สงสัยว่าจะต้องกล่าวคำ
ขอโทษหรือไม่ แต่ถ้อยเสียงว่าเป็นธรรมเนียมฝรั่งแลที่ไม่มีใครใดต้องการ
ให้กล่าวคำขอโทษด้วย จึงมีใ้กล่าวคำขอโทษอย่างใด ๆ หมอบริคเล
เห็นว่าอาการประชวรของพระองค์ไม่ใช่โรคเล็กน้อย โรคชนิดนี้ หมอ
ไทยเรียกกันว่า โรคลม (อัมพาต) เดิมจับตั้งแต่พระบาทแล้วลามสูง
ขึ้นไปโดยลำดับจนถึงเท่าที่เป็นอยู่ในขันทัน (ถึงพระพักตร์) แลเท่าที่หมอ
ไทยได้รักษากันมาแล้วนั้น ใช้ยาชนิดอื่น ๆ พอก หมอบริคเลตรวจอยู่
เป็นเวลานาน จึงเห็นว่าตามท้หมอไทยว่าเป็นโรคเกิดแต่ลมแลรักษา
โดยวิธีนั้น ไม่ถูกเสียแล้ว เมื่อเจ้าฟ้าใหญ่แลเจ้าฟานอัยได้ทรงสดับ
คำชี้แจงกรายทูลของหมอบริคเลเช่นนั้น ก็ทรงเห็นว่ามีความจริงมาก

ใคร่จะทรงเลิกหมอไทยแลให้หมอบริตแลรักษาต่อไป แต่ชั้นต้นก็ขังทรง
 ลังเลพระฤทธิย์อยู่ จนเมื่อหมอบริตเลได้แข็งแรงถวายให้ชัดเจนอีกครั้ง
 หนึ่งแล้ว จึงตกลงให้เลิกหมอไทย แล้วยอมภาระในเรื่องการรักษา
 พระโรคให้แก่หมอบริตเลต่อไป ในเวลาที่หมอบริตเลออกจากทเฝ้าแล้ว
 มีคนนำไปพักยังตึกเล็ก ๆ หลังหนึ่ง ซึ่งมีหน้าต่างเปิดไทรอย มีพรม
 ขนม้าแลเครื่องประดับห้องอย่างธรรมเนียมอเมริกัน แลมีอาหารลวกไม้
 ขนมหักไว้เรียบร้อย สำหรับรับรองหมอบริตเลด้วย ในระหว่างที่หมอบริต
 เลรับประทานอาหารอยู่นั้น มีคนไปล้อมดูกันมากเพราะยังไม่เคย
 เห็นฝรั่งชาวอเมริกันกินอาหารเลย

วันที่ ๒๕ เมษายน เช้าวันนั้นเจ้าเมืองนคร ซึ่งเข้ามาเฝ้าพระเจ้า
 แผ่นดินสยาม ให้มาเชิญหมอบริตเลกับ ม. ฮันเตอร์ ไปหาหมอบริตเล
 แล ม. ฮันเตอร์ ก็ไปหาตามความประสงค์ เจ้าเมืองนครเห็นหมอบริตเล
 ว่าเป็นคนที่มีอัธยาศัยใจคอดีนัก แลว่าชอบชาวประเทศที่เจริญรุ่งเรือง
 เพื่อเป็นตระกูลของตัวเจ้าเมืองแลของลูกสาว เจ้าเมืองนครได้ ให้ผ้า
 นุ่งใหม่แก่ หมอบริตเล ๓ ผืน แลสั่งว่ามรรณนี้ให้ไปหาอีก

วันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๙

วันนั้น หมอบริตเลกับภรรยา ไปหาเจ้าพระยาบวรฯ ตามที่ได้อรับ
 เชิญไว้ว่าจะไป เจ้าพระยาบวรฯ รับรองเป็นอย่างดี ชั้นแรกขยับเรือน
 หลังหนึ่งริมแม่น้ำ ภายหลังชวนหมอบริตเลไปยังเรือนอีกหลังหนึ่ง

๑ เจ้าพระยาบวรฯ ธรรมราช (น้อย)

๒ อยู่ตรงหน้าวัดมหาธาตุ

ใหญ่โตกว้างขวางมาก เรือนเหล่านี้ดูเหมือนว่าจะพึงสร้างจนเป็นที่พัก
 ของเจ้าพระยาคนนั้น ในระหว่างที่เข้ามาเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินคราวนี้เอง
 เจ้าพระยาคนนั้น ได้แสดงกิริยาตามแบบอเมริกันแลอังกฤษทุกอย่าง
 เท่าที่คนรู้ จัดให้หมอบริคเลกับภรรยา นั่งเก้าอ้นวมยาวตัวเดียวกัน
 หมอบริคเลนั่งข้างซ้ายของภรรยา ในระหว่างที่นั่งสนทนากันนี้ เจ้า
 พระยาเรียกผู้หญิงหลายคนเข้ามาในห้องนั้น พวกผู้หญิงเหล่านี้ หมอบ
 ริคเลนึกว่าเป็นภรรยาของเจ้าเมืองคนนั้นแทบทุกคน ด้วยหมอบริคเล
 ได้เห็นเองในระหว่างเวลาอยู่ขณะนั้นเข้าไปนั่งร่วมอาสนกัยเจ้าพระยาจนคร
 อันเป็นการผิดธรรมเนียมของคนที่ไม่ใช่สามีภรรยากัน เจ้าพระยาจนคร
 ได้ให้จัดโต๊ะเลี้ยงน้ำชาแก่หมอบริคเลแลภรรยา การจัดโต๊ะพยายาม
 จะทำให้เป็นไปตามแบบของชาวอเมริกันทุกอย่าง ชากเลือกชนิดที่ดี
 ชนมก็ล้วนแต่อย่างอร่อย มะพร้าวก็หวานสนิทน้ำรัยประทานทุกอย่าง
 เมื่อกินน้ำชากันเสร็จแล้ว เจ้าพระยาจนครให้หมอบริคเล ตรวจ
 โรคลูกชายซึ่งมีอายุได้ ๓๘ หรือ ๔๐ ปี แลตรวจตัวเจ้าพระยาจนครเอง
 เพื่อดูอาการทราบว่ากินยาชนิดใดจึงจะดี ที่สุดให้ตรวจโรคเนองอกที่ขอมือ
 ของลูกสาวคนหนึ่งด้วย

วันที่ ๒ พฤษภาคม บ่ายวันนั้น หมอบริคเลกับเรเวอเรนคว์จิบสัน
 ไปหาเจ้าพระยาจนครอีก คอยอยู่ประมาณชั่วโมง ๓ เจ้าพระยาจนครจึงได้
 ออกมา ยาคีเกิลอ ซึ่งหมอบริคเลให้ไว้แต่คราวก่อนก็ยังไม่ได้กิน
 โดยกลัวว่าจะเป็นยามีพิษ หมอบริคเลได้พยายามอธิบายให้เห็นว่า

ไม่จำเป็นต้องกลัว แต่เจ้าพระยานครต้องการจะพิศจน์ให้เห็นประจักษ์
แก่จักขุ จึงได้เรียกคนใช้มาคนหนึ่ง ซึ่งเป็นคนมีความปรกติสุขดี
ให้กินยาที่เกลื่อนหน้าของตน โดยกล่าวว่า ถ้ายานครจริงแล้ว
ท่านจึงจะขอใหม่ คนใช้นั้นก็กระทำตามคำสั่ง

วันที่ ๔ พฤษภาคม วันนั้น เรเวอเรนทร์ ยอนส์นักบวชชาว กลั
มาจากเมืองจันทบุรี ซึ่งได้ไปอยู่ถึง ๖ เดือน ในระหว่างที่อยู่เมืองจันทบุรี
นั้น เขาได้สอนศาสนาแลแจกจ่ายหนังสือทุก ๆ วันแก่พวกจีนนิกาย
จำนวนพัน เขาเคี้ยวทางมา ๔ วัน ถึงปากน้ำ แลเคี้ยวทางจากปากน้ำ
เข้ามากรุงอีก ๓ วัน เสียเวลาอยู่ที่ปากน้ำเสีย ๒ วันเปล่า ๆ โดยความ
เฉื่อยช้าของเจ้าหน้าท

วันที่ ๕ พฤษภาคม บรรดาคนใช้ของพวกมิชชันนารีต่าง
จังหวัดแลในพระนคร โดยมากมาจากอยุธยา สามโคก ปากลัด
แลปากน้ำ ซึ่งไกลจากที่อยู่ของพวกมิชชันนารีออกไปตั้งหลาย ๆ ไมล์
ในเวลาเช้าเสียงของหมอบรัดเลเองล่อไปทั้งในที่ไกลแลที่ใกล้ มีคน
นับหน้าถอตาเกินกว่าเป็นหมอกที่มีความรู้ดี

วันที่ ๖ พฤษภาคม วันนั้น เจ้าฟ้าใหญ่มีสายพระหัตถ์ขยับหนึ่ง
มาถึงหมอบรัดเลว่า บัดนี้พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชโองการจะให้หมอ
หลวงมาประจำรักษาพระองค์ แลได้ทรงสัญญาว่าหมอหลวงนั้นจะรักษา
ให้หายได้ ภายใน ๓ วันเท่านั้น พระองค์ได้ทูลพระเจ้าแผ่นดินให้ทรง

ทราบเหมือนกัน ว่าเวลานั้นหมอบรัดเลได้ถวายพระโอสถอยู่ แล้ว
 พระองค์ทรงสยบขนมามาก ตั้งแต่ได้เสวยพระโอสถที่หมอบรัดเลถวาย
 แต่ครั้งทรงปฏิเสธหมอลหลวงเสียดเคี้ยว ก็เกรงว่าจะเป็นการขัดพระ
 ราชโองการ ฉะนั้น พระองค์จึงได้แจ้งแก่หมอบรัดเลว่า ขอให้หมอลหลวง
 ได้รักษาพระองค์ตามพระราชประสงค์ ขอหมอบรัดเลอย่าได้มีความ
 รังเกียจเลย ถ้าหมอลหลวงไม่สามารถรักษาพระองค์ให้หายตาม
 กำหนดนั้นแล้ว พระองค์จึงขอให้หมอบรัดเลถวายพระโอสถต่อไป
 ใหม่ หมอบรัดเลทูลตอบไปว่า มีความยินดีจะให้หมอลหลวงได้ถวาย
 พระโอสถตามพระราชโองการของพระเจ้าแผ่นดิน แลให้อยู่ในความรับ
 ฝักชอบของหมอลหลวงนั้นที่เคี้ยว แลไม่ยอมรับถวายพระโอสถพระองค์
 อีกต่อไป ด้วยเกรงว่าจะเกิดมีการแก่งกันขึ้นในระหว่างหมอลซึ่งอาจจะ
 เป็นอันตรายแก่คนไข้ (คือว่าเมื่อต้องการจะให้หมอลอีกฝ่ายหนึ่งเสียด
 ก็จะแก่งเอายาที่เสียดแก่โรควางแล้วก็ทิ้งเสีย) อนึ่งหมอบรัดเล
 เชื่อว่าพระอาการโรคของเจ้าฟ้าใหญ่เท่าที่ตนได้รักษาไปแล้วนั้น นับว่า
 เกือบหายดีแล้ว แลถึงแม้ว่าจะไม่ได้เสวยพระโอสถอย่างใด ๆ อีก
 พระองค์ก็มักจะทรงสยบขนมทุก ๆ วัน เรืองน หมอบรัดเลเชื่อว่า
 เจ้าฟ้าใหญ่ทรงทราบอยู่ในพระหฤทัยเป็นอันดี แลปลอดภัยดี ก็เห็น
 เช่นนั้นเหมือนกัน เพราะว่าพระโรคที่เจ้าฟ้าใหญ่ทรงประชวรนั้น หมอ
 บรัดเลเชื่อว่าหมอลไทยน้อยยศวินกัที่รู้ถึง แลหมอบรัดเลอยากรู้ว่า
 หมอลไทยคนไหนที่ได้กล่าสัจญ์ว่าจะรักษาให้หายได้ ในภายใน ๓ วัน
 เท่านั้น ด้วยเขาจะได้สยบใจไม่ต้องเกี่ยวข้องกับอีกต่อไป

วันที่ ๓๓ พฤษภาคม วันนั้น หมอบรัดเลย์ไปหาเจ้าพระยานครอีก
ไปคราวนี้เอาหนังสือไบเบิล คัมภีร์แมทธิว ซึ่งมีชชีส จัดขึ้น แปลไว้
เป็นภาษาไทย ไปให้เจ้าพระยานครด้วย หมอบรัดเลย์อันวอนพระเป็น
เจ้าขอให้ทูลให้เจ้าพระยานครนั้นให้อ่านหนังสือนี้ให้จงได้ อนึ่ง วันนั้นเอง
เป็นวันที่ เจ้าพระยานคร เข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน

วันที่ ๓๔ พฤษภาคม วันนั้น ลูกชายของเรเวอเรนค์ รอนบินสัน
ถึงแก่ความตาย หมอบรัดเลย์พยายามรักษาอย่างเต็มความสามารถ
แต่เกินกำลังที่หมอบรัดเลย์จะเอาไว้ได้ หมอบรัดเลย์โทมนัสถึงแทบจะเลิก
เป็นหมอ (ลูกชายของรอนบินสันคนนั้น หมอบรัดเลย์ว่าเป็นบิด)

วันที่ ๓ มิถุนายน วันนั้น เรเวอเรนค์รอนบินสัน ได้ส่งหนังสือพิมพ์
แผ่นหนึ่งเป็นตัวอักษรไทยมาให้หมอบรัดเลย์ พิมพ์แยกถ้อยคำถูกต้องดี
มาก หนังสือฉบับนี้ หมอบรัดเลย์ว่าเป็นหนังสือไทยฉบับแรกพิมพ์ขึ้น
ในเมืองไทย

วันที่ ๔ มิถุนายน เป็นวันที่ เจ้าพระยาพระคลังกลับจากจันทบุรี
กล่าวกันว่า ท่านเคี้ยวทางบกมาจนถึงบางปลาสร้อย แล้วจึงไต่ลงเรือ
ต่อมาถึงกรุงเทพฯ เพราะระหว่างเมืองจันทบุรีกับบางปลาสร้อย มีคลื่น
ลมจัดเรือเคี้ยวไม่ได้ เจ้าพระยาพระคลังไปสร้างขอมข้อมกันพวกญวนที่
จันทบุรีซึ่งเป็นราชการสำคัญ อยู่เสียเป็นเวลานาน จึงฟังกลับมา
กรุงเทพฯ ๑ วันนั้นเอง

วันที่ ๓๓ มิถุนายน

เย็นวันนั้น ขณะที่หมอบรัดเลนั่งอยู่ในห้องอ่านหนังสือ มีเสียงร้อง
 ทักเป็นภาษาอังกฤษว่า Hallo Doctor ! How do you do ? เป็น
 อย่าวไรหมอบ สบายดี หรือ หมอบรัดเล ไต่ยีนเช่นนั้น จึงหันไปคทาง
 นอกชานว่าจะจะเป็นชาวอังกฤษที่ไหนมา เมื่อไต่เห็นคนรูปร่างสันตค ผิวเนื้อ
 ค้ำแคง แด่งตัวเป็นทหารเรือ มีกระเป๋ากาไหล่ทองแขวนอยู่ข้าง ๆ จึง
 เคื่ตรงเข้าไปหา ขณะที่หมอบรัดเล เคื่ตรงเข้าไปหาตนเอง นาย
 ทหารเรือผู้นั้นออกซันไม่ไต่ หัวเราะออกมาคัง ๆ อากการเช่นนั้นทำให้
 หมอบรัดเลจำไต่ว่าไม่ไต่ใครที่ไหนมา คื่อเจ้าฟาน้อยนั่นเอง พระองค์
 ทรงเคื่เครื่องทหารเรือที่เคื่รบพระราชทานเมื่อเรือ ๆ นั้น แลการททรงเคื่
 มาเช่นนั้น ก็โดยพระประสงค์จะทรงสัพยอกหมอบรัดเลกับภรรยาเล่น
 เพื่อเป็นการสนกซังพระองค์ทรงไปรคนัก

วันที่ ๑๕ มิถุนายน เย็นวันนั้น มีการประชุมสวคมนตรีที่ชานหมอบ
 รัดเล การประชุมชันคนมทุกวนพอ ที่ชานของพวกมิชชันนารีคนใด
 คนหนึ่ง พวกมิชชันนารีไปรเคสเคนต์ในกรงเทพ ๆ มากันทั้งหมด
 เมื่อสวคมนตรีแลวมเทคนควย แต่ผู้ที่จะเคนต์นั้นนผลคเปลยนกนเวียนไป
 ตามควอภษร เมื่อถงซอผู้ใด ผู้นั้นต้องเป็นผู้เคนต์

วันที่ ๑๗ มิถุนายน

พระยาพิพัฒน์แลพระยาโชฎ๊กคองรบพระราชอาญา

วันนั้น ประชาชน มีความคนคกใจกันเป็นอันมาก โดยที่ไต่คทราบว่า

ข้าราชการผู้ใหญ่ ๒ คน คือ พระยาโชฎึก กับพระยาพิพัฒน์ต้องรับพระราชอาญาเรื่องทเกิดชนน เป็นเช่นนี้ คือ

พระเจ้าแผ่นดิน ได้ทรงทราบว่าเรือสำเภาจีนทั้งหมด เมื่อขายสินค้าหมดแล้ว ยันตกเข้าสาธกัลย์ออกไปแทนไม้ฝาง ซึ่งเป็นไม้ที่ใต้ภาษีขาออกสูง ส่วนเข้าสาธกัลย์ภาษีขาออกต่ำ ยันพระเจ้าแผ่นดินตั้งพระหฤทัยจะให้ไม้ฝางออกจากประเทศให้มาก จะได้รับภาษีงาม ๆ เมื่อมาทรงทราบว่าไม่เป็นไปดังพระราชดำริเช่นนั้น พระองค์ จึงมีพระราชโองการให้จำพระยาทั้ง ๒ ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่นนทนต์ โดยมีได้มีผู้พากษาหรือตุลาการตัดสินเลย เป็นด้วยยัน พระองค์ต้องพระราชประสงค์จะโตพระราชทรัพย์มาก ๆ เพื่อจะเอามาทรงใช้จ่ายในการสร้างวัด ซึ่งทรงตั้งพระหฤทัยจะให้แล้วเสร็จโดยเร็วที่สุด

วันที่ ๒ กรกฎาคม วันนั้น หมอขบรัดเลได้บริบรอง ม. วัดแล ม. เตะเวนปอดซึ่งฟังมาจากสิงคโปร์ ถึงกรุงเทพฯ ฯ ในวันนี้ ด้วยความยินดี นาง วัด ยังอยู่ที่เรือแลนาง เตะเวนปอด ยังช่วยอยู่ที่สิงคโปร์ เขาทั้ง ๒ มาเทียบวน เตรียมพร้อมสำหรับการงารของมิชชันนารี คณะแบบคิสต์ บอท คือคนหนึ่งเป็นช่างพิมพ์หนังสือ ได้นำเครื่องพิมพ์อย่างมาด้วยเครื่อง ๓ พร้อมทั้งเครื่องฮาไหลล์สำหรับใช้ในการพิมพ์หนังสือด้วย เตะเวนปอด จะเข้าสมทบกับแพนทไทย (คือพวกทมิฬระเกยวของกับคนไทย) วัด จะเข้าสมทบกับแพนทจีน (คือพวกทมิฬระเกยวของกับจีน)

วันที่ ๑๒ กรกฎาคม วันนั้น เป็นวันมีเหตุสำคัญของหมอบริคเต
คือเป็นวันที่เจ้าพระยาพระคลัง สั่งให้หมอบริคเตนำเครื่องมือที่ใช้ในการ
ตัดผ้าทั้งหมดไปแสดงที่บ้านของท่าน หมอบริคเต ยอมทำตามความ
ประสงค์ มีข้าราชการผู้ใหญ่ชั้นเจ้าเมืองซึ่งอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ มากนัก
มาก เจ้าพระยาพระคลังเข้าใจ แลรัฐกวีใช้เครื่องมือเหล่านี้ดีกว่าคน
ที่มากทั้งหมด

ในวันนั้นเองหมอบริคเต เห็นว่าเป็นโอกาสอันดีที่จะร้องขอความ
ช่วยเหลือจากเจ้าพระยาพระคลังสักอย่างหนึ่ง คือมีที่ดินแปลงหนึ่งของ
เจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งหมอบริคเตคิดว่าเป็นสถานอันเหมาะสำหรับจะ
ตั้งโรงสวกสำหรับคนไทยขึ้น ถ้าขอเช่าจากเจ้าพระยาพระคลังได้ คำขอ
ร้องเรอหนักเป็นผลสำเร็จ เจ้าพระยาพระคลังยอมให้พวกมิชชันนารี
เช่าที่แห่งนั้น เมื่อพวกมิชชันนารีเช่าที่ตรงนั้นได้แล้ว จึงได้สร้าง
โรงสวกสำหรับคนไทย ขึ้นในระหว่างบ้านอรรคราชทุกแลคลอง นี้ยว่า
เป็นสาขาแห่งหนึ่งของคณะ อเมวิกัน บอท ออฟ คอมมิชชันเนอร์ ฟอร์
โพเรน มิชชันส์

วันที่ ๑๖ กรกฎาคม เมื่อวันที่ ๑๕ ม. วิก กัย ม. เดเวนปอต ไป
หาเจ้าพระยาพระคลัง เรียบตามเรื่องจะอนุญาตให้เขาทั้งสองอยู่ตรง
ไหน และจะให้ตั้งโรงพิมพ์ขึ้นที่แห่งใด เจ้าคุณพระคลังตอบว่า พวก
ฝรั่งจะต้องอยู่ในหมู่เดียวกับ ม. ฮันเตอร์ (ที่ตำบลกฏุน) ทั้งหมด
(คือ โรงงานของ ม. ฮันเตอร์ อยู่ตรงกลาง พวกมิชชันนารีคณะแบย

คิสต์ บอค อยู่ข้างขวา พวกคณะอเมริกัน บอค ออฟ คอมมิชชันเนอร์
ฟอร์ โฟเรน มีชชันส์ อยู่ข้างซ้าย)

วันที่ ๑๘ กรกฎาคม วันนี้เป็นวันฉลองวันเกิดของหมอบริคเต เป็น
วันตายของมารดาหมอบริคเต แลเป็นวันที่หมอบริคเตมาถึงกรุงเทพ ฯ
แต่นางบริคเต ก็มาคิสตาไปเปลี่ยนอากาศที่ปากน้ำ นางบริคเต
ขึ้นไปเที่ยวบนเรือของพวกแขกชาวเมืองสุทรักลาหนึ่ง ได้พบจดหมาย
และกระดาษต่าง ๆ เข้าหีบหนึ่ง จดหมายแลกระดาษต่าง ๆ เหล่านี้
พวกมิชชันนารีคอยรับมา ๑๘ วันแล้ว ตั้งแต่เรือลำนข้ามสันคอนเข้ามา
(สมัยนั้น เป็นสมัยที่การคมนาคมยังไม่เจริญ เมล์จากสิงคโปร์มา
กรุงเทพ ฯ อย่างเร็วที่สุด & เดือนจึงจะมีครั้งหนึ่ง จดหมายแลสรพ
หนังสือต่าง ๆ ๖ เดือนจึงจะมาถึงสักครั้ง ๑)

วันที่ ๘ สิงหาคม วันนเรือแพตเคิล บารริ ของบริษัทขอมเบ
ซึ่งเป็นเรือลำที่หมอบริคเตแลครอบครัวพร้อมทั้งพวกมิชชันนารี โดยสาร
มากกรุงเทพ ฯ ครั้งแรกนั้น เข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ เรือเวอเรนต์โยนส์
พร้อมด้วยภรรยาแลลูกกับนาง เทเวนชอต โดยสารเข้ามากรุงเทพ ฯ
ในเที่ยววัน

วันที่ ๒๖ สิงหาคม เช้าวันนั้น ช่างเผือกเชือกหนึ่งของพระเจ้า
แผ่นดิน เจ็บมาก พระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงสบายพระหฤทัย เพราะความ
ตายของพญาช่างซึ่งเป็นทนายถอกถนนเช่นนั้น ถือก็นว่าเป็นลางร้ายสำหรับ
พระเจ้าแผ่นดิน แลเรื่องราวก็น่าใจเคยเป็นมาแล้ว คือพระราชบิดาแลพระ

อัยกาของพระองค์ก็เสด็จสวรรคตภายหลังเมื่อพญาช้างเผือกล้มในไม่
 สู่สำนักเหมือนกัน

วันที่ ๓ กันยายน พญาช้างเผือกตัวสำคัญของอาณาจักร ยังคง
 อยู่ในอาการหนัก พระเจ้าแผ่นดิน ทรงตกพระหฤทัยมาก

วันที่ ๕ กันยายน เจ้าพระยาพระคลัง มีพระยุ่งด้วยเรื่องช้างเผือก
 เจ็บมาก ต้องไปคอยคุดอาการทั้งกลางวันกลางคืน พร้อมด้วย
 ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่แลหมอลหลวง พวกมิชชันนารีคอยจะพยท่านเพื่อ
 ต้องการพดุงเรื่องเรือนที่จะให้ท่านปลูกให้เข้า แต่หมคหวงที่จะได้พย
 จะพยกับท่านโตกเมื่อพญาช้างเผือกโตถึงแก่ความตายหรือหายนั้นแหละ

วันที่ ๑๗ กันยายน แม้ว่า เจ้าพระยาพระคลังจะอยู่บ้าน พวก
 มิชชันนารี ก็ไม่มีโอกาสจะพยท่านได้ ด้วยท่านมีวแต่กังวลปรักษา
 ทารอดงเรื่องพญาช้างเผือกช่วยเท่านั้น จนแทบว่าจะไม่มีเวลาพักผ่อน
 หลายนอนเลย (แต่พญาช้างเชือกนั้น หายช่วย พระเจ้าแผ่นดินมี
 พระชนม์ ครองราชสมบัติยืนนานมาได้ อีกถึง ๑๕ พระพรรษา)

วันที่ ๑๘ ตุลาคม วันน สมเด็จพระราชินี พระมารดาของเจ้าฟ้า
 ใหญ่แลเจ้าฟ้าน้อย เสด็จสวรรคต ครองนขาราชการน้อยใหญ่ทั้งหมด
 ต่างมีพระยุ่งไม่น้อยไปกว่าคราวที่พระยาช้างเผือกได้ช่วยลงนั้น พวก
 ราชบริพารทั้งฝ่ายหน้าแลฝ่ายในทั้งหมด ได้โศกเศร้าระกนเพื่อเป็น
 การไวทุกข์

วันที่ ๒๕ ตุลาคม ชาวนน มีผู้หญิงบ้านนอกคนหนึ่ง ชาวเมือง
 ขยอขามาหาหมอบรัดเล ในขณะที่หมอบรัดเลพักกับหญิงนั้นถึงเรื่อง
 สวรรค์แลนรก หล่อนตอบว่าไม่ได้ตั้งใจจะไปอยู่ที่ไหนทั้งนั้น จนกว่า
 หล่อนจะได้พบจากตกลงกับสามีเสียก่อน ถ้าสามีจะไปสวรรค์ หล่อน
 ก็จะไปด้วย ถ้าสามีจะไปนรก หล่อนก็จะไปอยู่กับเขาอย่างทนทนด้วย
 เหมือนกัน การที่หล่อนพูดเช่นนั้น เห็นได้ว่ามีความรักสามีผดกยคน
 ชรรมา แลมีความเมตตาปราณีแก่ลูกชายแลลูกสาวทั้ง ๒ ซึ่งพา
 มาให้หมอบรัดเลรักษาโรคหุนวณนั้นเป็นอันมาก

วันที่ ๒๖ ตุลาคม เมอวานน เรเวอเรนต รอยนสัน ได้พิมพ์
 หนังสือไทยชนิดขบหนึ่ง โดยเครื่องพิมพ์ของพวกมิชชันนารี คณะ
 แยกศิษต์ พิมพ์คราวนี้ คิดว่าพิมพ์คราวก่อนซึ่งตัวพิมพ์ยังแกะด้วยไม้
 นั้นมาก พวกมิชชันนารีหวังว่าการพิมพ์หนังสือนี้ ต่อไปข้างน่าคงจะ
 ทำให้ประชาชนไทยมีความนิยมกันมาก

วันที่ ๓๔ พฤศจิกายน วันน พวกมิชชันนารี ไปคเรือรบซึ่งหลวง
 นายสิทธิค่อที่เมืองจันทบูรเมื่อเร็ว ๆ นี้ เรือลำนี้มีน้ำหนัก ๗๐๐ ถึง
 ๘๐๐ ตัน คาดกันว่าจะเป็นเรือที่ใช้การได้ดีและเป็นเกียรติยศแก่ผู้ค่อ
 เป็นอันมาก เป็นเรือลำที่ ๔ ซึ่งไทยค่อตามแบบฝรั่ง

วันที่ ๓๕ พฤศจิกายน วันน เรือครายคิเลบอย ของแขกอาหรับ
 เข้ามาจากสิงคโปร์ลำ ๓ แต่ไม่ได้เอาเมล็ดเข้ามาด้วย ทำให้พวก
 มิชชันนารีหลงหวังใจผิด

วันที่ ๒ ธันวาคม วันนี้เป็นวันแรกที่หมอมอขรค์เล ได้เริ่มปลุกผี
กันใช้ทรมพิษ โดยวิธีฉีกหนองเข้เข้าไปในแขนของเด็ก ๆ ประมาณ
๓๕ คน ถ้าหากว่าการปลุกผีเป็นผลสำเร็จแล้ว จะเป็นประโยชน์
แก่ชาวสยามซึ่งได้รับความเดือดร้อนจากการออกศึกากันทุก ๆ วันนั้นมาก
ทีเดียว

หมอมอขรค์เล ไปหาเจ้าพระยาพระคลัง ทารอเรื่องปลุกผีกันใช้
ทรมพิษ เจ้าพระยาพระคลังเห็นชอบด้วย แลกล่าว่าเป็นการบุญ
อย่างยิ่งจะหากการบุญอย่างอื่นมาเปรียบเทียบได้โดยยาก ถ้าว่า หมอ
มอขรค์เล ก็คือการปลุกผีเป็นผลสำเร็จ แลท่านจะยินดีอนุญาตให้หมอ
มอขรค์เล เรือกเขาขวัญเขาจากคนที่ไปปลุกผีจนแล้วคนละ ๓ บาท แต่
หมอมอขรค์เล ทำการครั้งนั้นยังไม่สำเร็จ อยู่ตั้ง ๕ ปี จนถึงปี พ.ศ. ๒๓๗๓
การปลุกผีจึงได้เป็นผลสำเร็จ

จดหมายเหตุทั่วไป สำหรับปี พ.ศ. ๒๓๗๓

พวกมิชชันนารีแยกกันตั้งอยู่ ๓ แห่ง คือ เรเวอเรนต์ รอยนสัน คิง
อยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา หรือฝั่งพระนคร ได้พระราชวังลง
ไปประมาณ ๘๐ เส้น ใกล้กับโรงสวกของคณะเบบติสต์ เรเวอเรนต์
ยอนสัน ตั้งอยู่ฝั่งพระนครเหมือนกัน ได้พระราชวังไปประมาณ ๒๐ เส้น
หรือเหนือบ้านเรเวอเรนต์ รอยนสัน ขึ้นมาประมาณ ๖๐ เส้น หมอมอขรค์เล
ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาเยื้องกับรอยนสันเล็กน้อย ใน
บริเวณที่พวกมิชชันนารีตั้งอยู่นั้น นับว่าเหมาะทั้ง ๒ ฝั่ง เพราะ

อยู่ในที่ประชุมชนชาติต่าง ๆ ซึ่งมีจำนวนตั้งล้านกว่า แต่เป็นจีนโดยมาก พวกมิชชันนารีขงไค่เที่ยวไปตามบริเวณห่างจากที่อยู่ออกไปถึง ๓๒๐๐ เส้น ซึ่งเต็มแน่นไปด้วยหมู่ราษฎร ผู้มีความกระหายอยากไค่หนึ่งสือแจก ยิ่งนัก ทั้งในทิศเหนือแลทิศใต้ของพระนคร ในบรรดาฝูงชนเหล่านั้น มีพวกพม่าแลญวนอยู่ไม่ต่ำกว่า ๕๐๐๐๐ คน ซึ่งสมควรจะแจกหนึ่งสือ แลสิ่งสอนศาสนา

พวกมิชชันนารี ๒ คน คือ เวเวอเรนต์ ยอนสันกับภรรยา ไค่ไป จังหวัดจันทบุรี ซึ่งเป็นเมืองอยู่ในทิศตะวันออกเฉียงใต้ของกรุงเทพฯ ไกลออกไปประมาณ ๖๕๐๐ เส้น ใกล้กับเขตแดนเขมร เมืองนี้มีราษฎรประมาณ ๓๐๐๐๐ คน เฉพาะแต่ในเมืองมีราษฎรประมาณ ๓๐๐๐ ถึง ๕๐๐๐ คน พวกมิชชันนารีได้รับอนุญาต ให้แจกหนึ่งสือแลสิ่งสอนศาสนาแก่พวกจีนที่เมืองนี้ไค่ตามความชอบใจ เวเวอเรนต์ ยอนสันกับภรรยา ไค่อยู่ที่เมืองจันทบุรี ก็ยกรอขบครัวของหลวงนายสิทธิลูกชาย เจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งเป็นผู้เชิญให้ ไปถึง ๖ เดือน

แพนกัน ไค่แจกหนึ่งสือไปเป็นจำนวนมาก แก่พวกจีนที่อยู่ ในเมือง แลพวกจีนที่มาสำเภาจากเมืองจีน หนึ่งสือจีนทั้งหมดก็ไค่แจก ไปประมาณ ๒๐๐๐๐ เล่มกว่า พวกคณะเผยแผ่ก็ไค่แจกไปเท่า ๆ กับ จำนวนนี้เหมือนกัน

แพนไทย ไค่แจกหนึ่งสือไปเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เพราะ หนึ่งสือไม่พอแจก ถ้ามีมากจะแจกสักพันก็ไค่ หนึ่งสือภาษาไทย

(พิมพ์ด้วยตัวโรมัน) คัมภีร์ยอน ๒-๓ ฉบับ (ฉบับละ ๔-๕ ตอน) เท่านั้น ที่ได้พิมพ์แจกจ่ายไปในเมืองไทย ในระหว่างที่พวกมิชชันนารีอยู่ที่สิงคโปร์ ได้พิมพ์หนังสือ คัมภีร์ลูก ซึ่ง ม. กิตส์ลาฟ แพลออกไว้ ๗๐๐ ฉบับ แล้วนำเข้ามาด้วย แลต่อมา เรเวอเรนต์โยนส์ ได้พิมพ์คัมภีร์ แมตธิวชนอีก ๒๐๐๐ ฉบับ ในแผนกนี้ ได้แจกหนังสือไทย ทั้งที่พิมพ์ด้วยตัวอักษร โรมัน แลตัวอักษรไทย ไปได้รวมทั้งสิ้นประมาณ ๔๐๐๐ ฉบับเท่านั้น

แผนกยา ในแผนกนี้ ได้ทำประโยชน์มากที่สุด กล่าวคือ ได้รักษาคนไข้ทั้งชั้นสูง ชั้นกลาง ชั้นต่ำ เกินกว่า ๓๘๐๐ คนนับว่าได้ทำการช่วยเหลือคนทุก ๆ ส่วนของประเทศ แลได้ทำให้เกิดวิชาหมออย่างใหม่ขึ้นในเมืองไทยด้วย

เรื่องราวของพวกมิชชันนารี คณะ อเมริกัน แบบติสต์ บอช แอนท์ อเมริกัน บอช ออฟ คอมมิชชันเนอร์ ฟอร์ โฟเรน มิชชันส์ ที่หมอบริตเตล เขียนไว้ หมกใจความเพียงเท่านั้น หมอบริตเตล กล่าวไว้ว่า ถ้ามีโอกาสก็จะได้เขียนต่อไปอีก แต่ก็ยังไม่ได้เขียนไว้ จึงสมมติว่า เป็นอันจบเรื่องของพวกมิชชันนารีชุดที่ ๓ ที่ได้เข้ามาทำการในเมืองไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๘ ถึง พ.ศ. ๒๓๗๘ เพียงเท่านั้น